

РОЗДІЛ 10

Бенчмаркінг національної безпеки України

Своєму навчайтесь, та чужого не цурайтесь
Т. Шевченко

Вступ

За умов формування нового геополітичного курсу важливим постає збудувати таку систему національної безпеки, яка б передусім ґрунтувалася на забезпеченні українських національних інтересів. До того ж це стосується як державного, так і недержавного сектора, які, органічно доповнюючи один одного, формують і представляють економічну систему нашої держави. Причому принципи конкуренції, закладені в геополітиці, дуже вдало використовуються і в підприємстві.

За радянських часів директори підприємств навіть не задумувалися про конкуренцію, про підвищення ефективності, про збільшення прибутку, тому що підприємства не були власністю ані начальника, ані директора. Нині ж політика підприємства цілком змінилася, і керівництво змушене включати в апарат управління службу маркетингу.

Служба маркетингу займається розробкою тактики організації і здійсненням товарної, цінової, збутової політики і стратегії просування товару на ринку. Маркетингова діяльність як найважливіша функція в сфері підприємництва має забезпечувати стійке, конкурентоздатне функціонування і розвиток того чи іншого суб'єкта маркетингової системи на ринку товарів і послуг з урахуванням стану внутрішнього і зовнішнього середовища. У цьому аспекті маркетингова діяльність припускає проведення маркетингових досліджень і на їхній основі розробку стратегії і програми маркетингових заходів, що використовуються з метою підвищення продуктивності фірми й ефективності задоволення потреби кінцевого споживача або клієнта. Однак усі результати маркетингових досліджень призначені керівництву для прийняття підприємницьких рішень у цілому, і маркетингових рішень зокрема, пов'язані з невизначеністю поведінки суб'єктів маркетингової системи, у той час як їхнє прийняття супроводжується, як правило, ризиком. Уникнути ризику практично неможливо, його необхідно передбачити і знайти можливості знизити до мінімуму дію його негативних наслідків. Для того, щоб передбачати можливий вплив ризику на функціонування організації, слід виявити проблемну ситуацію, що виникла або може виникнути в процесі маркетингової діяльності або взагалі діяльності організації.

Під *проблемною ситуацією* в даному випадку розумітимемо ринкову суперечність, яка вимагає певного впливу для її вирішення або застосування маркетингової стратегії. Саме тому майже очевидним є той факт, що тепер на підприємстві

або в організації вже не досить мати інформацію лише про внутрішній стан фірми, її виробничо-економічну діяльність — нині це не відповідає вимогам часу і відділи збуту, котрі довгий час були відповідальними за зв'язки зі споживачами, рекламу і розподіл продукції, також потребують докорінних змін у напрямках і підходах у своїй діяльності. У даному аспекті необхідно постійне, як стратегічне, так і оперативне планування усієї виробничої, маркетингової, контролінгової і комерційної діяльності фірми, що ґрунтується на достовірній, репрезентативній маркетинговій інформації. Аналіз практики дає можливість резюмувати про необхідність поділу функцій окремих відділів і служб з метою виділення спеціалізованої служби по організації контролінгової діяльності, на яку, в першу чергу, покладаються завдання щодо проведення контролінгових досліджень і розробки контролінгових програм.

Розвиток підприємництва в Україні супроводжується поглибленням економічних перетворень, що визначає підвищений інтерес до нових теорій і напрямків розвитку контролінгу, маркетингу і менеджменту, чільне місце серед яких, на нашу думку, мають посідати менеджмент безпеки та бенчмаркінг безпеки.

Адже класичне визначення маркетингу, що включає відомі 4 P (Product, Price, Place, Promotion), стає недостатнім, тому що не зачіпає процес взаємодії всіх суб'єктів ринкової системи. У даній роботі розглядатимуться сучасний стан та тенденції розвитку бенчмаркінгу в Україні, більше того, з урахуванням специфіки нашого навчального посібника чільну увагу буде приділено бенчмаркінгу безпеки як нового напрямку безпекових досліджень і практики їх реалізації.

Бенчмаркінг є новим напрямком розвитку бізнесу і забезпечення безпеки. Він пов'язаний передусім із пошуком і вивченням найкращих методів і способів досягнення успіху у будь-якій сфері життєдіяльності, зокрема і безпеки, для якнайкращої організації і формування власного бізнесу. У даній роботі із застосуванням інтеграції універсальних, загальнонаукових та спеціальних наукових методів розглядатимуться поняття та зміст бенчмаркінгу, механізм бенчмаркінгу, який включає цілі, функції, завдання, принципи та методи, а також бенчмаркінг безпеки, як новітній напрям теоретичних та практичних розвідок. Причому, зважаючи на поліморфність феномена безпеки, ми спиратимемося на методологію міждисциплінарного підходу, через що бенчмаркінг розглядатиметься нами як міждисциплінарне утворення. Отже методологія спеціально наукових методів пізнання міститиме і методи маркетингу, менеджменту, контролінгу, безпекознавства й інших теорій та наукових напрямів.

1. Поняття та сутність бенчмаркінгу

1.1. Історичні основи бенчмаркінгу

Бенчмаркінг — це дослідницько-аналітичний вид діяльності. Сам термін “бенчмаркінг”, який характеризує самостійний вид діяльності, з'явився у 70-і р. минулого століття, хоча і раніше успішно діючі організації активно вивчали і брали на

озброєння передовий досвід підприємств-партнерів і конкурентів. Родоначальниками **бенчмаркінгу** вважають японців, що навчилися ідеально копіювати чужі досягнення. Популярність цього методу дуже легко пояснюється: **бенчмаркінг** допомагає відносно швидко і з найменшими витратами удосконалювати бізнес-процеси, а у більш широкому сенсі — просто удосконалювати власну діяльність.

Відповідно до класичного визначення *бенчмаркінг* (benchmarking) — це спосіб оцінки стратегій і цілей роботи організації в порівнянні з першокласними підприємницькими організаціями для визначення свого місця на конкретному ринку. Бенчмаркінг, який у деяких наукових школах (наприклад у французькій) називають “бенчмаркетінг”, представляється як використання методів управління, які успішно використовуються підприємницькими організаціями після того, як у результаті порівняння з іншими сферами підприємницької або діяльності конкурента були виявлені слабкі сторони своєї організації. При використанні бенчмаркінгу виробничі і маркетингові функції стають більш керованими, тому що після досліджень впроваджуються кращі методи і технології інших підприємницьких організацій.

Історично бенчмаркінг спочатку був відомий як модель з назвою *GAP-аналіз*: проста методика оцінки “розриву” між важливими параметрами фірми і бажаними результатами (в якості таких можуть виступати і якості головного конкурента) використовувалася для оцінки слабких сторін фірми.

У той же час **бенчмаркінг** технологія дуже небезпечна. Її можна застосовувати лише яке один із засобів для аналізу, але не для розробки програми конкретних дій.

Припустимо, у нашому прикладі виявилось, що у Вашого конкурента широка мережа по наданню послуг із забезпечення безпеки, і Ви вирішили піти по цьому ж шляху. Нехай у Вас був імідж фірми, де працюють тільки висококваліфіковані фахівці, які закінчили трійку елітних вузів України в галузі безпеки (Національна академія внутрішніх справ України, Національна академія Служби безпеки України, Інститут безпеки Європейського університету). Очевидно, що якщо Ви, копіюючи дії конкурента, також розгорнете в короткий термін мережу ділерських представництв, Ви не зможете зберегти імідж фірми, де працюють лише професіонали високого класу. Адже фахівці цих трьох вузів користуються великою повагою і великим попитом на ринку безпеки. Отже Ви почнете залучати фахівців, що закінчили інші заклади. Відтак, Ви втратите свою сильну сторону (імідж), і ще не відомо, чи придбаєте те, що є в конкурента.

Бенчмаркінг суперечить головній методології стратегічного управління — *методології ситуаційного підходу*, а тому він є небезпечним. Дійсно, під час контролінгу ми порівнюємо стан об’єкта управління (ним може бути певний рівень безпеки) зі *стандартом*. Відмінність результатів оцінки від стандарту є сигналом для проведення корекції алгоритму управління. Однак стандарт (еталон) має розроблятися на основі аналізу потенціалу фірми і всього ринку в цілому, а не тільки порівняння фірми з одним конкурентом, нехай і головним.

Бенчмаркінг створює своєрідну аналогову базу, що може бути використана як еталонний об’єкт поглибленого предметного дослідження. Причому цілі, які переслідують підприємці, використовуючи інструментарій бенчмаркінгу, можуть бути

різними: поліпшити позицію стосовно конкурентів; знизити витрати; зміцнити конкурентну позицію; підвищити ступінь задоволеності покупців; впровадити новітні технології безпеки або збільшити ефективність тих, що вже використовуються; визначити слабкі місця процесу; розробити нові ідеї; поліпшити організацію тощо.

Бенчмаркінг використовується для аналізу неочевидних, тобто прихованих від очей спостерігача ринкових процесів і явищ.

Його особливість полягає в зборі можливо повної, у тому числі конфіденційної і напівконфіденційної інформації про діяльність різних суб'єктів ринкового середовища. Зібрана інформація дозволяє одержати більш широке уявлення про характер підприємницької діяльності лідерів конкурентного середовища і причини та чинники їхнього успіху, які мають бути узагальнені та використані в процесі побудови моделі ефективного підприємництва.

У згаданому аспекті **бенчмаркінг** (benchmarking) – це збір і аналіз інформації про діяльність найкращих підприємств-партнерів і конкурентів, а також про методи управління, що ними використовуються.

Мета бенчмаркінгу – підвищення ефективності власної діяльності і завоювання переваг у конкурентній боротьбі. В даний час бенчмаркінг, зокрема використання його головного принципу “від кращого до кращого”, повертає до життя, до успіху багато фірм США, Японії, Західної Європи.

Предметом бенчмаркінгу є технологія, виробничі процеси, методи організації виробництва і збуту продукції, а також забезпечення безпеки. Результати бенчмаркінгу поряд з результатами маркетингових досліджень використовуються при виробленні цілей і стратегій діяльності організацій.

Для більшості компаній бенчмаркінг не є новим, тому що він здійснювався в рамках конкурентної розвідки, хоча бенчмаркінг є більш деталізованою, формалізованою й упорядкованою функцією, чим метод або підхід конкурентного аналізу, в межах конкурентної розвідки це необхідна функція успіху будь-якої організації.

Є багато думок щодо можливостей бенчмаркінгу і його ролі у певних сферах життєдіяльності.

Наприклад, *бенчмаркінг у логістиці* дозволяє швидко і з малими витратами виявити проблемні ситуації у логістичних системах, у сферах, близьких до покупця, по виконанню замовлень і транспортуванню (P. Bauer).

Бенчмаркінг допомагає здійснювати маркетинг директору, де на його фірмі чи на ринку виникли проблеми з витратами і якістю, чи не “пасе задніх” вона у своїх конкурентів. Він розкриває проблеми в роботі, конкретизує їх, так вважають G. Reves і E. Pflieger.

У корпорації “Ксерокс” переконані, що бенчмаркінг має бути постійним процесом, націленим не тільки на відповідність конкуренції, а й на перемогу над нею. У рамках бенчмаркінгу підприємницькі функції аналізуються як процеси, що створюють товар чи послуги і просувають їх на ринок. Сфера застосування бенчмаркінгу включає розробку стратегії, операції й управлінські функції, однак основним джерелом зведень про ринок і про конкурентів залишається покупець (Y. K. Shetty).

Бенчмаркінг розглядається і як спосіб оцінки стратегій і цілей роботи в порівнянні з першокласними підприємствами, щоб гарантувати довгострокове положення на ринку (R.Venetucci).

W.Krokowski думає, що бенчмаркінг служить для забезпечення конкурентоспроможності і створення передумов перевірки продуктивності фірми в умовах інтернаціоналізації процесу закупівлі сировини і матеріалів. При цьому йдеться про порівняння результатів.

Бенчмаркінг як такий є дуже спорідненим із конкурентною розвідкою, стратегічним плануванням, теорією ефективності, тому вважаємо за доцільне розглянути історичне підґрунтя виокремлення бенчмаркінгу в окрему сферу наукових досліджень і практичної діяльності.

Зазначимо, що процес еволюції бенчмаркінгу аналогічний класичній моделі “переходу від мистецтва до науки”.

У науковій літературі виділяють декілька поколінь еволюції бенчмаркінгу.

Перше покоління **бенчмаркінгу** інтерпретується як **реінжинірінг** або ретроспективний аналіз продукту. Що стосується сфери безпеки, то реінжинірінг безпеки полягає у реконцептуалізації заходів, що вживаються для забезпечення безпеки. Це означає, що вони переосмислюються та виправляються відповідно до нових реалій.

Друге покоління, **бенчмаркінг конкурентоспроможності** розвивається як наука в 1976–1986 р. завдяки діяльності фірми “Ксерокс”.

Третє покоління бенчмаркінгу розвивається в період 1982–1986 рр., коли підприємства лідери якості – з’ясовують можливість повчитися більш просто в підприємств поза їхнім сектором або галуззю, ніж досліджуючи конкурентів.

Четверте покоління **бенчмаркінгу** – це **стратегічний бенчмаркінг**, що розглядається як систематичний процес, спрямований на оцінку альтернатив, реалізацію стратегій і удосконалення характеристик продуктивності на основі вивчення успішних стратегій зовнішніх підприємств-партнерів.

П’яте покоління – **глобальний бенчмаркінг** розглядається майбутнім інструментом організації міжнародних обмінів з урахуванням культури і національних процесів організації виробництва.

Еволюція бенчмаркінгу є неминучою, з огляду на розвиток новітніх технологій у різних сферах життєдіяльності, формування інформаційної цивілізації, а також ескалацію процесів глобалізації. Водночас знання витоків і початку виокремлення в окрему галузь знання дає можливість по-новому підходити до розгляду його можливостей, зокрема в сфері безпеки.

1.2. Поняття бенчмаркінгу

Одразу ж зазначимо, що не претендуємо на вичерпне визначення даного поняття, втім зробимо не лише аналіз існуючих підходів, а й окреслимо власне бачення вирішення даної проблеми.

Бенчмаркінг (іноді **бенчмаркетинг**) – планомірне вивчення кращої практики конкурентів і лідируючих компаній, порівняння власного бізнесу з еталонними

зразками з метою впровадження кращих методів ділової практики. Бенчмаркінг може використовуватися у фінансах, у маркетингу, при управлінні персоналом і в багатьох інших сферах діяльності компанії.

Термін “бенчмаркінг” утворився від англ. “benchmark”, позначає оцінку на фіксованому об’єкті, наприклад, карб на стовпі, що вказує висоту над рівнем моря, і не має однозначного перекладу на українську мову. У найбільш загальному розумінні benchmark – це щось, що має визначену кількість, якість і здатність бути використаним як стандарт або еталон при порівнянні з іншими предметами.

У нашому випадку це систематичний пошук, оцінка, навчання на кращих прикладах діяльності підприємств, незалежно від їхнього розміру, сфери бізнесу і географічного положення, адаптація отриманого досвіду до своєї специфіки і його застосування.

Дійсною причиною здійснення бенчмаркінгу і проведення досліджень у цій сфері завжди було прагнення компаній до досягнення конкурентоспроможності. Бенчмаркінг довів свою спроможність як діючий процес, що дозволяє перетворити неефективне виробництво у виробництво ефективне і прибуткове.

Існує кілька загальних визначень бенчмаркінга, що припускають різне його розуміння.

Визначення, прийняте в компанії Ксерокс. Бенчмаркінг (БМ) – безупинний процес визначення рівня нашої продукції і послуг, методів у порівнянні з результатами наших головних конкурентів або компаній, які посідають лідируючі позиції.

Визначення поняття на основі якості. Стандартний процес, що використовується для оцінки ступеня задоволення вимог клієнта.

Визначення зі словника. Стандарт, стосовно якого може проводитися яке-небудь порівняння. Раніше визначена контрольна точка, що використовується як орієнтир.

Загальне визначення. Основа для визначення раціональних цілей діяльності за допомогою пошуку кращих методів організації виробничих процесів у галузі з метою досягнення найбільшої ефективності.

На нашу думку, спільним для цих визначень є те, що бенчмаркінг пов’язаний:

- 1) із можливістю ідентифікувати успіх свого конкурента;
- 2) наявністю проблем у власній організації і бажанням їх розв’язати;
- 3) успіхом та ефективністю процесів;
- 4) позитивними результатами. Саме це дозволяє зробити висновок про можливість і необхідність розроблення нового наукового напрямку «**Бенчмаркінг безпеки**».

1.3. Предмет бенчмаркінгу

Є дві старі істини, що характеризують проблеми визначення предмета бенчмаркінгу. Перша – критерії переоцінені, а процеси упущені, а друга – що, без як є пустим. Кому належать ці вислови, невідомо. Тим не менше, вони точно описують ту пастку, в яку попадає багато хто на початковій стадії проведення БМ.

Першою реакцією щодо БМ є прагнення мислити виключно з погляду критеріїв ефективності. Менеджерам потрібен результат. Вони воліють знати, що є

контрольною точкою (benchmark) при проведенні БМ, і при цьому втрачають процес, який визначає досягнення цієї контрольної точки. Зосередження на контрольній точці, як на критерії ефективності, дійсно є пустою заявою, поки не відстеженим зв'язок із найкращим методом організації роботи, який забезпечив досягнення результату.

Отже професіонали розуміють, що при проведенні БМ найбільшу віддачу забезпечує саме зосередження на бізнес-процесах та їх удосконаленні. При не спрямованому БМ пошук може у найкращому випадку становити собою невпорядковану діяльність. Такий підхід до проведення БМ недоцільний і навряд чи сприяє досягненню бажаних результатів.

Професіонали БМ завжди прагнули до більш раціональних способів діяльності, і вважали за доцільне вживати більш планомірний і продуктивний підхід до проведення БМ. До розуміння цього дійшли багато компаній.

Ми дотримуємося позиції, відповідно до якої організації втратили зв'язок з основними бізнес-процесами. В компанії важко знайти спеціалістів, які б могли надати опис важливого для компанії процесу. В усіх процесах можна виділити параметри входу, етапи процесу, параметри виходу, зворотний зв'язок і результат.

Визначаючи предмет БМ, доцільно використовувати модель системи управління, яка використовується і у БМ. Ці види діяльності включають маркетинг, виробництво, доставку, контролінг, обслуговування і виставлення рахунків. Для кожного з них визначені конкретні субпроцеси, поряд з їх власними ввідними даними, висновками і критеріями результату. Перший з цих видів діяльності досліджує процес розв'язання проблем, що є основним субпроцесом у межах маркетингу. Параметри входу визначаються як запити клієнтів, параметри виходу — як задоволення запитів клієнтів, а критерій результатів — як процент повторних покупок клієнтів.

Отже **предметом бенчмаркінгу** є процес і результат застосування кращих методів конкурентом, а також процес і результат використання отриманої інформації на користь власної організації. БМ не можна обмежувати лише контрольною точкою, лишаючи поза увагою сам контекст і умови та чинники її досягнення, що умовно називають процесом. Водночас слід акцентувати увагу і на тій обставині, що обмежувати БМ лише вивченням самого процесу без розроблення методології застосування результатів успіху для власної компанії і вивчення результатів цього застосування недостатньо. За таких умов порушується зворотний зв'язок, за допомогою якого і можна оцінити результат та ефективність впровадження успішного процесу і результат в діяльність іншої організації.

Саме для цього необхідно чітко визначати цілі, завдання, принципи та методи бенчмаркінгу, про що і йтиметься далі.

2. Механізм бенчмаркінгу

2.1. Цілі та завдання бенчмаркінгу

Як ми вже зазначали, бенчмаркінг становить собою процес. Відтак, можемо говорити про цілі даного процесу, функції та завдання, принципи та методи бенч-

маркінгу, взаємодія яких забезпечує ефективне проведення бенчмаркінгу, що ми об'єднали одним терміном **механізм бенчмаркінгу**. Отже основними елементами бенчмаркінгу є: цілі та завдання, функції, принципи та методи. Окрім елементів ми вважаємо за доцільне додатково розглянути види бенчмаркінгу і етапи його проведення, тому що етапи є безпосередньо пов'язаними із механізмом, а види БМ корелюють із кожними з його елементів.

Слід зазначити, що серед послідовників БМ такий підхід розглядається як проблемно-орієнтовний БМ, що передбачає відповідне реагування на проблему, що виникла, та пошук ефективного рішення через БМ.

У той же час найбільш ефективним засобом є концентрація на бізнес-процесах, які сприяють досягненню поставлених завдань та їх удосконаленню; йдеться про процеси, які складають основу бізнесу. До таких процесів можна віднести: прийом замовлень, обробку замовлень, послуги, виставлення рахунків, отримання грошей.

Саме концентрація на удосконаленні бізнес-процесів сприяє досягненню результатів виконуваних завдань і пріоритетів компанії. У цьому і полягає нова, важлива і революційна перспектива застосування БМ. Нині БМ притаманна особлива і визначена роль, яка безпосередньо підтримує цілі компанії і сприяє їх досягненню. Якщо кращі методи організації визначені і застосовуються у основних бізнес процесах, то БМ досяг своєї цілі і сприяє досягненню пріоритетних цілей компанії.

Мета бенчмаркінгу залишається незмінною: спростувати уявлення про неможливість навчитися чомусь у інших компаній.

Для виконання цієї мети бенчмаркінг послуговується такими **завданнями**.

1. *Проаналізувати діяльність*. Компанії, що здійснюють БМ, мають оцінити слабкі та сильні сторони існуючих робочих процесів, проаналізувати критично важливі складові затрат, врахувати претензії клієнтів, виділити області діяльності, які мають бути вдосконалені і в яких необхідно зменшити час циклу, віднайти способи зменшити кількість помилок і недоліків або зменшити обіг активів.

2. *Знати конкурентів і лідерів в певній галузі промисловості*. Компанії, що здійснюють бенчмаркінг, мають вияснити, хто є кращим з кращих.

3. *Підключити до проведення процесу кращих з кращих*. Компанії, що зацікавлені у проведенні бенчмаркінгу, мають вчитися у лідерів, визначити точку, в якій вони перебувають, і подальший напрям, дізнатися, якими є найкращі методи компаній-лідерів, визначити їх способи підвищення ефективності і перейняти такі.

4. *Досягнути переваги*. Компанії, які застосували бенчмаркінг, мають спромогтися досягти результатів, які б стали новими контрольними точками проведення бенчмаркінгу.

Бенчмаркінг є невід'ємною частиною планування, огляду та оцінки процесу, тобто моніторингу. Він забезпечує концентрацію на зовнішньому середовищі і сприяє використанню фактичної інформації при розробленні планів. Бенчмаркінг використовується з метою удосконалення діяльності через розуміння методів і способів дій, що вимагаються для досягнення рівня ефективності світового класу. Основним **завданням** бенчмаркінгу є розуміння тих методів, які забезпечують конкурентну перевагу, визначення цілей слідує за ними.

Таким чином, **мета бенчмаркінга** — визначення і застосування кращих методів у основних бізнес-процесах організації.

Але саме компанії, які усвідомлюють, що бажані результати можуть бути досяжними лише через зміну процесів, досягли суті БМ. Бенчмаркінг, що ґрунтується на процесі, є БМ результативним.

Таким чином, необхідно застосовувати процесно-орієнтований, а не проблемно-орієнтований БМ.

У бенчмаркінгу є дуже важливою безпосередня підтримка цілей, пріоритетів і місії компанії. Якщо такої підтримки немає, зусилля щодо проведення БМ даремні. Отже, з самого спочатку планування заходів по БМ вони мають корелювати з конкретними цілями компанії.

Відтак **загальним завданням** проведення бенчмаркінгу можна поділити на два процеси: **процес користувача** і **процес управління**.

Процес користувача становить собою процес, якому слідує команда по БМ з метою здійснення проекту.

Процес управління включає заходи, що здійснюються керівництвом з метою забезпечення успішної діяльності команди і постійності БМ. Під цим розуміється створення необхідного середовища, що сприяє появі нових ідей, спрямованих на удосконалення бізнес-процесу, забезпечення необхідної підтримки та навчання, визначення пріоритетів при застосуванні БМ і заохочення застосування на практиці його результатів.

2.2. Принципи та методи бенчмаркінгу

Досягнення цілей обумовлене основоположними початками, ґрунтуючись на яких, можна їх досягати.

Відтак розглянемо принципи, об'єкти дослідження, основні правила аналізу й етапи процесу бенчмаркінгу, основні джерела інформації, контроль у системі бенчмаркінгу, а також підходи до навчання на основі бенчмаркінгу.

Фактори успіху, що визначають цей процес, можна класифікувати в такий спосіб:

“Тверді” (об’єктивні) фактори: визначення чітких меж проекту; точне планування часу; дотримання стандартів якості; прийняття до уваги бюджетних обмежень.

“М’які” (суб’єктивні) фактори: гарний клімат для співробітництва; позитивна налаштованість, орієнтація на досягнення результату; усвідомлення важливості якості; зацікавленість; творчий підхід; етика підприємництва (аналіз переваги — це не промислове шпигунство).

Ця концепція є допоміжним засобом для збору інформації, необхідної підприємству, щоб постійно поліпшувати продуктивність і якість і бути попереду конкурентів. Аналіз переваги використовується як важіль, щоб зламати закріплену структуру підприємництва, орієнтуючись, наприклад, на кращі результати інших підприємств.

Аналіз переваги — це погляд на внутрішні функції, діяльність і досвід з метою: визначити кращі результати; проаналізувати свою роботу; виявити недоліки у

функціонуванні; усунути слабкі місця; створити мотивацію до постійного поліпшення.

З аналітичної точки зору розрізняють *три основних типи аналізу*:

- *внутрішній аналіз* переваги відноситься до порівнянь усередині організацій, наприклад, між відділами, підрозділами чи товарними групами;
- *зовнішній аналіз* переваги порівнює подібні види діяльності в різних областях, наприклад, між конкурентами або колегами, що працюють на різних ринках;
- *функціональний аналіз* переваги — це третій і, напевно, найцікавіший різновид. Тут порівнюють схожі функції або процеси в різних галузях.

Ідея полягає в тому, щоб віднайти найкращі результати скрізь, де вони зустрічаються. Рішення про вибір одного з цих трьох варіантів залежить у кінцевому рахунку від реальної ситуації і від того, де можна знайти для неї кращий зразок для наслідування.

Аналіз переваги дає інноваційні імпульси для процесу розробки нових методів роботи. І при цьому відбувається не реформа, а революція, що створює нові організації підприємства, яким під силу вимоги конкуренції. Велике значення для одержання здатності перемагати в конкурентній боротьбі має знання особливих правил гри й умов у своїй галузі. Незважаючи на це, можна виділити деякі загальні фактори успіху, що діють незалежно від конкретної галузі і характеризують першокласне підприємство:

- орієнтація на досягнення результату;
- увага до витрат;
- орієнтація на покупців і купівельну корисність;
- контакти з постачальником;
- підвищення якості і продуктивності;
- використання сучасних технологій;
- концентрація на основній діяльності.

Визначивши основний зміст бенчмаркінгу, розглянемо більш докладно його основні принципи. Так, Watson G.H. виділяє такі основні *принципи* бенчмаркінгу.

1. Взаємність. Бенчмаркінг є діяльністю, заснованою на взаємовідносинах, згоді й обміні даними, що забезпечують “виграшну” ситуацію для обох сторін. Але взаємність не буває наосліп. Спочатку необхідно погодити межі діапазону інформації, порядок обміну даними, логіку проведення дослідження. У бенчмаркінговому альянсі будь-який партнер повинний мати гарантії щодо поведінки інших, і тільки повага правил гри всіма учасниками гарантує усім гарний результат. Усе має бути заздалегідь встановлене і погоджено.

2. Аналогія. Оперативні процеси партнерів повинні бути схожими. Може бути оцінений будь-який процес, аби група дослідження могла б перевести його в культурний, структурний і підприємницький контекст свого підприємства. Аналогія процесів і встановлення критеріїв добору партнерів по бенчмаркінгу є тим, від чого залежить успіх діяльності.

3. Вимір. Бенчмаркінг — це порівняння характеристик, обмірюваних на декількох підприємствах; метою є встановлення того, чому існують розходження в характеристиках і як досягти їхнього найкращого значення. Найважливішим вва-

жається визначення ключових характеристик процесу, що дозволяє поліпшити характеристики на основі вивчення процесу.

4. Вірогідність. Бенчмаркінг має проводитися на основі фактичних даних, точного аналізу і вивчення процесу, а не тільки на базі інтуїції.

Процес бенчмаркінгу можна розбити на п'ять фаз:

1. Визначення об'єкта аналізу переваги. Тут потрібно установити ті об'єкти підприємства, які можна досліджувати за допомогою аналізу виробництва. Існує можливість критично переглянути організацію в цілому чи її окремі складові частини. Більш того, слід вирішити, чи проводити аналіз переваги з внутрішньої чи зовнішньої точки зору, наприклад, з позиції сприйняття покупця. Далі, цей інструмент може знайти застосування при аналізі товарів, контрольних показників обсягу продажів, орієнтації клієнтів і т.ін. У принципі немає ніяких обмежень застосування, крім тих, котрі випливають з потреб покупця і вимог самого підприємства.

2. Виявлення партнерів по аналізу переваги. Визначивши цілі, варто почати пошук кращих підприємств. Придатні партнери повинні бути не тільки першокласними самі по собі, але й мати по можливості високий ступінь порівнянності з власною компанією. Цей процес включає такі кроки:

- побіжний огляд. На цій стадії здійснюють поверховий огляд наявних джерел інформації, а також збирають уже доступні дані;
- упорядкування. У цій фазі, беручи до уваги подальшу інформацію, докладно описують наявні до цього моменту зведення;
- вибір кращих. На цій стадії процесу вибирають найбільш відповідних партнерів.

Як джерела інформації пропонуються:

- звіти про діяльність фірм;
- журнали, книги, бази даних;
- перелік підприємств;
- ділові зв'язки;
- консалтингові компанії;
- спеціалізовані конференції, семінари, ярмарки;
- союзи, дослідницькі установи і т.ін.
- фахівці;
- маркетингові клуби;
- співробітники різних комісій;
- участь у наглядних радах.

3. Збір інформації. Ця фаза включає не тільки збір якісних даних, а й вивчення/опис змісту праці, процесів або чинників, що пояснюють продуктивність. Збір інформації включає підзавдання:

- ◆ концепція опитувальних аркушів, що містить визначення і пояснення;
- ◆ підбір інформації про власне підприємство (сильні і слабкі сторони);
- ◆ збір фактів про партнера по аналізу переваги;
- ◆ використання додаткових джерел;
- ◆ документальне оформлення інформації;

◆ перевірка наявних даних, щоб гарантувати їхнє визнання і схвалення відповідальності керівниками як на своєму підприємстві, так і в партнерів по аналізу переваги.

4. Аналіз інформації. Цей крок висуває найвищі вимоги до творчих і аналітичних здібностей, у процесі аналізу переваги. Аналізувати – значить не тільки усвідомлювати подібності і розходження, а й розуміти взаємозв'язок. Крім того, треба виявити різні чинники, що можуть ускладнити порівняння і фальсифікувати результати. Тут можна запропонувати такий порядок дій:

- ◆ упорядкування і зіставлення отриманих даних;
- ◆ контроль якості інформаційних матеріалів;
- ◆ спостереження за факторами, що роблять вплив, котрі можуть спотворити порівняння;
- ◆ виявлення недоліків у роботі з порівняння з кращими методами; розуміння основних причин, що пояснюють існування недоліків;
- ◆ проведення аналізу, за допомогою якого можна вибрати між виготовленням за рахунок власних ресурсів і постачанням із сторони за наявності сумнівів щодо деяких підрозділів або процесів (аналіз, виготовлення чи покупка).

5. Цілеспрямоване проведення в життя отриманих зведень. П'ята стадія містить у собі не тільки впровадження розроблених можливостей поліпшення, а й подальший розвиток організації підприємства. Йдеться не про те, щоб копіювати досягнення кращих підприємств; навпаки, вони мають служити стимулом для подальшого інноваційного розвитку власної організаційної структури – інакше аналіз переваги вилетіть в стратегію переможеного. Виявлений потенціал для поліпшення потрібно реалізовувати за допомогою конкретних заходів. При цьому варто запитати себе, чи застосовуються отримані дані за звичайного планування чи необхідна докорінна переорієнтація.

Таке цілеспрямоване інноваційне впровадження означає:

- ◆ міркування про наслідки аналізу переваги;
- ◆ надання звіту про результати зацікавленим особам;
- ◆ виявлення можливостей поліпшення;
- ◆ синхронізація зі звичайним планом робіт підприємства;
- ◆ розробка плану проведення необхідних змін;
- ◆ впровадження плану в життя;
- ◆ розуміння аналізу переваги як безупинного процесу;
- ◆ використання результатів для подальшого інноваційного розвитку.

5. Контроль за процесом і повторення аналізу. Контроль за процесом при впровадженні результатів аналізу відбувається в двох площинах: по-перше, можна стежити за розвитком встановлених оціночних показників результатів роботи підприємств і, по-друге, необхідно перевіряти досягнення проміжних цілей і дотримання планів по ресурсах і термінах.

Методи і процеси піддаються постійним змінам. Те, що ще недавно було найкращим досягненням, незабаром стане стандартом або навіть опуститься нижче цього. Тому слід регулярно перевіряти, чи мають ще силу виявлені найкращі по-

казники. Отже, аналіз переваги — це не одноразова дія, він має бути формально встановлений на підприємстві як постійно здійснювана функція. Як правило, витрати на аналіз переваги після його впровадження значно знижуються:

- ◆ співробітники перейнялися довірою до такого інструмента, як аналіз переваги;

- ◆ були зав'язані контакти з підприємствами, що порівнювалися, які можна підтримувати за допомогою регулярного обміну. При цьому треба тільки стежити, чи не з'явилися кращі підприємства;

- ◆ відомі важливі джерела інформації, вже існує база даних, яку потрібно тільки поповнювати.

Передумовою оптимального використання цих даних є деталізоване і систематичне документування всіх колишніх зведень по аналізу переваги.

Практичний приклад. Як “Ксерокс” поліпшив збут за допомогою аналізу переваги відпуску товарів при керуванні запасами. Відділ “Комерційна логістика і збут” у “Ксероксі” аж до початку 80-х рр. міг підвищувати свою продуктивність щорічно тільки на 3–5%. Цього виявилось недостатньо, щоб залишатися конкурентоспроможним з погляду цін на ринку копіювальних апаратів.

Керівники збутових центрів з'ясували, що найслабкішою ланкою в логістичному ланцюзі є етап від надходження товарів на склад готової продукції до їхнього відправлення. З метою ліквідації цього вузького місця на початку 1981 р. одному з працівників доручили пошук придатного партнера для порівняння, але не з конкурентів.

Цей працівник використовував у своїх пошуках спеціалізовані журнали, а також галузеві союзи і консалтингові компанії, поки не наткнувся на фірму “Л.Л.Бин”, постачальника спортивних товарів. Це підприємство було відомо своєю системою керування запасами, розробленою за допомогою кружків якості. Одночасно була виявлена велика подібність з “Ксероксом”, тому що “Л.Л.Бин” також мав потребу в системі управління запасами і збуту для дуже різномірних з погляду форми, маси і розміру товарів.

Відвідування делегації “Ксерокса” у складі трьох осіб фірми “Л.Л.Бин” і порівняння таких оціночних показників роботи, як “число замовлень на людино-день”, “кількість виробів у штуках на людино-день” і, у першу чергу, “число ходок на людино-день”, розкрили різницю (“ходка” описує шлях до контейнера): “Л.Л.Бин” перевершив фірму “Ксерокс” у три рази по показнику “число ходок на людино-день”.

Як головну причину можна було виділити набагато більше число видів робіт, керованих комп'ютером, на підприємстві “Л.Л.Бин”. Так, наприклад, розміщення товарів, а, відповідно, і поточне сортування й відпуск товарів по замовленнях, проводилися залежно від швидкості обігу, щоб зменшити шлях переміщення продукції.

Позитивний досвід привів до подальших проектів в області комерційної логістики й збуту, де партнерами в порівнянні, серед інших, стали фармацевтична оптова фірма і виробник побутових приладів. Великий успіх аналізу переваги в

“Ксероксі” знайшов своє відображення в підвищенні щорічного приросту продуктивності на 10% у наступні роки. З них 3–5% належить до аналізу переваги.

За останні роки багато стало відомо про підвищені вимоги до БМ, даній сфері пріоритети можуть встановлюватися **методом узгодження і аналітичним способом**. Якщо при здійсненні діяльності по БМ, що сконцентрована на бізнес-процесах, пріоритети віддаються саме декільком життєво важливим для компанії процесам, при цьому поєднуючись з кращими методами проведення БМ, це є свідченням наявності безпосередньої підтримки цілей компанії.

2.3. Етапи проведення бенчмаркінгу

З огляду на визначений нами підхід до бенчмаркінгу як до процесу, доцільно говорити про певні його стадії або про етапи, які ми й розглянемо:

1. Вибираємо, що буде порівнюватися (продукти, процеси).
2. Виявляємо критерії для порівняння – фінансові й економічні, геополітичні та безпекові показники, ключові фактори успіху (КФУ), показники ефективності процесів. Обрані показники повинні бути важливими для роботи самої компанії, характерні для неї і для тієї компанії, з якою ведеться порівняння.
3. Визначаємо, з ким будемо порівнювати (з іншим підрозділом власної компанії, з аналогічною службою підприємства зі свого холдингу, з конкурентом, з лідером галузі).
4. Збираємо дані для порівняння.
5. Проводимо аналіз і виробляємо програму посилення власного становища по тих показниках, по яких варто наздогнати і перегнати об’єкт для порівняння: встановлюємо обґрунтовані задачі, визначаємо, що необхідно і що в дійсності можна зробити, щоб домогтися відповідних результатів, зіставляємо планований прибуток з витратами на їхнє досягнення.

Роберт Кемп виділяє 10 етапів процесу бенчмаркінгу.

1. Ідентифікація предмета бенчмаркінгу.
2. Ідентифікація партнера по бенчмаркінгу.
3. Визначення методу збору даних; збір даних.
4. Визначення розбіжностей, важливих з погляду забезпечення конкурентоспроможності.
5. Планування майбутніх показників ефективності.
6. Повідомлення результатів.
7. Визначення функціональних цілей.
8. Розробка плану дій.
9. Утілення планів і моніторинг результатів.
10. Повторна перевірка контрольних точок бенчмаркінгу.

У більш узагальненому плані дані етапи можна підсумовувати в п’ять етапів процесу бенчмаркінгу.

Етап 1. Планування. (1–3) Необхідно визначити, стосовно чого і до кого проводити БМ. Далі варто спланувати дослідження і провести його шляхом збору необ-

хідних даних та інформації, проведення огляду кращих методів організації виробничих процесів.

Етап 2. Аналіз. (4–5) Досліджуються розбіжності між реальними і плановими показниками і планується майбутній рівень ефективності.

Етап 3. Інтеграція. (6–7) Необхідно довести результати до відома тих, хто повинний мати дану інформацію, і розробити нові цілі. Важливим моментом є одержання схвалення й у разі потреби перегляд цілей у відношенні ефективності.

Етап 4. Дії. (8–10) Необхідно почати дії, здійснювати моніторинг прогресу і переглянути контрольні точки БМ у міру необхідності. На даному етапі кращі методи уже впроваджені і періодично, у міру необхідності, піддаються переоцінці. З цією метою необхідно: розробити план дій, упровадити дії і здійснювати моніторинг, повторно перевіряти точки БМ.

Етап 5. Результати. Можливе досягнення лідерства. Для цього необхідно визначити, коли досягається становище лідерства, провести оцінку БМ як діючого процесу.

2.4. Види бенчмаркінгу

Безперечно, що бенчмаркінг має розгалужену внутрішню структуру. Отже доцільно говорити про видову картину бенчмаркінгу.

Торкнемося питань впровадження бенчмаркінга в контролінг, насамперед у контролінгові дослідження. Бенчмаркінг скоріше варто розглядати як дослідження, проведене паралельно з контролінговими дослідженнями, а не як включене в їхній склад. Це обумовлюється тим, що в контролінгові дослідження традиційно включаються дослідження внутрішнього середовища в організації, ринку, споживачів і конкурентів, у той час як бенчмаркінг спрямований, головним чином, на вивчення, запозичення та впровадження у власну діяльність кращих технологій, виробничих процесів і методів організації виробництва й збуту продукції.

Відтак багатокomпонентність самої діяльності обумовлює й наявність підстав для класифікації видів бенчмаркінгу.

Отже, серед основних видів бенчмаркінгу можна виділити:

1. **Внутрішній бенчмаркінг**, що являє собою бенчмаркінг процесу, здійснюваний усередині корпорації і полягає у зіставленні характеристик підприємницьких одиниць.

2. **Конкурентний бенчмаркінг** припускає дослідження специфічних продуктів, можливостей процесу або адміністративних методів підприємств-конкурентів.

3. **Функціональний бенчмаркінг** порівняння визначеної функції двох чи більше організацій у тому самому секторі.

4. **Бенчмаркінг процесу** – спрямований на зміну визначених показників і функціональності для їхнього зіставлення з підприємствами, характеристика яких адекватна в аналогічних процесах.

5. **Загальний бенчмаркінг** – бенчмаркінг процесу, що порівнює визначену функцію двох або більше організацій незалежно від підприємницької діяльності.

6. **Асоціативний бенчмаркінг** проводиться організаціями, які перебувають у вузькому бенчмаркінговому альянсі, протокол якого міститься в Кодексі поведінки бенчмаркінгу.

7. **Глобальний бенчмаркінг** – розширення стратегічного бенчмаркінгу, що включає також асоціативний бенчмаркінг.

Існують також бенчмаркінг витрат, характеристики, клієнта; оперативний бенчмаркінг та ін.

Розвиток бенчмаркінгу тісно пов'язаний з тим, як підприємства розуміють якість. Можна виділити кілька етапів у зміні розуміння і відношення підприємств до якості.

Перший етап можна назвати – інспекцією. Він характеризується перевіркою якості готової продукції. Для забезпечення контролю якості фірма вкладає кошти в удосконалення систем якості, а не у бенчмаркінг. Подібне було в колишньому СРСР, коли комплексні системи управління якістю одержали широке поширення. Однак саме розуміння якості в основному носило технократичний підхід, при цьому наголос робився на якості продукції.

На цьому етапі можливо часткове застосування продуктового бенчмаркінгу, основною метою якого буде порівняння власної продукції з товарами конкурентів. Однак недолік інформації не дозволяє повною мірою використовувати досвід і знання конкурентів.

Другий етап пов'язаний з посиленням контролю. На фірмах упроваджується стандарт якості ISO 9000. Бенчмаркінг застосовується по всіх ключових питаннях бізнесу. Широко залучаються консультанти до розробки і впровадження процедур бенчмаркінгу.

Різно змінюється ставлення до якості. Найважливішою стає якість процесу, у якому якість продукції є лише одним з елементів чи складовою загальної якості. Фірми починають усвідомлювати, що задоволення споживача є запорукою їхніх успіхів у бізнесі. Поступово змінюється їхнє ставлення до того, що становить зміст задоволення споживача, та як можна і необхідно вирішувати його проблеми.

Відмінною рисою наступного етапу можна вважати виникнення між фірмами й усередині них партнерських відносин і кооперації. Це пов'язано зі зміною розуміння конкуренції не тільки між фірмами, а й усередині організації. Як відомо, між різними підрозділами фірми встановлюються конкурентні відносини. У кожного підрозділу свої цілі, задачі, функції, проблеми. Дуже часто виникають суперечності й складності у взаємовідносинах. Усе це призводить до зниження керованості і тим самим впливає на загальну ефективність. Кооперація і партнерство усередині фірми приводить до більш ефективного інформаційного обміну між підрозділами.

Аналогічне відбувається і на міжфірмовому рівні. При цьому у понятті “конкуренція” з'являється нова складова взаємодія. Саме взаємодія і суперництво фірм у сучасному бізнесі є основою задоволення потреб споживачів і завоювання конкурентних переваг.

На цьому етапі застосовується бенчмаркінг конкурентоспроможності і стратегічний бенчмаркінг.

Четвертий етап пов'язаний з тим, що уся організація являє собою єдине чи ціле єдиний механізм. Процес прийняття рішень відбувається тільки на основі вичерпної і точної інформації за умови забезпечення загальної ефективності діяльності фірми. Усередині організації виникає синергетичний ефект. На цьому етапі стратегічний бенчмаркінг переходить у глобальний.

3. Перспективи бенчмаркінгу безпеки

3.1. Поняття та зміст бенчмаркінгу безпеки

Інтегруючи вище викладені положення спробуємо екстраполювати концептуальні положення щодо бенчмаркінгу стосовно конкретної сфери життєдіяльності. Відтак йтиметься про бенчмаркінг безпеки. Зважаючи на абсолютне новаторство цього аспекту, одразу ж зауважимо на можливі недоліки та неточності окремих положень. Скоріш за все їх слід розглядати як гіпотезу, певний варіант, втім важливий і необхідний для подальших розробок.

Звичайно, постає логічне запитання, а чому бенчмаркінг безпеки, що саме бенчмаркінг може дати безпеці або навпаки? Щоб відповісти на це запитання, зробимо спробу, визначити саме поняття “бенчмаркінг безпеки”. Це ми робимо з тією метою, щоб оперувати точною термінологією і розглядати явища, спираючись на той зміст, який міститься у терміні. Останній же, у свою чергу, відбиває наше бачення змістовної сторони того чи іншого процесу. Як казав свого часу *Гельвецій*: “Визначившись у поняттях, людство позбудеться половини своїх проблем”.

Бенчмаркінг безпеки – збір, аналіз, оцінка інформації про діяльність найкращих підприємств в галузі забезпечення безпеки, а також про методи управління, що ними використовуються.

Мета бенчмаркінгу безпеки – підвищення ефективності власної діяльності і завоювання переваг у конкурентній боротьбі. Зокрема, невикористання бенчмаркінгу українськими фірмами, що пропонують свої послуги на ринку безпеки, має свій прямий наслідок: в Україні нині не існує жодної структури недержавної форми власності, яка б могла забезпечити безпеку об'єкта по усіх напрямках на однаково високому рівні, і при цьому зберігати на високому рівні загальну безпеку.

Бенчмаркінг безпеки дозволяє швидко і з малими витратами виявити проблемні ситуації в алгоритмах забезпечення безпеки, починаючи від оцінки можливостей і потреб самого клієнта у забезпеченні безпеки, і закінчуючи кінцевим результатом, тобто обумовленим рівнем безпеки як наслідком вжитих заходів.

Бенчмаркінг безпеки допомагає керівнику підприємства в галузі безпеки, в якому виникли проблеми з витратами та якістю забезпечення безпеки. Саме тут бенчмаркінг виступає лакмусовим папірцем, який відлунює проблеми в роботі та конкретизує їх. Саме відсутність бенчмаркінгу безпеки спричинила розпад одного із засновників недержавного забезпечення безпеки фірми “Сакура”, яка перебувала під керівництвом О.Дічека, а зараз поглинена концерном АРГ.

Проблема керівництва даної компанії полягала у тому, що вони недооцінювали здатність бенчмаркінгу безпеки як постійно здійснюваного процесу, який має

бути спрямовано не тільки на відповідність конкуренції, а й на перемогу над нею. У даному випадку **бенчмаркінг безпеки** має розглядатися як процес, що створює не лише новий товар (у нашому випадку обумовлений рівень безпеки об'єкта), а й просуває його на ринок. Доволі успішною у даному напрямі можна назвати роботу української компанії “Епос”, яка посіла чільне місце в сфері забезпечення інформаційної безпеки, більше того, постійно вдосконалює власні напрацювання і рівень, що дає змогу їй впродовж тривалого часу утримувати пальму першості як беззаперечного лідера у цій сфері.

У даному випадку слід розуміти, що головним мірилом бенчмаркінгу є об'єкт. Саме його незадоволені потреби та інтереси у безпеці мають стимулювати компанії до підвищення ефективності їх функціонування. Причому увага має приділятися не лише самому результату, а й процесу.

З огляду на це **бенчмаркінг безпеки** — планомірне вивчення кращої практики конкурентів і лідируючих компаній, порівняння власного процесу забезпечення безпеки з еталонними зразками з метою впровадження кращих методів у власну діяльність.

Таким чином, ми виділяємо такі **складові бенчмаркінгу безпеки**:

- систематичний моніторинг (спостереження, оцінка і прогноз) кращої практики забезпечення безпеки;
- систематичне навчання на кращих прикладах забезпечення безпеки;
- адаптація отриманого досвіду до власної специфіки забезпечення безпеки;
- застосування отриманого досвіду у власній діяльності;
- оцінка процесу та результату застосування ефективних технологій у власній діяльності;
- вироблення стратегії подальшого бенчмаркінгу безпеки.

Дійсною і реальною причиною проведення бенчмаркінгу безпеки, передусім початком проведення досліджень саме у цій сфері, є прагнення компаній до досягнення конкурентоспроможності. Бенчмаркінг безпеки є дієвим процесом, що дозволяє перетворити неефективну діяльність в ефективну та прибуткову. Так, прикладом, нині, окрім Києва, відсутні компанії, які займаються підготовкою водіїв-охоронців. Можна назвати лише фірму Альфа-щит, а також Академію водійської майстерності, які навчають контраварійному водінню. Втім послуги щодо надання послуг водіїв-охоронців пропонують багато компаній. Звичайно, це ще раз наводить на думку, що бенчмаркінг безпеки є не лише новою науковою дисципліною, а й взагалі новим напрямом на практиці.

До **предмета бенчмаркінгу безпеки** належать процеси забезпечення безпеки.

Об'єктом бенчмаркінгу безпеки є компанія—конкурент, яка більш ефективно забезпечує безпеку або в цілому, або у певній сфері життєдіяльності, що обумовлено або кращими результатами, або застосуванням кращих методів чи то забезпечення безпеки, чи то управління взагалі.

Суб'єктом бенчмаркінгу безпеки виступає компанія, яка вбачає необхідність в підвищенні ефективності процесів забезпечення безпеки через застосування бенчмаркінгу.

Звичайно, що керівники багатьох компаній прагнуть мислити, виходячи виключно з критеріїв ефективності. Керівникам потрібен результат — велика кількість

клієнтів. Відтак, якщо у компанії конкурента їх кількість більша, вони воліють знати, що є контрольною точкою, при цьому подеколи втрачають процес, який визначає досягнення цієї контрольної точки. Отже професіонали мають усвідомити, що при проведенні бенчмаркінгу найбільший результат забезпечує зосередження на процесах забезпечення безпеки та їх удосконаленні. За іншого випадку керівники служб безпеки блукатимуть манівцями, а їх діяльність буде більш схожою на танці сліпих на мінному полі. У більш загальному плані, і ми вже окреслили з цього приводу власне бачення, при проведенні бенчмаркінгу безпеки керівник має посприяти процесно-орієнтовним, а не проблемно-орієнтовним підходом.

Ми дотримуємося позиції, відповідно до якої компанії, що надають послуги із забезпечення безпеки, особливо в недержавному секторі, втратили зв'язок з основними бізнес-процесами (у даному випадку забезпечення безпеки є бізнес-процесом, оскільки для суб'єкта забезпечення безпеки це є процесом, який приносить прибуток). У компанії важко знайти спеціалістів, які б могли надати опис важливого для компанії процесу. В усіх процесах можна виділити параметри входу, етапи процесу, параметри виходу, зворотний зв'язок і результат. Причому такий підхід не новий, він вже давно використовується у класичній теорії соціального управління.

За даної схеми *параметри входу* – потреба (інтерес) об'єкта у забезпеченні безпеки; *етапи процесу* – сама діяльність, спрямована на забезпечення обумовленого договором рівня безпеки; *параметри виходу* – гарантований результат (обумовлений договором рівень безпеки об'єкта); *критерій результатів* – процент повторних замовлень даного клієнта, а також звернень за даним видом послуг інших клієнтів за його рекомендацією.

Отже **предметом бенчмаркінгу безпеки (БМБ)** є процес і результат забезпечення безпеки однією компанією, а також процес і результат використання отриманої інформації на користь власної організації. БМБ не можна обмежувати лише контрольною точкою, лишаючи поза увагою сам контекст і умови та чинники її досягнення, що умовно називають процесом. Водночас слід акцентувати увагу і на тій обставині, що обмежувати БМ лише вивченням самого процесу без розроблення методології застосування результатів успіху для власної компанії і вивчення результатів цього застосування є не повним. За таких умов порушується зворотний зв'язок, за допомогою якого і можна оцінити результат та ефективність впровадження успішного процесу і результат в діяльність іншої організації. На жаль, в Україні, дана теза ще не знайшла широкого розуміння і розповсюдження, тому що здебільшого для забезпечення безпеки звертаються або до правоохоронців (чинних або колишніх), або, і це у кращому випадку, до своїх знайомих, котрі працюють на ринку безпеки. Так само, як і компанії, що працюють на даному ринку, не дуже часто використовують механізм зворотного зв'язку для підвищення ефективності власної діяльності, що напевно і є однією з причин певної недовіри пересічних громадян до недержавних компаній, що надають послуги в сфері безпеки.

Здебільшого, якщо проаналізувати діяльність нині існуючих компаній у даній сфері, то можна дійти цікавого висновку: усі вони **рекламують результати, жоден не говорить про підвищення ефективності процесу**. Так, можна почути: про зменшення часу для приїзду чергової машини на об'єкт, що охороняється; про зменшення

кількості часу на відстріл 8 патронів; збільшення кількості об'єктів, що охороняються, збільшення осіб, що у минулому працювали у правоохоронних органах тощо. Таким чином, нам демонструють колишній результат, і сьогоднішній. Нам демонструють порівняння результатів (кращих контрольних точок), замість того, щоб продемонструвати порівняння процесів. У цьому, на наше глибоке переконання, і криється проблема у сучасному бізнесі в сфері безпеки.

Наприклад, у Москві розроблена і успішно діє програма щодо відеоспостереження за вулицями і місцями найбільшого скупчення людей. Причому за допомогою спеціально розробленого програмного забезпечення увесь відеоматеріал обробляється комп'ютером і в разі знаходження небезпечних, або таких що становлять загрозу, об'єктів на екрані оператора видається сигнал: йому лишається на власні очі подивитись на екран і в разі ідентифікації небезпеки повідомити міліцію. Втім дана практика нашим компаніями не вивчається. Взагалі недержавний сектор безпеки не сформований, і такий, що має багатющий потенціал для свого розвитку, причому спираючись на здобутки не лише емпіричні, а й наукові.

Маємо відстежувати процеси, які передували успіху, складовим компонентом яких є методи.

Однією з головних **цілей бенчмаркінгу безпеки** є забезпечення можливості моніторингу адаптації та втілення кращих результатів у власну сферу діяльності, левову частку уваги приділяючи процесам, а не контрольним точкам.

Завданнями бенчмаркінгу безпеки виступають:

1. Проаналізувати діяльність. Компанії, що здійснюють БМБ, мають оцінити слабкі та сильні сторони існуючих процесів забезпечення безпеки, проаналізувати критично важливі складові затрат, врахувати претензії та потреби клієнтів у безпеці, виділити сфери діяльності, які мають бути вдосконалені і в яких необхідно зменшити час циклу, віднайти способи зменшити кількість помилок і недоліків або зменшити обіг активів.

2. Знати конкурентів і лідерів у певній галузі безпеки. Компанії, що здійснюють бенчмаркінг, мають вияснити, хто є кращим з кращих. Насамперед це залежить від уміння та можливості керівника тієї чи іншої компанії визнати себе у чомусь недосконалим, а відтак виявити бажання перейняти досвід інших. На практиці ж навпаки: лідери тих чи інших компаній займаються лише власним піаром, наводять позитивні приклади роботи лише своїх фірм. Яскравим прикладом тому, є компанія “Майстер Сек’юріті”, президент онієї з компаній, який читає лекції у одному з навчальних закладів, і на своїх заняттях наводить приклади позитивної роботи лише своєї фірми, водночас критикуючи решту інших компаній, що надають послуги в сфері безпеки. Це підкреслює необхідність удосконалення підходів щодо ідентифікації конкурентів, а також здатності усвідомлювати та переймати позитивний і кращий досвід інших. Керівник, який вважає діяльність своєї фірми досконалою, є утопістом, а незастосування методів бенчмаркінгу може призвести до розпаду і банкрутства не лише даної компанії, а й іміджу її керівника.

3. Підключити до процесу забезпечення безпеки кращих з кращих. Компанії, що зацікавлені у проведенні бенчмаркінгу, мають вчитися у лідерів, визначити точку, в якій вони перебувають і подальший напрям, дізнатися, якими є найкращі методи

компаній-лідерів, визначити їх способи підвищення ефективності і перейняти такі. Саме тому для забезпечення безпеки мають залучатися найкращі, а не лише ті, хто проходив службу в правоохоронних органах.

4. Досягнути переваги. Компанії, які застосували бенчмаркінг, мають спромогтися досягти результатів, які б стали новими контрольними точками проведення бенчмаркінгу.

Отже головним, що маємо винести з цього, є те, що бажані результати можуть бути досяжними лише через зміну процесів. Бенчмаркінг безпеки, що ґрунтується на процесі, є бенчмаркінгом результативним.

Що стосується принципів БМБ, то вони збігаються із загальними принципами та процесами, котрі були розглянуті нами у попередніх розділах. Відтак доцільним вважаємо розглянути перспективи розвитку бенчмаркінгу безпеки в Україні.

3.2. Перспективи розвитку бенчмаркінгу безпеки в Україні

Дуже важко щось передбачати, особливо те, що стосується майбутнього. Це належить особливо і до бенчмаркінгу, який перебуває на стадії формування, що обумовлено інтересом, який виявляється до теми удосконалення забезпечення безпеки і різноманітністю організацій і окремих осіб, які використовують бенчмаркінг на практиці. Завдячуючи появі нових методик, доцільніше говорити про стадії розвитку бенчмаркінгу, ніж про остаточну концепцію його розуміння. Одним із способів оцінки майбутнього бенчмаркінгу є розгляд головних позицій пізнання управління бенчмаркінгом. Зрозуміти роль бенчмаркінгу в майбутньому можливо через оцінку деяких проблем, що виникають, які, у кінцевому випадку, мають бути вирішені за допомогою бенчмаркінгу, що призведе до остаточного формування процесу як інструмента удосконалення бізнесу.

Передусім слід тверезо підходити до класифікації процесів забезпечення безпеки, ґрунтуючись на методології бенчмаркінгу. Дана класифікація має бути орієнтованою на процес, а не на діяльність або бачення організації. Система класифікації має:

- враховувати точку зору споживача послуг безпеки;
- бути простою при використанні;
- використовувати визначення, що є зрозумілими і неспеціалісту;
- володіти зрозумілою структурою;
- демонструвати природну взаємодію і зв'язок;
- бути заснованою на ієрархічному погляді на компанію.

Система класифікації має бути гнучкою і передбачати можливість включення нової інформації. Класифікацію слід використовувати в якості інструмента діагностики з тим, щоб зрозуміти діяльність компанії і те, як вона безпосередньо здійснюється. Класифікація має забезпечити чіткіше і повніше розуміння меж і наступності процесів, через те, що її відсутність негативно впливає на ефективність досліджень, що проводяться.

До основних **чинників**, що лежать в основі бенчмаркінгу безпеки, належать:

- впевненість у необхідності змін;

- визначення того, що саме має бути змінено;
- уявлення про те, як ці зміни вплинуть на організацію в цілому.

Роль бенчмаркінгу безпеки:

існуюча розбіжність між методами, що застосовуються однією компанією, та методами, що застосовуються іншою, створює необхідність перетворень;

розуміння кращих методів, що застосовуються в галузі забезпечення безпеки, визначає, що саме має бути змінено;

методи забезпечення безпеки, які були віднайдені в інших організаціях, дають уявлення про кінцевий результат перетворень.

При цьому бенчмаркінг безпеки застосовується на постійній основі і охоплює усю компанію. Також має існувати усвідомлена необхідність пошуку і впровадження кращих методів організації процесів забезпечення безпеки.

Постає логічне запитання: як досягти досконалості бенчмаркінгу безпеки? Як розпізнати її?

Для цього слід розуміти декілька чинників:

процес управління – комплекс заходів, спрямованих на організацію, підтримку та забезпечення діяльності по бенчмаркінгу;

логічне обґрунтування бенчмаркінгу; таким буде сам процес розвитку бізнесу;

усвідомлення взаємозв'язку між бенчмаркінгом та удосконаленням бізнес-процесів, за нашого випадку процесів забезпечення безпеки;

розуміння органічної єдності бенчмаркінгу з іншими ініціативами, спрямованими на удосконалення діяльності організації.

Рівень проведення бенчмаркінгу залежить від того, наскільки послідовно здійснюється дослідження керівництвом компанії. БМБ має сприйматися як основний інструмент підвищення якості послуг у сфері безпеки. Прямий та зворотний зв'язок БМБ і результатів діяльності компанії слугує безпосереднім доказом його цінності. БМБ має сприйматися як основний інструмент забезпечення конкурентоспроможності, підтримки вимог клієнтів і ефективної діяльності компанії.

Бенчмаркінг безпеки – це процес навчання кращим методам забезпечення безпеки.

Висновки

Таким чином, бенчмаркінг можна розглядати як один з найважливіших напрямків стратегічно орієнтованих маркетингових досліджень. Бенчмаркінговий підхід приводить до істотної зміни процедури ухвалення рішення при здійсненні контролінгу. Традиційно контролінгові рішення приймалися на основі результатів контролінгових досліджень та інтуїції менеджерів щодо комплексу контролінгу. На основі цього розроблялася контролінгова стратегія фірми. Сучасні умови бізнесу приводять до того, що для забезпечення конкурентоспроможності фірми і її стійкого становища подібних дій стає недостатньо. Необхідне вивчення досвіду діяльності і поведінки на ринку лідерів бізнесу для підвищення обґрунтованості стратегій маркетингу.

Бенчмаркінг безпеки являє собою пошук і застосування на практиці найкращих методів забезпечення безпеки. Запозичення або адаптація кращих методів дозволяє організації піднести процеси забезпечення безпеки на рівень, що забезпечує лідерство. Встановлення критеріїв ефективності через бенчмаркінг є дійовим засобом ідентифікації організацій, що мають значно вищий рівень і які можуть володіти кращими методами. Втім дійсна перевага бенчмаркінгу полягає в розумінні таких методів, які дозволяють організації перейняти досвід.

Отже бенчмаркінг безпеки слід здійснювати щодо таких об'єктів.

1. Продукції та послуг, що дозволить визначити властивості та функції, цінні з погляду споживача, які використовуються при плануванні заходів безпеки, проектуванні, розробленні; зазвичай вона визначається як мета розроблення тих чи інших заходів безпеки і методів визначення технологій.

2. Бізнес-процесів, що є основою для удосконалення і реінжинірінга бізнес-процесів. Це має складати невід'ємну частину ініціативи загального безперервного процесу підвищення якості, яка забезпечує досягнення цілей і задач компанії.

3. Критеріїв ефективності. Результатом проведення бенчмаркінгу продукції, послуг і процесів є визначення і обґрунтування цілей щодо декількох важливих для компанії критеріїв ефективності. Відтак, при проведенні заходів по плануванню і операційних оглядів необхідно уявляти ці контрольні точки бенчмаркінгу, причому обговорення досягнутих результатів щодо таких точок має бути стандартним пунктом порядку денного.

Бенчмаркінг безпеки майбутнього базується на таких постулатах:

1. Бенчмаркінг безпеки є процесом, що постійно розвивається. Так само як безпека становить собою процес управління загрозами та небезпеками, так і бенчмаркінг є процесом вивчення та впровадження кращих методів у власну діяльність.

2. Необхідне уніфіковане розуміння бенчмаркінгу і загальноновизнана класифікація бізнес-процесів, тобто процесів забезпечення безпеки.

3. Система класифікації має використовуватися в якості інструмента діагностики, який дозволяє позбутися повторних досліджень і забезпечує чіткіше визначення меж процесів.

4. Необхідно розробити еталонну модель бенчмаркінгу безпеки.

5. Слід використовувати павутину професіоналів – антропний чинник бенчмаркінга, що включає і використання електронних мереж.

6. Бенчмаркінг відіграє вирішальну роль при забезпечуванні безпеки.

7. Для збереження конкурентоспроможності організації необхідне цілеспрямоване, швидке і безперервне навчання кращим методам забезпечення безпеки.

8. Досконалість у бенчмаркінгу безпеки досягається через послідовний менеджмент процесу дослідження.

Звичайно, ми розглянули далеко не повне коло питань, що стосуються бенчмаркінгу, намагалися продемонструвати його проблемні сторони, і особливо специфіку щодо сфери забезпечення безпеки. Важливим вважаємо подальший розвиток даної галузі знань, а також впровадження у практику теоретичних надбань бенчмаркінгу безпеки, який для України є новим напрямом безпекових досліджень.

Контрольні завдання для самоперевірки

1. Поняття та сутність бенчмаркінгу.
2. Механізм бенчмаркінгу.
3. Поняття та зміст бенчмаркінгу національної безпеки.

Завдання для самопідготовки

1. Окресліть перспективи розвитку бенчмаркінгу національної безпеки.
2. Місце та роль конкурентної розвідки в забезпеченні національної безпеки держави.
3. Роль державних розвідувальних органів у забезпеченні безпеки недержавних суб'єктів господарювання.

Список рекомендованої літератури

1. *Уткин Э. А.* Курс менеджмента.— М.: Зеркало, 2001.
2. *Клейнер Г. Б., Тамбовцев В. Л., Качалов Р. М.* Предприятие в нестабильной экономической среде.— М.: Экономика, 1997.
3. *Кузнецов Ю. В., Подлесных В. И.* Основы менеджмента.— Спб.: Олбис, 1998.
4. *Кубушкин Н. И.* Основы менеджмента.— Минск: Новое знание, 2001.
5. *Голубков Е. П.* Основы маркетинга: Учебник.— М.: Финпресс, 1999.
6. *Кемп С. Роберт* Легальный промышленный шпионаж: Бенчмаркинг бизнес-процессов: технологии поиска и внедрения лучших методов работы ваших конкурентов: Пер. с англ. Под ред. О.Б.Максимовой.— Днепропетровск: Баланс-Клуб, 2004.— 416 с.
7. *Багиев Г.Л., Аренков И.А., Мартынова М.В.* Benchmarking у розробці стратегій маркетингу // Маркетинг у системі керування підприємництвом.— Київ, 1996.

Перелік питань до підсумкового заняття з курсу “НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ”

1. Окресліть необхідність формування загальної теорії національної безпеки (націобезпекознавства).
2. Сутність та зміст націобезпекознавства.
3. Зміст основних категорій націобезпекознавства.
4. Націобезпекознавство в системі наук.
5. Структура наукового підходу до вивчення складових національної безпеки
6. У чому полягає відмінність націобезпекознавства від теорії безпеки життєдіяльності?
7. До яких наук має належати націобезпекознавство: юридичних, воєнних, соціальних тощо?
8. Розкрийте зміст періодизації парадигм національної безпеки.
9. Евристичні можливості синергетики при формуванні націобезпекознавства.
10. Поняття та зміст системи забезпечення національної безпеки України.
11. Мета завдання і функції системи забезпечення національної безпеки України.
12. Принципи побудови та функціонування системи забезпечення національної безпеки України.
13. Сили та засоби забезпечення національної безпеки України.
14. Структура системи забезпечення національної безпеки України.
15. Поняття та зміст системи управління національною безпекою.
16. Компетенція основних складових системи управління національною безпекою.
17. Структура сил забезпечення національної безпеки України.
18. Окресліть методи дослідження системи управління національною безпекою
19. Опишіть модель системи управління національної безпеки.
20. Розробіть механізм взаємоузгодження інтересів особи, суспільства і держави.
21. Поняття нормативно-правового забезпечення національної безпеки. Його відмінність від нормативно-правового регулювання.
22. Роль права в забезпеченні національної безпеки.
23. Методологія формування правового поля забезпечення національної безпеки.
24. Підходи до формування Концепції національної безпеки.
25. Підходи до формування доктрин національної безпеки.
26. Основні положення Закону України „Про основи національної безпеки України”.

27. Модель ієрархічної системи нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини в сфері національної безпеки.
28. Зміст Концепції національної безпеки.
29. Окресліть дерево доктрин національної безпеки.
30. Поняття та зміст інформаційної безпеки.
31. Стан правового забезпечення інформаційної безпеки України.
32. Основні загрози національній безпеці в інформаційній сфері на сучасному етапі розвитку України.
33. Зміст системи інформаційної безпеки.
34. Мета та завдання системи забезпечення інформаційної безпеки.
35. Основні напрями державної політики національної безпеки в інформаційній сфері.
36. Розробити проект доктрини інформаційної безпеки.
37. Характер та зміст сучасних інформаційних війн.
38. Інформаційні аспекти боротьби з техногенним тероризмом.
39. Поняття та зміст геополітики.
40. Поняття та основні складові геополітичної безпеки.
41. Сучасні загрози геополітичній безпеці України.
42. Система забезпечення геополітичної безпеки.
43. Пріоритетні напрями забезпечення національної безпеки в геополітичній сфері.
44. Розкрийте зміст співвідношення концепції національного інтересу і концепції глобалістики.
45. Окресліть місце та роль України в структурах міжнародної безпеки в контексті змін безпекових парадигм.
46. Роль України у формуванні центральноевропейської цивілізації.
47. Змодельуйте періодизацію світових цивілізацій.
48. Поняття та зміст екологічної безпеки.
49. Поняття та види загроз національній безпеці України в екологічній сфері.
50. Система екологічної безпеки.
51. Пріоритетні напрями забезпечення екологічної безпеки.
52. Характер та зміст сучасних екологічних війн.
53. Можливості України щодо моніторингу екологічних війн.
54. Поняття та зміст воєнної небезпеки, її відмінність від воєнної загрози.
55. Окресліть чинники, що впливають на ступінь воєнної безпеки.
56. Визначте основні загрози воєнній безпеці на сучасному етапі розвитку України.
57. Призначення системи забезпечення воєнної безпеки.
58. Правові основи забезпечення воєнної безпеки.
59. Окресліть складові елементи системи воєнної безпеки.
60. Окресліть сучасний стан воєнної безпеки України.
61. Які основні напрями реформування Збройних Сил України.
62. Поняття та зміст війни.

63. Модель Збройних Сил України на сучасному етапі розвитку.
64. Класифікація війн.
65. Концептуальні можливості Збройних Сил України щодо ведення війн шостого покоління.
66. Перспективи формування повітряно-космічних сил України.
67. Основні положення стратегії національної безпеки США.
68. Історичне підґрунтя формування концепції безпеки Китаю.
69. Післявоєнна політика безпеки Німеччини.
70. Політика безпеки Франції.
71. Основні положення державної стратегії Японія у ХХІ столітті.
72. Концепція національної безпеки Монголії.
73. Концепція національної безпеки Республіки Молдова.
74. Концепція національної безпеки Республіки Білорусь.
75. Концепція національної безпеки Російської Федерації.
76. Окресліть зміст формування євразійської цивілізації.
77. Проаналізувавши зміст концепцій національної безпеки, складіть власний проект концепції національної безпеки України.
78. Окресліть зміст періодизації світових цивілізацій.
79. Поняття та зміст недержавної системи безпеки.
80. Стан національної безпеки та основні завдання недержавних суб'єктів по її забезпеченню.
81. Види загроз національній безпеці, управління якими може здійснювати недержавна система національної безпеки.
82. Напрями забезпечення національної безпеки недержавною системою.
83. Структура та компетенція основних складових недержавної системи забезпечення національної безпеки України.
84. Поняття менеджменту недержавної системи безпеки.
85. Зміст менеджменту недержавної системи безпеки.
86. Сформуйте Доктрину недержавного забезпечення національної безпеки.
87. Окресліть механізми взаємодії недержавних і державних суб'єктів забезпечення національної безпеки.
88. Сформулюйте професіограму фахівця в сфері управління національною безпекою.
89. Поняття та сутність бенчмаркінгу.
90. Механізм бенчмаркінгу.
91. Поняття та зміст бенчмаркінгу національної безпеки.
92. Окресліть перспективи розвитку бенчмаркінгу національної безпеки.
93. Місце та роль конкурентної розвідки в забезпеченні національної безпеки держави.
94. Роль державних розвідувальних органів у забезпеченні безпеки недержавних суб'єктів господарювання.

Словник основних термінів з курсу “Національна безпека України”

А

Абсолютна безпека: 1) процес управління загрозами та небезпеками, за якого виключається можливість дестабілізації стійкого розвитку об'єкта; 2) внутрішньо визначена напруженість свободи; 3) стан, за якого ніхто і ніщо нікому не загрожує (філ. роз.)

Абсолютна відкритість — стан системи, в якому зовнішній вплив на будь-який з її елементів перевищує внутрішній.

Абсолютна замкненість — стан системи, в якому внутрішній вплив на будь-який з її елементів перевищує зовнішній.

Абсолютна система захисту — система, в якій наявні усі можливі способи захисту, і яка здатна у будь-який момент свого існування прогнозувати настання загрожуєчої події за час, достатній для приведення в дію адекватних способів захисту.

Абсолютна система знищення — комплекс взаємопов'язаних засобів, здатних будь-яку систему зробити хоча б на деякий час абсолютно відкритою.

Абсолютно впорядкована система — структура, кожний елемент якої має з елементами системи мінімально можливу, але більшу від нуля кількість зв'язків. У реальності кількість зв'язків в абсолютно впорядкованій системі не повинна перевищувати 1.

Аварія — небезпечна подія техногенного, природного чи антропогенного характеру, яка спричинила загибель людей чи створює на об'єкті або території загрозу життю та здоров'ю людей і призводить до руйнування будівель, споруд, обладнання і транспортних засобів, порушення виробничого або транспортного процесу чи завдає шкоди довкіллю.

Автономізм — боротьба за досягнення автономного статусу.

Агресія — це застосування сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканості або політичної незалежності іншої держави. А. може бути воєнною, економічною, інформаційною тощо.

Аксіологія націоналізму (гр. *axia* — цінність, *logos* — вчення) — вчення про цінності націоналізму.

Акт недружній — дії однієї держави проти іншої або її юридичних чи фізичних осіб, які не обов'язково носять протиправний характер, але є по суті недружелюбними.

Акультурація — процес взаємовпливу культур, сприйняття одним народом повністю або частково культури іншого народу.

Акція військова — обмежені за метою, завданнями, місцем та часом односторонні або двосторонні воєнні дії із залученням невеликої частини сил та засобів держав-учасниць.

Акція гуманітарна — дії миротворчих сил і міжнародних урядових і неурядових організацій, спрямовані на забезпечення виживання цивільного населення, яке постраждало від воєнних дій у конфліктах різного роду.

Алгоритм управління — точно визначений порядок вироблення управлінських рішень, обміну інформацією в процесі управління.

Амбівалентність системи безпеки — одночасна можливість виконання системою безпеки функцій, задля яких вона утворювалась у поєднанні з можливістю за певних умов обернутися на систему дестабілізації і створювати загрозу самому об’єктові.

Анабіоз системи безпеки — стан системи безпеки, за якого настільки уповільнюються процеси обміну речовиною, енергією та інформацією, що майже відсутні усі зовнішні прояви функціонування системи. Використовується системами при потенціальному впливі зовнішніх чинників, за яких стає можливим перевищення порогових параметрів функціонування системи.

Ансамбль системи національної безпеки (фр. *ensemble* — сукупність, струнке ціле): 1) гармонічне поєднання усіх компонентів системи національної безпеки, об’єднаних цілями її створення; 2) група підсистем, які в органічній сукупності утворюють систему національної безпеки; 3) гармонійна єдність системної композиції, яка включає суб’єкти та об’єкти національної безпеки, підсистему забезпечення їх спільного функціонування, а також системосередовище.

Антидесмос (*анти* — проти і *desmos* — зв’язок) — особливий тип деструктивного зв’язку, при якому знищуються або нівелюються існуючі зв’язки у системі управління.

Антиєтатизм — течія, що виступає проти експансії держави та її установ на всі сфери суспільного життя суспільства.

Антиконституційний — такий, що суперечить Конституції.

Антимілітаризм — сукупність суспільно-політичних поглядів і течій, які виступають проти застосування збройного насилля для вирішення внутрішніх і міжнародних протиріч.

Антимутасистема — система, що попереджає або нейтралізує дію мутасистем (див.: *мутасистема*).

Антисемітизм — ідеологія і політика ворожого ставлення до євреїв та їх переслідування.

Антропогенний вплив на систему національної безпеки — вплив людини на структуру і функціонування системи національної безпеки.

Антропологія націобезпекознавства — складова частина філософії націобезпекознавства, яка шляхом аналізу писемного і усного слова, теорії і практики забезпечення національної безпеки вивчає сам процес забезпечення національної безпеки, який є притаманним будь-якому суспільству, і прагне до виявлення певних його законів, закономірностей та принципів. А.н. вивчає буття людини в сфері національної безпеки на всіх стадіях розвитку цього буття від архаїчних форм до сучасності. А.н. є складовою частиною процесу антропологізації сучасної суспільної науки. Антропологізація національної безпеки як процес стає актуальним у зв’язку із проблемою подолання кризи сучасної демократії, втрати нею людського

і націобезпекового виміру. Заформалізованість традиційних форм демократії, відсутність у сучасних доктринах інноваційних потенцій щодо забезпечення саме національної безпеки, а головне інтересу не до окремих складових національної безпеки, а саме до усієї системи і обумовили її глибоку кризу.

Антропоморфізм (від гр. *ανθρωπος* – людина і грецьк. *μορφη* – форма, вид) – уподібнення людині, наділення людськими властивостями предметів та явищ неживої природи, тварин, міфічних істот.

Антропоцентризм – погляд, відповідно до якого людина є найвищою метою світобудови.

Апофатична теологія (від гр. *apophatikos* – негативний) – теорія, що прагне виразити абсолютну потойбічність бога через заперечення усіх, що відносяться до нього, уявлень і понять, як таких, що є несумірними з його природою.

Апроксимація (від лат. *approximo* – наближаюсь) – заміна одних об'єктів іншими, більш простими і в тому чи іншому сенсі близькими до вихідних.

Архітектура національної безпеки – система національної безпеки, за допомогою якої створюється системосередовище, необхідне особам для життєдіяльності, мистецтво проектування систем національної безпеки відповідно до належного рівня забезпечення національних інтересів, законодавства країни, а також національної доцільності. Архітектура національної безпеки виражає інтереси нації, слугує необхідним середовищем для втілення національної ідеї. В архітектурі національної безпеки відмічається тісний зв'язок між функціональними та організаційними початками (користь, стійкість та надійність). Функціональність СНБ полягає у тому, що дана система розглядається як єдина, взаємопов'язана система, кожний елемент якої виконує певну функцію. Особливість такої системи – взаємодія її компонентів і відсутність єдиної визначаючої основи. Призначення, функції архітектури національної безпеки визначають її план, структуру, матеріальні та законодавчі можливості, можливість, доцільність та конкретні засоби її створення. Мета створення архітектури національної безпеки – задоволення матеріальних, духовних та інших потреб людини у безпеці і вільному розвитку особистості.

Атлантизм – складне геополітичне поняття; об'єднує у собі: історично західний сектор людської цивілізації, стратегічно союз західних держав, у яких головує ліберально-демократична ідеологія, військово-стратегічно держави-учасниці НАТО, соціальна орієнтація на торговельний лад, ринкові цінності. Є протилежним євразійству.

Атомізм системний – розпорошеність підсистем, їх замкненість на досягнення власних цілей, відсутність взаємодії між підсистемами, відчуженість одна від одної.

Атомістична концепція національної безпеки – напрям дослідження національної безпеки, який виходить з розуміння її сутності через розгляд складових компонентів. Головний акцент робиться на об'єктивних, фактично даних атрибутах, при чому ігнорується суб'єктивний компонент, котрий є обов'язковим для врахування при дослідженні відкритих систем, якою є система національної безпеки. Антитеза цієї концепції – синергетична концепція національної безпеки.

Атрактивність у націобезпекознавстві – підсвідоме спрямування поступу нації до створення системи власної безпеки.

Атрактивна система — система, що зменшує рівень ентропії.

Атрактор (лат. *atrahere* притягувати): 1) кінцевий стан розвитку системи на певному етапі еволюції; 2) сталий стан системи, який немов притягує до себе множину “траєкторій” системи, які визначаються різними початковими умовами.

Аутентифікація — процедура встановлення першоджерела.

Б

Багата Північ — те ж саме, що й атлантизм, Захід і ліберал-демократичний світ.

Багатоальтернативні системи — широкий клас систем зі структурною, часовою та інформаційною надмірністю (варіативністю).

Багатокритеріальна оптимізація системи національної безпеки — процес цілеспрямованого впливу на суттєві ознаки, на основі яких виробляється оцінка достатності СНБ, для досягнення найбільшої ефективності системи національної безпеки з урахуванням конкретних умов і реальних можливостей системи забезпечення національної безпеки.

Багатополярний світ — на сучасному етапі суто теоретична концепція, котра передбачає співіснування декількох *Великих Просторів*. Можливе лише після подолання *однополярного світу*.

Базові елементи системи — фізичні носії базового набору смислу і знань.

Базові елементи сугестивного простору — множина цілей системи національної безпеки.

Баланс: 1) рівновага, урівноваження; 2) сумірність, відповідність або співпадання показників, які характеризують об’єкти, що зіставляються, або окремі явища процесу.

Баланс воєнний — характеристика співвідношення сил сторін, які перебувають у рівновазі з погляду оцінки воєнних можливостей по цілому ряду показників.

Баланс національних інтересів — оптимальне співвідношення інтересів особи, суспільства і держави, одна із суттєвих характеристик стабільності національної безпеки.

Баланс сил — рівновага стратегічних і звичайних збройних сил і озброєнь сторін.

Баланс стратегічний — рівновага стратегічних сил і озброєнь сторін.

Бегемот (давн. євр. “звір”, “сухопутне чудовисько” у Біблії) — термін Шмідта — визначає те ж саме, що й *континент*, *континенталізм*, *євразійство*.

Безпека 1) свідомий, цілеспрямований вплив суб’єкта управління на небезпеки та загрози, коли останні можуть відігравати конструктивну роль, за якого забезпечуються гомеостазис і стійкий розвиток об’єкта при постійному впливі внутрішніх та зовнішніх чинників (*синергетичний підхід*); 2) гарантована конституційними, законодавчими і практичними заходами захищеність і забезпеченість життєво важливих інтересів об’єкта від зовнішніх і внутрішніх загроз; 3) стан захищеності людини, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх небезпек і загроз, який базується на діяльності людей, суспільства, держави, світового співтовариства щодо вивчення, виявлення ідентифікації та аутентифікації, попередження та усунення небезпек та загроз, мінімізації дії негативних наслідків, здатних

поставити у небезпеку фундаментальні цінності антропо-соціо-культурного середовища, зашкодити стійкому розвитку системи безпеки (*детерміністський підхід*); 4) загальнонаціональний комплекс заходів, спрямованих на постійний і стабільний збалансований розвиток особи, суспільства і держави, що включає механізм протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам; 5) органічна система організації державної влади щодо реалізації потреб та інтересів людини, є фундаментальною основою існування будь-якої системи; 6) явище, тотожне з гомеостазисом системи, під яким розуміють тип динамічної рівноваги, який є характерним для складних систем, що саморегулюються, і полягає у підтриманні суттєво важливих для збереження системи параметрів у допустимих межах; 7) стан захищеності особи, суспільства, держави від внутрішніх та зовнішніх загроз, який базується на діяльності людей, суспільства і держави, світового співтовариства народів по виявленню (вивченню), попередженню, послабленню, усуненню (ліквідації) і відбиттю небезпек та загроз, здатних згубити їх, позбавити фундаментальних матеріальних та духовних цінностей, нанести неприйнятну (недопустиму об'єктивно і суб'єктивно) шкоду, перекрити шлях для виживання та розвитку; 8) властивість соціальної системи ухилитися від шкідливого впливу на етапі *виклику* або *загрози*, а також спроможність захиститися від джерела небезпеки або знищити його на початковому етапі впливу; відсутність неприпустимого ризику, пов'язаного з можливістю нанесення збитку; 9) це ціле, суще всеєдине, узятє у своїй абсолютній множині і в своїй абсолютній єдності; 10) хода справедливості по землі (*філософський підхід*); 10) свобода, обмежена рівністю; 11) стан стійкого існування (розвитку) об'єкта, за якого імовірність небажаної зміни яких-небудь параметрів (характеристик) його життєдіяльності є невеликою.

Безпека (філософський аспект). *Безпека* аналізується як певна множина елементів, взаємозв'язок яких обумовлює цілісні властивості системи. Головний акцент робиться на виявленні розмаїття зв'язків, які мають місце як зсередини досліджуваного об'єкта, так і у його взаємовідношеннях із зовнішнім середовищем. Безпекознавчі міркування є свідченням того, що *безпека* – не просто абстрактне визначення, а своєрідна сфера існування людини, нації, держави, ресурсів, матеріальних об'єктів, енергоінформаційного простору, що міцно пов'язує людину не лише одну з одною, а й з тим навколишнім середовищем, в якому вона живе і намагається пристосувати до власних потреб. Причому йдеться не лише про збереження матеріального, а й духовного, енерго-інформаційного колориту нашої планети. Звідси й потреба поєднання дещо відмінних світоглядних орієнтирів у суспільстві щодо безпекотворення, розв'язання гострих проблем формування системи національної безпеки, завдання утвердження стабільності у цій системі, поєднання не лише прав, а й обов'язків, а також закріплення відповідальності серед суб'єктів управління безпекою як у державному, так і недержавному секторі. Зрештою – безпека це органічне поєднання і реалізації прагнення людини до безпеки і можливості забезпечення безпеки з боку державних або громадських організацій. Безпека мікрокосму є критерієм цілісності людини, безпека макрокосму суспільства, у цілому ж метабезпека буття, відображає органічну єдність розмаїття потреб тіла природи, часово-просторову інваріантність ідеалу безпеку. Безпека – гармонія світу, людська симфонія у її нескінченних вимірах.

Безпека авіаційна — свідомий, цілеспрямований вплив суб’єкта управління на небезпеки та загрози, за якого забезпечується створення безпечних і комфортних умов для учасників повітряного руху.

Безпека атомної станції — свідомий, цілеспрямований вплив суб’єкта управління на небезпеки та загрози, за якого забезпечується обмеження радіаційного впливу на персонал, населення і довкілля в рамках встановлених меж.

Безпека дорожнього руху — свідомий, цілеспрямований вплив суб’єкта управління на небезпеки та загрози, за якого через систему організаційно-правових, економічних, технічних та інших заходів створюються безпечні і комфортні умови для учасників дорожнього руху.

Безпека за надзвичайних ситуацій — свідомий, цілеспрямований вплив суб’єкта управління на небезпеки та загрози при надзвичайних ситуаціях, за якого забезпечується попередження або мінімізація наслідків від надзвичайних ситуацій.

Безпека інформації — свідомий, цілеспрямований вплив суб’єкта управління на небезпеки та загрози, за якого унеможливаються несанкціоновані дії (випадкові чи навмисні), що призводять до модифікації, розкриття чи руйнування даних.

Безпека колективна (див.: *регіональна безпека*).

Безпека мореплавання — свідомий, цілеспрямований вплив суб’єкта управління на небезпеки та загрози, за якого через систему міжнародних і національних заходів забезпечується збереження на морі життя людей, суден і вантажів, що ними перевозяться.

Безпека м’яса та інших продуктів забою — свідомий, цілеспрямований вплив суб’єкта управління на небезпеки та загрози, за якого забезпечується відсутність токсичної, канцерогенної, мутагенної, алергенної чи іншої несприятливої для організму людини дії харчових продуктів при їх споживанні у загальноприйнятих кількостях, межі яких установлюються Міністерством охорони здоров’я України.

Безпека праці — свідомий, цілеспрямований вплив суб’єкта управління на небезпеки та загрози, за якого через систему правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних заходів, забезпечується створення безпечних для здоров’я працівників умов праці і виключається дія небезпечних та шкідливих чинників.

Безпека руху поїздів — свідомий, цілеспрямований вплив суб’єкта управління на небезпеки та загрози, за якого через систему організаційних і технічних заходів забезпечується безаварійна робота та утримання в постійній справності залізничних споруд, колій, рухомого складу, обладнання, механізмів і пристроїв.

Безпека споруди процес управління загрозами та небезпеками, за якого унеможливується створення загрози чи небезпеки для життя, здоров’я та інтересів людини, навколишнього середовища та об’єктів господарювання.

Безпека товару (роботи, послуги) — свідомий, цілеспрямований вплив суб’єкта управління на небезпеки та загрози, за якого забезпечується відсутність будь-якого ризику для життя, здоров’я, майна споживача і навколишнього природного середовища при звичайних умовах використання, зберігання, транспортування, виконання і утилізації товару (роботи, послуги).

Безпека харчових продуктів — свідомий, цілеспрямований вплив суб’єкта управління на небезпеки та загрози, за якого унеможливується шкідливий вплив

харчових продуктів, продовольчої сировини та супутніх матеріалів на організм людини.

Безпекогенні чинники: 1) явище, яке сприяє збереженню або зростанню параметрів як безпеки, так і небезпеки у системі; 2) чинники, що породжують як безпеку, так і небезпеку.

Безпекознавство: 1) наука про безпеку; 2) наука, яка вивчає закономірності ефективного забезпечення безпеки у соціальних, біологічних та технічних системах, котрі реалізуються за допомогою відповідних відносин у сфері безпеки; 3) галузь науки, що здійснює свою мету на базі творчого осмислення та переосмислення концептуального, теоретичного багатства управління, синергетики, біології, генетики, геополітики, права, стратегії, філософії, соціології, антропології та багатьох інших наук. Б. є своєрідною матрицею наук і наукових напрямів про безпеку; 4) суспільна міждисциплінарна наука, яка досліджує загальні та специфічні об'єктивні закономірності організації та функціонування систем безпеки різного класу і виробляє на підставі їх пізнання загальні теоретичні положення, які спрямовані на підвищення ефективності їх функціонування; 5) галузь знань, яка інтегрує прикладні аспекти політичних, соціальних, воєнних, економічних, технічних, гуманітарних та інших наук і орієнтована на дослідження сутності, змісту, методів, форм, органів, сил та засобів забезпечення безпеки об'єкта за умови впливу чинників внутрішнього та зовнішнього характеру.

Безпекознавча парадигма – комплекс ідей, цілей, функцій, принципів і методів, за допомогою яких вивчають явища та процеси забезпечення безпеки та ефективного функціонування систем безпеки, тобто *безпекотворення* з урахуванням антропо-соціо-культурних і кібернетичних чинників.

Безпекознавчий метод: 1) спосіб дослідження генезису та еволюції безпеки за допомогою методології безпекознавства; 2) спосіб відтворення у свідомості моделі безпеки. Свідоме застосування методів безпекознавства є суттєвим чинником для отримання нових знань про безпеку. Б.м. нерозривно пов'язаний із безпекознавством, тому виділяють окрім загальних методів, які використовуються у його межах, спеціальні безпекознавчі методи, які вивчають специфічний предмет даної теорії.

Безпекознавчий підхід – методологічний напрям в науці, основне завдання якого полягає у розробленні методів дослідження і конструювання систем безпеки різних типів, класів і рівнів. Він становить собою якісно новий етап у розвитку методів пізнання, дослідження та моделювання, способів опису і пояснення природи безпеки як особливого антропо-соціо-культурного феномену. Найбільшого розповсюдження даний підхід набуває при дослідженні складних систем, що характеризуються механізмами самоорганізації. Провідний лейтмотив безпекознавчого підходу вивчення та виклад реалізації забезпечення безпеки у практиці безпекотворення. Важливою складовою цього процесу є утворення, функціонування державних і недержавних структур як єдиного цілого.

Безпекоренесанс (концепція хвильової реакції). Безпекоренесанс у світовій спільноті в цілому веде до ренесансу безпеки у кожній країні. Водночас також можна спостерігати віддання певної переваги у забезпеченні безпеки тому чи іншому

об’єктові, що обумовлюється конкретно-історичними умовами існування соціуму та загальноцивілізаційними закономірностями. Причому із розвитком суспільства змінюється інтерес безпеки, а отже, і акценти у забезпеченні безпеки в цілому. Цю закономірність у концептуальному плані можна охарактеризувати як “хвильову реакцію”. Прикладом може служити початок військових дій на Балканах, який спричинив перегляд багатьма країнами свого статусу та бажання щодо вступу до тих чи інших військово-політичних блоків. Вчинення акту тероризму в США спричинило підйом активності серед держав світу щодо посилення заходів безпеки та ініціювання створення нових систем безпеки. Більше того, необхідність реалізації прав людини зумовила виведення на перше місце безпеки не держави, а конкретної особи. У той же час за даного випадку спостерігається значний рефрен у бік особистої безпеки, що спричинило приділення меншої уваги державній безпеці. Як приклад, надійно захищені права і свободи особи та громадянина у США, виявилися індикатором незахищеності державної безпеки, внаслідок чого стався акт тероризму. Після цього, як реакція, Указом Президента США Д.Буша було утворено Службу внутрішньої безпеки, головним завданням якої є координація діяльності державних органів по боротьбі з тероризмом та забезпечення внутрішньої безпеки держави. Тому безпідставним є надання переваги безпеки будь-якому об’єкту, чи то особі, чи то державі, чи то окремій нації, через те, що це призводить до дестабілізації системи безпеки взагалі. Безпекоренесанс відображає найбільш глибокі процеси людства, усвідомлення ролі та місця безпеки в ієрархії інтересів та змістотворюючих компонентів системи функціонування. Концепція хвильової реакції відіграє непересічне значення для розуміння сутності, характеру та інтенсивності процесів у галузі безпеки і має широкі прогностичні можливості.

Безпекоренесанс (причини та наслідки): 1) безпекознавчі вчення, що стали розвиватися наприкінці ХХ на початку ХХІ століть; 2) закономірний процес відродження інтересу до безпеки, обумовлений низкою об’єктивних і суб’єктивних, загальноцивілізаційних та специфічних чинників, які визначають швидкість, спрямованість, глибину та характер процесів у сфері безпеки. Значний науково-практичний інтерес викликає аналіз причин безпекоренесансу в світі, зокрема в Україні. Слід сказати про дію чинників загальноцивілізаційного характеру. Їх вплив суттєво посилюється після війни на Балканах, акту тероризму, вчиненого 11 вересня 2001 р. в США, проведення воєнної кампанії проти Афганістану та Іраку, утворенням монополярного світу. Основними *причинами* відродження та актуалізації потреби у безпеці є: перебудова, демократизація і гласність; гуманізація суспільних відносин; активізація екстремістські налаштованих груп та організацій; численні військові конфлікти; виникнення нових держав, в яких не сформована достатня система національної безпеки; криза теорії державної безпеки; непослідовність міграційної політики; зародження нового безпекознавчого мислення; швидке зростання зубожілих верств населення, а також бідних держав; професіоналізація сфери безпеки; намагання позбутись комплексу моносистемоцентризму, коли прерогатива забезпечення безпеки належить лише державній системі та її органам. Процес безпекоренесансу призвів до таких *наслідків*: спричинив утворення неосистеми глобальної безпеки, вихід США з договору про ПРО-2, проголошення Україною

наміру вступити до НАТО; підвищення надійності забезпечення особистої безпеки; заклав підвалини до формування неополярного світу; сформував поле для інтеграції систем безпеки різного рівня; започаткував процес активного включення громадських організацій та окремих громадян у процес забезпечення безпеки; заклав ґрунт для формування та ефективного функціонування системи недержавного забезпечення національної безпеки як органічної підсистеми національної безпеки; створив сприятливі умови для формування цілісної системи знань про безпеку; сприяв розвінчанням ілюзій щодо ототожнення державної і національної безпеки; забезпечив базу для руйнування архаїчних уявлень про безпеку та її місце в житті конкретної людини. У той же час безпекоренесанс вкрай ускладнив геополітичну ситуацію, через те що прагнення включення держав до систем безпеки відбувається без урахування особливостей функціонування відкритих нелінійних систем, які саморозвиваються, що призводить до формування систем безпеки на некоректній методологічній основі, а згодом закладає атрибутивний механізм дестабілізації.

Безпекоренесанс (тенденції). Донедавна теоретики і практики забезпечення безпеки вважали, що з формуванням інформаційного суспільства у людства відпадатиме необхідність в захисті від когось-або чого-небудь через те, що інтеграційні процеси, які відбуватимуться в світі, сприятимуть максимальному забезпеченню усіх членів суспільства. У той же час, незважаючи на світові інтеграційні тенденції, все більше узалежнення держав одна від одної, ці ідеї стали більш недосяжними. Лояльна міграційна політика спричинила проникнення до систем безпеки дестабілізуючих елементів. Існування та потяг країн до загальних систем колективної (регіональної) безпеки супроводжується паралельним нарощуванням власного бойового потенціалу. Більше того, після вчинення актів тероризму у США 11 вересня 2001 р., зазнали суттєвих змін і самі підходи до безпеки: захисна доктрина все більше поступається доктрині активного захисту, тобто можливості проведення випереджувальних (превентивних) заходів щодо нейтралізації дестабілізуючих чинників. Цей процес тісно пов'язаний із етнічним ренесансом, а безпекоренесанс є відлунням прагнення етносу та нації до збереження власної самобутності. Тому можна констатувати, що із збільшенням систем безпеки різного рівня рівень загальної безпеки зменшуватиметься через те, що цей своєрідний "міф безпеки" не відображає балансу дійсного і бажаного її стану.

Безпекотворення – процес реалізації суб'єктом потреби та інтересів у безпеці.

Безпекотворчий процес – система дій щодо забезпечення ефективного функціонування та стабільного розвитку об'єкта.

Берлін – природна стратегічна столиця Середньої (Центральної) Європи.

Біогеоенергогенна самодостатність системи національної безпеки – високий рівень адаптації системи національної безпеки до різних умов як внутрішнього, так і зовнішнього середовища, особливості дії механізмів самоорганізації в звичайних та в умовах активізації алгоритмів дестабілізації.

Біоніка – один з напрямів кібернетики, що вивчає особливості будови і життєдіяльності організмів для утворення нових систем. Перспективний напрям: вивчення нервової системи людини і тварин, механізмів самозбереження останніми і використання цього для формування системи національної безпеки.

Біосфера — нижня частина атмосфери, вся гідросфера і верхня частина літосфери Землі, які заселені живими організмами, “область існування живої речовини” (В. І. Вернадський); оболонка Землі, в якій сукупна діяльність живих організмів виявляє себе як геохімічний фактор планетарного масштабу. Біосфера — найбільша (глобальна) екосистема Землі — область системної взаємодії живої та неживої речовин на планеті.

Біполярний світ — природна геополітична конструкція, яка відображає у планетарному масштабі основний геополітичний дуалізм — таласократія проти телурократії.

Біполярний світ (біполяризм або двополярність) — природна геополітична конструкція, котра віддзеркалює в планетарному масштабі основний геополітичний дуалізм — таласократія проти телурократії.

Бістабільність — здатність системи приймати два різні стани за одних і тих самих умов із збереженням параметрів стійкого функціонування при тривалих внутрішніх і зовнішніх впливах.

Біфуркація (від лат. *bifurcus* — роздвоєний; множинне розходження наслідків): 1) період актуалізації внаслідок дії чинників різної природи альтернатив подальшого розвитку системи в умовах неочевидності; 2) точка розгалуження можливих шляхів еволюції системи. Б. є атрибутивною ознакою і є неминучою для будь-якої системи. Регулярно повторювані біфуркації є основою циклічного розвитку будь-якої системи. Вони розпочинаються тоді, коли потенціал прогресу базових елементів домінантної системи переважно вичерпаний, у той час як зароджуються і починають боротьбу елементи нової системи і з кінцевим утвердженням яких розпочнеться новий цикл системи. Саме у цей період значно знижується загальний потенціал системи, а також спостерігається падіння *емерджентності* (сума потенціалу підсистем перевищує потенціал самої системи). Б. створює передумови для трансформації системи, вона надає їй можливість розв’язання даної проблеми або через заміну і удосконалення системостворюючих елементів і утворення нової системи, або через ліквідацію даної системи, алгоритми дії якої не сумісні із системосередовищем функціонування.

Ближня зона стабільності — територія суміжних з Україною континентальних держав: Білорусі, Молдови, Польщі, Росії (до Уралу), Румунії, Словаччини, Угорщини.

Блок — об’єднання декількох держав, котре значно змінює їхню стратегічну і геополітичну якість та виводить їх на вищий рівень планетарної діяльності. За законом “*просторової прогресії*” утворення блоків — процес, котрого не можна уникнути.

Бойова готовність — здатність військ організовано, у визначені строки почати воєнні дії і успішно виконати поставлені завдання.

В

Великий Простір (Grobraum) — термін Шмідта — означає об’єднання декількох держав у єдине стратегічне утворення. Виникнення Великих Просторів обумовлено теорією “*просторової прогресії*”.

Взаємодія елементів сил забезпечення національної безпеки – необхідна спільна діяльність, що здійснюється на основі законних, підзаконних та відомчих нормативно-правових актів у конкретних організаційних формах, узгоджена за метою, місцем та часом і спрямована на забезпечення якісного та ефективного виконання покладених на них завдань з метою забезпечення національної безпеки України.

Вид – репродуктивно ізольована сукупність перехресних популяцій.

Визначеність – ситуація, коли є точна інформація про можливі стани системи у випадку прийняття тих чи інших рішень (див.: *невизначеність*).

Вимірювання: 1) сукупність дій з метою знаходження числового значення ознак і властивостей небезпек та загроз, щоб надати їх узагальнену кількісну оцінку для доповнення поглиблення якісної характеристики; 2) пізнавальний процес визначення ставлення однієї (тієї, що вимірюється) величини до іншої, яка приймається за інваріант. Отримане внаслідок їх виміру число називається числовим значенням величини, що вимірюється.

Випадковий процес (імовірнісний або стохастичний) – процес зміни у часі стану або характеристик системи під впливом різних випадкових факторів, для якого визначені імовірність того чи іншого його протікання (див.: *Марковський процес, стаціонарний випадковий процес*).

Відкрита система – така система, в якій постійно відбувається введення і виведення (обмін) не лише енергії, а й рідини. У ході своєї еволюції можуть переходити до стану рухомої рівноваги, у якій усі макроскопічні величини системи залишаються незмінними, але безперервно продовжуються мікроскопічні процеси введення та виведення рідини (див.: *закрита система*).

Війна (у широкому розумінні) – **воєнний конфлікт** (у вузькому розумінні) – складне суспільно-політичне явище, пов'язане із розв'язанням протиріч між державами, народами, національними й соціальними групами з переходом до двостороннього застосування засобів збройної боротьби для досягнення політичних, стратегічних, економічних та інших цілей. Війни (воєнні конфлікти), з точки зору міжнародного права, протікають у двох основних формах – агресії або збройного конфлікту.

Військове командування – Генеральний штаб Збройних Сил України, командування видів Збройних Сил України, оперативні командування, командування військових об'єднань, з'єднань, частин Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань.

Військове формування – створена відповідно до законодавства України сукупність військових об'єднань, з'єднань і частин та органів управління ними, які комплектуються військовослужбовцями і призначені для оборони України, захисту її суверенітету, державної незалежності і національних інтересів, територіальної цілісності і недоторканності у разі збройної агресії, збройного конфлікту чи загрози нападу шляхом безпосереднього ведення воєнних (бойових) дій.

Віртуальні процеси – процеси, які не відбуваються насправді, натомість відбуваються у свідомості людини.

Віртуальні системи – такі системи, які не існують в дійсності, модельні або розумові уявлення реальних об'єктів, явищ процесів, які є ізоморфними щодо них. В.с. можуть бути не ідеальними (див.: *ідеальні концептуальні системи*).

Вірулентність – сукупність несприятливих чинників, які впливають на довкілля.

Вісь – геополітичний союз двох або декількох *геополітичних столиць*.

Властивість – якість параметрів об’єктів. Якість зовнішнє виявлення того способу, за допомогою якого отримують знання про об’єкт, ведуть за ним спостереження чи яким об’єкт вводять у процес. Властивості дають можливість описувати об’єкти системи кількісно. Властивості об’єктів можуть змінюватися внаслідок дії системи.

Внутрішнє море (лат. – *mare internum*) – термін, котрий означає водний простір, що знаходиться всередині сухопутного телурократичного об’єму, а тому не вважається стратегічною чи культурною межею.

Внутрішній океан – термін, котрий означає те ж саме, що й “*внутрішнє море*”, лише в планетарному масштабі. Те ж саме – *Серединний океан*.

Внутрішній півмісяць (або континентальний півмісяць, чи *Rimland*) – термін Макіндера, котрий означає узбережну територію Євразії, що простягається поміж “зовнішнім півмісяцем” і “осьовим ареалом”.

Внутрішній тероризм – тероризм, що вчинюється громадянами країни зсередини держави без сторонньої допомоги ззовні.

Внутрішня безпека України – складова національної безпеки, процес управління загрозами та небезпеками, що виходять зсередини України, за якого державними і недержавними інституціями гарантується прогресивний розвиток українських національних інтересів, джерел духовного і внутрішнього добробуту народу України, а також забезпечується ефективне функціонування підсистеми внутрішньої безпеки України.

Внутрішня вісь – якість геополітичного зв’язку центра з периферією всередині єдиного стратегічного (чи політичного) простору (див.: те ж саме, що й *геополітичний промінь* і *геополітичний відрізок*).

Внутрішня зона стабільності – це територія регіонів України п’ять основних геополітичних регіонів України: *Автономна Республіка Крим*; *Східний* (Харківська, Донецька і Луганська області); *Західний* (сім областей: три галицькі Львівська, Івано-Франківська і Тернопільська, дві західноволинські Рівненська і Волинська, дві карпатські Закарпатська і Чернівецька. Територіальним ядром регіону є Галичина з давніми традиціями політичної боротьби за українську державність); *Центральний* (Київська, Вінницька, Хмельницька, Житомирська, Чернігівська, Сумська, Полтавська і Черкаська області) ядро державності і геополітичний центр країни на чолі із столицею країни. У Центральному регіоні – *три геополітичні субрегіони* при ядрі: Київ; центральний субрегіон (Київ, Київська, Полтавська, Чернігівська області) і південно-західний – одна поліська (Житомирська), дві подільські (Хмельницька і Вінницька області); *Південний* (6 областей: Одеська, Дніпропетровська, Кіровоградська, Запорізька, Миколаївська, Херсонська).

Внутрішньоєкономічна безпека – складова економічної безпеки, свідомий, цілеспрямований вплив суб’єкта управління на небезпеки та загрози, за якого унеможливується вплив внутрішніх загроз та небезпек, пов’язаних із відносинами власності, виробництвом, функціонуванням ринку, соціальними кризами.

Внутрішньополітична безпека – складова політичної безпеки, свідомий, ціле-спрямований вплив суб'єкта управління на небезпеки та загрози, за якого забезпечується неухильне додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина, захист конституційного ладу, вдосконалення системи політичної влади з метою зміцнення демократії, духовних та моральних підвалин суспільства; підвищення ефективності функціонування політичних інститутів влади; створення дійових, у тому числі судових, механізмів захисту конституційних прав і свобод людини; політична стабільність, громадянський мир та взаєморозуміння в суспільстві, запобігання проявам екстремізму; прозорість і демократичний цивільний контроль в діяльності державних органів, прийнятті управлінських рішень, інформованості населення, зміцнення на цій основі його довіри до владних інститутів; створення повноцінного, ефективно діючого місцевого і регіонального самоврядування; формування і вдосконалення політико-правових, соціально-економічних та духовно-культурних засад етнопонаціональної стабільності, відпрацювання ефективних механізмів узгодження інтересів етнічних спільнот та розв'язання міжнаціональних суперечностей; міжконфесійна стабільність та запобігання конфліктним загостренням на релігійній основі, недопущення протистояння різних церков, у тому числі щодо розподілу сфер впливу на території України.

Внутрішньополітична обстановка – елемент геополітичної обстановки сукупність умов і факторів, які визначають стосунки між суб'єктами та об'єктами внутрішньої політики: політичними партіями, рухами, соціальними і національними групами, релігійними або іншими організаціями.

Вогонь – елемент, котрий символізує чистий дух, трансцендентний принцип.

Вода (чи море) – спеціальний термін, котрий означає *таласократію*. Особливо відпрацьований у Шмідта (*das Meer*) та у Мехена (*Sea, Sea Power*).

Водний об'єкт – сформований природою або створений штучно об'єкт ландшафту, де зосереджуються води (озеро, річка, море, водосховище, канал тощо).

Воєнна безпека 1) складова національної безпеки, процес управління загрозами та небезпеками, за якого досягається: стримування і послідовне зниження, шляхом проведення державної політики національної безпеки, рівня воєнної загрози і небезпеки застосування збройної сили з боку ймовірного супротивника; відбиття агресії при виникненні воєнного конфлікту; виключення або максимальне обмеження деструктивних виявів збройної сили всередині держави. Воєнна безпека, як багатомірне явище, включає в себе види безпеки: воєнно-економічну, воєнно-соціальну, воєнно-інформаційну, воєнно-технологічну, воєнно-екологічну та воєнно-епідемічну безпеку; 2) процес управління загрозами та небезпеками, за якого досягається прискорення реформування Збройних Сил України та інших військових формувань з метою забезпечення їх максимальної ефективності та здатності давати адекватну відповідь реальним та потенційним загрозам Україні; перехід до комплектування Збройних Сил України на контрактній основі; здійснення державних програм модернізації наявних, розроблення та впровадження новітніх зразків бойової техніки та озброєнь; посилення контролю за станом озброєнь і захищеністю військових об'єктів; активізація робіт з утилізації зброї; впровадження системи демократичного цивільного контролю над Воєнною організацією

та правоохоронними органами держави; забезпечення соціального захисту військово-вслужбовців та членів їх сімей.

Воєнна організація держави — охоплена єдиним керівництвом сукупність державних інститутів безпеки, наділених правом виробляти, нагромаджувати й застосовувати озброєння, військову техніку і матеріально-технічні засоби оборонного призначення відповідно до чинного законодавства.

Воєнний стан — це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Ворог (від лат. *hostis* — ворог) — виключно політичне поняття, яке означає сукупність зовнішніх державних, соціальних, етнічних або релігійних утворень, котрі стоять на позиціях, що є протилежними позиціям стратегічної столиці.

Вплив — дія, що спрямована на систему або інший об’єкт і визначає її перехід із одного стану до іншого та змінює її якість в тому чи іншому напрямі.

Всезагальна система безпеки — вид системи безпеки, під якою розуміється забезпечення безпеки як окремих держав, так і усієї системи, яка складається з систем безпеки держав-учасниць даної системи.

Вхід-вихід системи — сукупність дії зовнішнього оточення на систему та дії системи на оточення. Будь-який процес має вхід і вихід, тому сам процес функціонування системи іноді називають “перетворенням входу у вихід”, а правило такого перетворення оператором. Входи та виходи можна розглядати як набори (вектори та кортежі) змінних величин. Серед вхідних величин у керованих системах можна вилучити дві групи, різні за характером впливу на виходи: управління та збурення. До перших належать такі величини, значення яких можна змінювати для отримання бажаного (оптимального) виходу, до інших — дії на систему, які порушують її нормальне функціонування.

Г

Гарантія безпеки: 1) сукупність заснованих на правових принципах політичних, економічних, дипломатичних, воєнних та інших засобів, які забезпечують оптимальний рівень управління загрозами та небезпеками об’єкту у тій чи іншій сфері діяльності; 2) поручительство або обов’язок, матеріальні або юридичні засоби забезпечення безпеки об’єкта.

Гасистема — система, у підсистемах якої мається у два рази менше ознак (системостворюючих елементів), ніж у висхідної форми.

Гексасистема — система, підсистеми якої містять шість основних наборів ознак.

Генезис (гр. *genesis* — походження, становлення) — походження, виникнення та розвиток.

Генезис націобезпекознавства – виникнення, процес утворення системи знань про національну безпеку.

Генеративна безпека – вроджена здатність людини до безпеки, що корениться у її природі і слугує фундаментом для формування системи суспільної, державної, національної, регіональної (колективної), міжнародної та інших видів безпеки.

Генетична безпека – складова національної безпеки, процес управління системою національної безпеки, за якого державними і недержавними інституціями гарантується генетичний розвиток здоров'я людей, спадкових ознак біологічних структур у тваринному і рослинному світі від умисних і невмисних шкідливих впливів, що призводять до порушення генетичної інформації, а також забезпечується ефективне функціонування підсистеми генетичної безпеки України.

Географічна вісь історії (*осьовий ареал, heartland*) – термін Макіндера, котрий означає внутріконтинентальні євразійські території, навколо яких відбувається просторова динаміка історичного розвитку. Співпадає з Росією.

Геоекономіка – відгалуження атлантистської геополітики. Розглядає простір в утилітарно-економічному значенні. Одна із пріоритетних дисциплін “таласократичного” аналізу.

Геополітика: 1) *наука* геополітика – це область знання, що вивчає закони, принципи та закономірності просторово-часової організації розвитку держав, регіонів і світу в цілому з урахуванням системної взаємодії географічних, політичних, економічних, військових, етнічних, демографічних, екологічних та інших чинників; 2) як *явище* – це сфера діяльності, пов'язана з відносинами між соціальними групами, націями, державами, блоками держав, головним змістом якої є боротьба за контроль і панування над ресурсами земного, водного, повітряно-космічного, інформаційних (духовно-культурного) просторів держави, регіону, світу.

Геополітична безпека – складова національної безпеки, свідомий, цілеспрямований вплив суб'єкта управління на небезпеки та загрози, за якого державними і недержавними інституціями забезпечується встановлення контролю і панування над ресурсами земного, водного, повітряно-космічного, інформаційних (духовно-культурного) просторів держави, регіону, світу.

Геополітична загроза – явні чи потенційні дії, які ускладнюють або унеможливають реалізацію національних інтересів і створюють небезпеку втрати контролю й панування над власними ресурсами.

Геополітична обстановка – сукупність географічних, політичних, економічних, воєнних, екологічних та інших чинників, що визначають стан і перспективи розвитку взаємовідносин держав у конкретному регіоні або у світі в цілому.

Геополітична технологія – цілеспрямована організована сукупність геополітичних процесів з використанням політичних, інформаційних, економічних та інших засобів, що забезпечує ефективно діючу просторово-часову організацію розвитку держави (транснаціональних корпорацій), з метою встановлення контролю та панування над геополітичним простором і його ресурсами.

Геополітичний відрізок – сукупність відносин стратегічної столиці (або геополітичного полюсу) з периферійними регіонами, котра розглядається в конкретному історичному моменті без врахування загальної динаміки політичних процесів. Див.: також *геополітичний промінь*.

Геополітичний дуалізм — основний принцип геополітики, котрий утверджує в якості рушія історичного процесу протиставлення таласократії та телурократії.

Геополітичний промінь — вектор силового (економічного, стратегічного, культурного, господарського, адміністративного тощо) впливу геополітичного полюсу на периферійні регіони. Реальна політична карта світу в статичному стані оперує з геополітичними відрізками. В геополітиці прийнято говорити про промені як про відкритий динамічний процес імпульсу, який постійно продовжується.

Геополітичні відносини — відносини, які виникають у всіх сферах життя і діяльності людини, суспільства і держави при одержанні, використанні, поширенні та зберіганні інформації.

Геополітичні інтереси — це складова частина національних інтересів, обумовлена системним впливом географічних, політичних, економічних, воєнних, екологічних та інших чинників.

Геореалії — сукупність географічних, економічних, інформаційних, політичних, воєнних, екологічних, технологічних та інших чинників, які визначають стан і перспективи розвитку держав, регіонів та світу в цілому.

Геостратегічна обстановка — елемент *геополітичної обстановки* це стан взаємодії воєнних організацій визнаних або невизнаних суб’єктів міжнародної політики у процесі їх протиборства або співробітництва.

Геостратегія — воєнні аспекти геополітичного аналізу.

Гетерогенізація (від гр. *heterogenes* — різnorідний) — створення у макросистемі неоднорідної системи, яка складається з двох або більше мікросистем, які мають різnorідну структуру.

Гетерогенна система — макроскопічно неоднорідна система, яка складається з різних за своїми властивостями частинами.

Гібридизація системи — процес утворення нових систем безпеки через рекомбінацію ознак і властивостей у процесі взаємодії різних систем безпеки.

Гіперсистема — вид складної системи, яка включає в себе численні системні, підсистемні утворення, об’єднані засадничими положеннями функціонування самої системи.

Гістерезис (від гр. *hysteresis* — відставання) — запізнення зміни певної величини, параметру системи, які її характеризують.

Глобальна безпека — процес управління системою глобальної безпеки, за якого державними, недержавними і міжнародними інституціями гарантується прогресивний розвиток інтересів загальнопланетарного масштабу, джерел духовного і внутрішнього добробуту людства, системи міжнародних відносин і екологічної ситуації, а також забезпечується ефективно функціонування системи глобальної безпеки.

Гносеологія націобезпекознавства: 1) складова частина філософії націобезпекознавства, досліджує умови і можливості достовірного знання в області націобезпекознавства, проблеми природи пізнання націобезпекової реальності і потенційних можливостей націобезпекознавства, його відношення до об’єктивної реальності, всезагальні передумови націобезпекового пізнання, умови його достовірності та істинності; 2) наука про закономірності націобезпекового пізнання як необхідної

умови функціонування і розвитку самого націобезпекознавства; 3) критичне дослідження принципів, постулатів, методів, можливостей і результатів процесу пізнання національної безпеки. Вона звертається лише до способів пізнання національної безпеки і призначена для спрямування націобезпекової думки, відособлюючись від реальності життя і зрозумілих усім потреб у безпеці з метою розгляду чистих понять, їх внутрішнього узгодження відокремлено від тих конкретних інтересів, які вони представляють, з метою побудови націобезпекознавчих моделей за рахунок виключно інтелектуальних зусиль (див.: *філософія націобезпекознавства, деонтологія націобезпекознавства, антропологія націобезпекознавства*).

Гомеостазис (гр. *homios* — подібний і *stasis* — стан, непорушність) — тип динамічної рівноваги, притаманний для складних систем (технічних, біологічних і соціальних), що саморегулюються, який полягає у підтримці суттєво важливих для збереження системи параметрів у допустимих межах через механізм зворотного зв'язку.

Гомоморфізм — поняття, яке означає таке співвідношення між двома системами, що: а) кожному елементу й кожному відношенню першої системи відповідає, один елемент і одне відношення другої, але не навпаки; б) коли для ряду елементів першої системи виконується деяке відношення, то й для відповідних елементів другої системи виконується відповідне відношення. Кажуть, що друга система зображає гомоморфний образ (відображення), модель першої системи, яку називають оригіналом (прообразом). Схожість моделі з оригіналом завжди неповна. Модель відображає деякі властивості оригіналу. Реальна система може мати різні моделі, які гомоморфні до неї. Таким чином, поняття гомоморфізму є фундаментальним теоретичним обґрунтуванням моделювання.

Гомофобія — вид ставлення суб'єкта управління до оперативної обстановки в сфері національної безпеки, за якого загрозам та небезпекам відводиться роль другорядних чинників, не здатних знищити систему: “загрози та небезпеки не мають шансу на повну реалізацію”.

Горизонт передбачення — глибина пам'яті нелінійних систем.

Громада (община) — природна форма існування людей, пов'язаних органічними основами. Протилежне поняттю *суспільство*, в котрому замість органічних зв'язків домінують норми формального договору між індивідуумами. Суспільство регулюється *Традицією*.

Гуманітарна безпека — складова *соціальної безпеки*, свідомий, цілеспрямований вплив суб'єкта управління на небезпеки та загрози, за якого забезпечується полегшення тягот мирного населення в умовах війн і конфліктів через надання життєво важливих предметів споживання, а також ефективне функціонування підсистеми соціальної безпеки.

Гюделя теорема — не існує повної формальної теорії, де були б доведені усі істинні теореми арифметики.

Δ

Дальня зона стабільності — територія причорноморських країн та сусідніх із суміжними з Україною державами (Болгарія, Грузія, Естонія, Латвія, Литва, Македонія, Німеччина, Туреччина, Чехія, Югославія) (див.: *ближня зона стабільності*).

Двовимірний діахронний аналіз – аналіз, в якому використовуються симетричні асоціативні моделі-матриці для випадку двох об’єктів, що дозволяє визначити ступінь взаємозалежності їх дій один на одного.

Деескалація – зниження процесів ескалації.

Дезінтеграція – процес роз’єднання об’єднаних до однієї системи частин.

Деідеологізація – позбавлення ідеологічного забарвлення тих чи інших теорій, концепцій.

Декомпозиція системи національної безпеки – розподілення системи національної безпеки на системи нижчого рівня (підсистеми), які досліджуються автономно з обов’язковим урахуванням подальшого узгодження цілей кожної підсистеми із загальною метою системи. Декомпозиція наперед визначає ієрархію системи (див.: *композиція*).

Демографічна безпека – складова *соціальної безпеки*, процес управління загрозами та небезпеками, за якого через систему соціально-економічних, політико-правових, морально-психологічних та інших заходів державними і недержавними інституціями гарантується процес життя і безперервного відновлення поколінь людей, збереження і розвиток генофонду та зміцнення здоров’я української нації, а також забезпечується ефективне функціонування підсистеми соціальної безпеки України.

Демополітика – термін Челлена – визначає вплив демографічних параметрів на структуру держави. Широкого вжитку це поняття не набуло.

Деонтологія націобезпекознавства – складова частина націобезпекознавства, в якій розглядаються проблеми повинності у забезпеченні національної безпеки як специфічної форми прояву моральної необхідності. Повинність у забезпеченні національної безпеки виражає вимоги соціальних законів, потребу у забезпеченні безпеки особи, суспільства і держави.

Держава-Нація – світська держава з яскраво вираженим центризмом. Політичне утворення, в котрому державні форми призводять до народження етносу і його культури. Відрізняється від понять “*етнічне утворення*” (громада, народ) та “*Імперія*”.

Держави-спонсори тероризму – держави, що надають будь-яку матеріальну допомогу особам або групам, що здійснюють терористичну діяльність.

Державна безпека (вужке розуміння) – складова національної безпеки, свідомий, цілеспрямований вплив суб’єкта управління на небезпеки та загрози, за якого гарантується захист суверенітету, територіальна недоторканість, політична незалежність і конституційний лад держави.

Державна безпека (широке розуміння) – свідомий, цілеспрямований вплив суб’єкта управління на небезпеки та загрози, за якого через дію державних інституцій, громадських організацій і окремих громадян забезпечується державний суверенітет, політична незалежність, територіальна цілісність, недоторканість державних кордонів, конституційний лад, прогресуючий розвиток суспільства у конкретних історичних умовах, непорушність та ефективне функціонування державної влади, розвиток життєво важливих потреб, цінностей та інтересів народу, законні

права та інтереси громадянина, розвиток ефективної системи міжнародних зв'язків на основі партнерства і співробітництва, створення системи забезпечення національної безпеки для ефективної реалізації національних інтересів, надійного оборонного і наступального потенціалу, здатного до відбиття будь-якої зовнішньої агресії, створення розвідувального співтовариства для здійснення своєчасного і достовірного отримання інформації в сфері безпеки, участь у системах безпеки різного рівня.

Державна інноваційна політика національної безпеки – створення необхідних умов для формування інноваційного ринку і підтримання на ньому пріоритетних напрямів і важливих технологій забезпечення національної безпеки.

Державна політика національної безпеки – діяльність уповноважених органів державної влади і управління, яка визначає цілі, функції, принципи, пріоритети національної безпеки, методи і засоби їх забезпечення.

Державна система національної безпеки: 1) сукупність норм права і створених на їх основі державних інститутів і механізмів взаємодії з метою забезпечення національної безпеки; 2) множина інтересів особи, суспільства і держави, загроз та небезпек, внутрішніх та зовнішніх чинників, що впливають на стан національної безпеки умов їх генези, еволюції та балансу, державні органи і посадові особи, об'єднані цілями і завданнями щодо просування забезпечених недоторканністю національних інтересів, які взаємодіють один з одним і здійснюють відповідну діяльність у межах законодавства України і у своїй єдності утворюють феномен національної безпеки.

Державне управління системою національної безпеки – особливий вид соціального управління, практичний, організуючий та регулюючий вплив держави на систему національної безпеки з метою просування забезпечених недоторканністю національних інтересів, який має юридично владний характер, забезпечується примусом держави і має ґрунтуватися виключно на основі чинного законодавства.

Дескриптивність – описовість.

Десмодеструкція (від гр. *desmos* – зв'язок і *destructio* – знищення) – процес знищення прямих та зворотних зв'язків між елементами системи.

Десмоконструкція (від гр. *desmos* – зв'язок і *constructio* – створення) – процес створення прямих та зворотних зв'язків між елементами системи.

Дестабілізація національної безпеки – система теоретико-методологічних, нормативно-правових, інформаційно-аналітичних, організаційно-управлінських, розвідувальних, контррозвідувальних, оперативно-розшукових, кадрових, науково-технічних, ресурсних та інших заходів, спрямованих на перешкоджання процесу управління загрозами та небезпеками, за якого державними і недержавними інституціями унеможливується створення умов для гарантування прогресивного розвитку національних інтересів, джерел духовного і внутрішнього добробуту народу, ефективне функціонування самої системи національної безпеки.

Дестабілізація державної безпеки – цілеспрямована система дій, яка має на меті повалення конституційного ладу країни, порушення її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканості, конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Деструкція системи – процес руйнування системи під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників (див.: *конструкція*).

Детектив – громадянин країни, що одержав у встановленому законом порядку ліцензію на приватну розшукову діяльність і виконує такі послуги: 1) збір відомостей по цивільних і кримінальних справах на договірній основі з учасниками процесу; 2) вивчення ринку, збір інформації для ділових переговорів, виявлення некредитоспроможних або ненадійних ділових партнерів; 3) захист підприємств і фірм від промислового шпигунства; 4) встановлення обставин недобросовісної конкуренції; 5) встановлення авторів і відправників анонімних листів, розповсюджувачів відомостей, що ганьблять окремих осіб; 6) з’ясування біографічних і інших даних, що характеризують особистість, про окремих громадян (з їхньої письмової згоди) при укладенні ними трудових та інших контрактів; 7) пошук безвісти зниклих громадян; 8) пошук втраченого громадянами або підприємствами, установами, організаціями майна.

Детективна діяльність – надання на договірній основі послуг фізичним і юридичним особам, детективами чи детективними організаціями, які мають спеціальний дозвіл органів ліцензування, з метою захисту законних прав та інтересів своїх клієнтів.

Детермінізм Лапласівський – процеси, які описуються динамічними системами, де майбутнє однозначно визначається минулим.

Детермінована система: 1) така система, стан якої однозначно визначається минулим; 2) система, стан якої визначається рівняннями руху і початковими умовами.

Детермінований хаос – один з напрямів синергетичних досліджень, в межах якого вивчаються види хаосу і різні сценарії переходу до хаосу детермінованих систем.

Джерело небезпеки: 1) протиріччя в конкретному змісті тих чи інших інтересів; 2) потенційна можливість порушення функціонування та розвитку системи.

Джерело формування загрози небезпеки – розмаїття внутрішніх і зовнішніх суперечностей суспільного розвитку у країні і на міжнародній арені й різних сферах людської життєдіяльності як постійно еволюціонуючий процес. Це одночасно і головний висхідний критерій для виділення із всієї суми суспільних відносин і притаманних їм суперечностей саме тих, які формують систему суспільних відносин у сфері безпеки.

Джокер – правило, за яким здійснюється стрибок в області джокера (див.: *джокера область*).

Джокера область таке місце, де випадковість або ігровий момент чи фактор, який не відіграє ніякої ролі в іншій ситуації, може стати вирішальним і не лише вплинути на подальший стан системи, а й стрибком перевести її в іншу точку фазового простору. Правило, за яким здійснюється стрибок, називається *джокером*.

Дзеркальний ефект – завдання суттєвої шкоди одній системі безпеки, яке тягне за собою якісне оновлення і покращання системи безпеки іншого рівня.

Дивергенція (від пізньолат. *divergentia* – розходження) – розходження ознак і властивостей у первісно близьких систем у ході еволюції.

Диверсифікація: 1) багатовекторний розвиток; 2) характеристика системи у постбіфуркаційний період.

Диверсифікація національної безпеки – різнобічне забезпечення національної безпеки через забезпечення безпеки усіх складових її елементів.

Дивний атрактор – поняття для визначення сталих коливань, які відповідають динамічному хаосу (запропонували Д. Рюель і Ф. Такенс у 1971 р.).

Динамічний хаос – неперіодичний рух у детермінованих системах (відкрив Е. Лоренц).

Дисипативна структура: 1) структура, що існує у відкритих нелінійних середовищах; 2) періодична структура, що зненацька виникає у первісно рівномірному середовищі. Саме вони є першоджерелом формування нової структури, закладаючи фундамент для подальшої побудови нової системи. Сам термін “дисипативні структури” було запропоновано І. Пригожиним.

Дисипативний хаос – хаос, що виникає у дисипативних структурах.

Дисипація: 1) постійний розмиваючий чинник; 2) процеси розсіювання енергії, перетворення її на менш організовані форми.

Дисконтинуальний пояс – термін Коена означає розірвані зони з невизначеною варіабельною орієнтацією, які можуть повернутися як до телурократичного континенту, так і до таласократичного моря.

Додатковості принцип – принципова заборона на одночасне визначення з необмеженою точністю пар додаткових фізичних величин, таких як однойменні координати та імпульси. Підвищення точності виміру одного з параметрів автоматично знижує точність виміру іншого (співвідношення невизначеностей Гейзенберга). Нільс Бор розповсюдив принцип додатковості на сфери психології, філософії та культури. До додаткових пар належать розум, почуття, інтуїція, сприйняття, наука, мистецтво, Янь–Інь.

Доктрина (лат. *doctrina*) – вчення, наукова або філософська теорія, система, керівний теоретичний або політичний принцип.

Доктрина національної безпеки – сукупність офіційних поглядів на мету, функції, принципи та методи забезпечення національної безпеки України в конкретній сфері життєдіяльності. Д.н.б. має слугувати основою для: формування державної політики в конкретній сфері забезпечення національної безпеки України; підготовки пропозицій по удосконаленню правового, методичного, науково-технічного і організаційного забезпечення національної безпеки України в конкретній сфері життєдіяльності; розроблення цільових програм забезпечення національної безпеки України в конкретній сфері. Д.н.б. структурно має складатися з Преамбули, Основної частини і Епілогу. У свою чергу Основна частина містить декілька блоків: у *першому блоці* викладаються фундаментальні, базові положення: окреслюються суспільні відносини у конкретній сфері національної безпеки і на їх підставі визначаються національні інтереси саме у цій сфері; відповідно до окреслених національних інтересів визначаються конкретні загрози безпеці у цій сфері та їх джерела; надається характеристика сучасного стану безпеки у конкретній сфері життєдіяльності і намічаються основні завдання по її забезпеченню; у *другому блоці*

аналізуються *методи забезпечення безпеки* у конкретній сфері життєдіяльності: загальні методи забезпечення безпеки; особливості забезпечення безпеки у різних сферах суспільного життя; міжнародне співробітництво в забезпеченні національної безпеки у даній сфері життєдіяльності; у *третьому блоці* окреслюються напрями державної політики національної безпеки у конкретній сфері: основні положення державної політики забезпечення національної безпеки; першочергові заходи по реалізації державної політики забезпечення безпеки; у *четвертому блоці* окреслюється система забезпечення національної безпеки в аналізованій сфері життєдіяльності: окреслюється зміст системи забезпечення національної безпеки; визначаються її організаційна будова і функціональне призначення саме в аналізованій сфері життєдіяльності. *Характерні особливості побудови доктрин:* Доктрина розвиває Концепцію національної безпеки стосовно конкретної сфери життєдіяльності (екологічної, інформаційної, технологічної тощо); Доктрина не може суперечити Конституції України і Концепції національної безпеки; реалізація першочергових заходів по забезпеченню безпеки, перерахованих у Доктрині, передбачає видання законів і розроблення відповідних державних програм; конкретизація деяких положень Доктрини стосовно окремих сфер життєдіяльності діяльності суспільства і держави може здійснюватися у відповідних документах, які затверджує Президент України.

Допустимість — термін, що використовується при розв’язуванні оптимізаційних задач, де розглядаються тільки допустимі варіанти планів, тобто лише ті значення шуканих змінних, які відповідають умовам, обмеженням задачі.

Дослідження операцій — комплексна наукова дисципліна, що займається роботою і практичним здійсненням методів найефективнішого управління організаційними системами. Головний метод дослідження операцій системний аналіз цілеспрямованих дій (операцій) і об’єктивна порівняльна оцінка можливих результатів цих дій. При аналізі можливих наслідків рішень, що приймаються, особливу увагу слід приділяти таким чинникам, як випадковість, ризик, протидія, невизначеність. Операційні дослідження передусім призначені для попередніх кількісних обґрунтувань рішень, що приймаються, оскільки вони досить складні, потребують великих витрат і, головне, можуть здійснюватися багатьма способами. Крім обґрунтування рішень дослідження операцій дає змогу порівнювати можливі варіанти (альтернативи) організації операції, оцінити можливий вплив на результат окремих чинників, виявити “вузькі місця”, тобто ті елементи системи, порушення роботи яких може особливо сильно позначитися на успіху операції тощо. Таким чином, суть задач дослідження операцій — пошуки шляхів раціонального використання наявних ресурсів для реалізації поставленої мети. Кількісні методи дослідження операцій ґрунтуються на основі теорії масового обслуговування, математичного програмування, теорії ігор тощо. Різні математичні методи застосовуються при розв’язуванні різних класів задач: управління запасами, розподіл ресурсів, заміни обладнання, пошуку масового обслуговування, упорядкування та погодження тощо.

Достатність — стан, який задовольняє мінімально необхідним потребам для підтримання нормальної життєдіяльності, стабільності і безпеки.

Друг (від лат. *amicus* – друг) – виключно політичне поняття, яке означає сукупність зовнішніх державних, соціальних, етнічних або релігійних утворень, котрі стоять на позиціях, що співпадають із позиціями стратегічної столиці.

Другий світ – визначення “соціалістичного табору” в період “холодної війни”. Нині цей термін вживають щодо Євразія.

Дуалізм критичний: 1) існування в рамках СНБ підсистем державного і недержавного забезпечення національної безпеки; 2) розуміння різниці між підсистемами державного і недержавного забезпечення національної безпеки (див.: *монізм наївний*).

Дуалізм системи національної безпеки – існування у системі національної безпеки двох начал: ідеального і матеріального.

Дуалістична система національної безпеки – система національної безпеки, яка складається із підсистем державного і недержавного забезпечення.

Е

Еквілібрум – стан рівноваги.

Еквіфінальність – досягнення системою одного і того самого кінцевого стану за різних початкових умов.

Екзогенний – зовнішній, не пов’язаний із внутрішніми закономірностями розвитку системи.

Екобіоніка – нова концепція техніки, яка розглядає феномен техніки як частину біосфери, що розвивається; заснована на уявленнях про технічну діяльність людини як процесів діяльності біосфери, що самоорганізуються.

Екологічна безпека: 1) складова національної безпеки, процес управління системою національної безпеки, за якого державними і недержавними інституціями забезпечується екологічна рівновага і гарантується захист середовища проживання населення країни і біосфери в цілому, атмосфери, гідросфери, літосфери і космосфери, видового складу тваринного і рослинного світу, а також природних ресурсів; 2) процес управління загрозами та небезпеками, за якого забезпечується здійснення комплексу заходів, які гарантують нормальне функціонування ядерних об’єктів і надійний радіаційний захист населення та довкілля, зведення до мінімуму впливу наслідків аварії на Чорнобильській АЕС; впровадження у виробництво сучасних, екологічно безпечних, ресурсо- та енергозберігаючих технологій, підвищення ефективності використання природних ресурсів, розвиток технологій переробки та утилізації відходів; поліпшення екологічного стану річок України, насамперед басейну р. Дніпро, та якості питної води; запобігання забрудненню Чорного та Азовського морів і поліпшення їх екологічного стану; стабілізація та поліпшення екологічного стану в містах і промислових центрах Донецько-Придніпровського регіону; недопущення неконтрольованого ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин і матеріалів, збудників хвороб, небезпечних для людей, тварин, рослин, організмів; реалізація заходів щодо зменшення негативного впливу глобальних екологічних проблем на стан екологічної безпеки України, розширення її участі у міжнародному співробітництві з цих питань. Особ-

ливої ваги набуває у ХХІ ст., коли розвинуті держави намагаються забезпечити власну екологічну безпеку за рахунок інших держав через розміщення на їх території шкідливих виробництв, захоронення на їх території відходів і хижацького використання природних ресурсів, тощо.

Екологічна політика це науковий напрямок, що вивчає взаємозв’язки між процесами техногенної зміни природного середовища і політичними процесами в житті суспільства, як в регіональному, так і в глобальному вимірі. Екологічна політика являє собою теоретичну систему політичних, економічних, юридичних та інших заходів, спрямованих на врегулювання стану навколишнього середовища і раціонального використання природних ресурсів на будь-якій території або світу загалом (глобальна політика).

Економічна безпека: 1) складова національної безпеки, управління системою національної безпеки, за якого забезпечується здатність держави до відтворення внутрішнього валового національного продукту та кількісної і якісної збалансованості зовнішньоекономічних відносин, конкурентоспроможності економіки і стійкого функціонування кредитно-фінансової системи; 2) управління загрозами та небезпеками, за якого забезпечуються умови для сталого економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності національної економіки; прискорення прогресивних структурних та інституціональних змін в економіці, поліпшення інвестиційного клімату, підвищення ефективності інвестиційних процесів; стимулювання випереджувального розвитку наукоємних високотехнологічних виробництв; удосконалення антимонопольної політики; створення ефективного механізму державного регулювання природних монополій; подолання “тінізації” економіки через реформування податкової системи, оздоровлення фінансово-кредитної сфери та припинення відпливу капіталів за кордон, зменшення позабанківського обігу грошової маси; збалансований розвиток бюджетної сфери, внутрішньої і зовнішньої захищеності національної валюти, її стабільності, захисту інтересів вкладників, фінансового ринку; здійснення виваженої політики внутрішніх та зовнішніх запозичень; *енергетична безпека* на основі сталого функціонування і розвитку паливно-енергетичного комплексу, в тому числі послідовного і активного проведення політики енергозбереження та диверсифікації джерел енергозабезпечення; продовольча безпека; захист внутрішнього ринку від недоброякісного імпорту поставок продукції, яка може завдавати шкоди національним виробникам, здоров’ю людей та навколишньому природному середовищу; посилення участі України у міжнародному поділі праці, розвиток експортного потенціалу високотехнологічної продукції, поглиблення інтеграції у європейську і світову економічну систему та активізація участі в міжнародних економічних і фінансових організаціях.

Експансія — розповсюдження, розширення за допомогою використання будь-яких методів, включаючи воєнні.

Екстенсифікація системи безпеки — такий розвиток цієї системи, при якому забезпечення безпеки досягається через необхідність постійного розширення кола структурних елементів.

Екстремізм — прихильність до крайніх поглядів.

Емерджентність — сума потенціалу складових елементів системи є меншою за потенціал самої системи.

Енантіосистемізм (від гр. *enantios* — протилежний) — властивість деяких систем існувати у модифікаціях, що є дзеркальними відображеннями одна одної. Є. є можливим у системосередовищі, яке не має цементуючої ідеї існування.

Ендогенний процес — процес внутрішнього походження, породжений саморозвитком системи.

Енергетична безпека: 1) складова економічної безпеки, процес управління загрозами та небезпеками, за якого унеможливується дефіцит в забезпеченні споживачів економічно доступними паливно-енергетичними ресурсами прийнятної якості в нормальних і надзвичайних умовах, включаючи порушення стабільного паливо- і енергопостачання, а також забезпечується ефективне функціонування підсистеми енергетичної безпеки; 2) процес управління загрозами та небезпеками, за якого забезпечується стале функціонування і розвиток паливно-енергетичного комплексу, в тому числі послідовне і активне проведення політики енергозбереження та диверсифікації джерел енергозабезпечення.

Енергоінформаційна безпека: 1) складова інформаційної безпеки, процес управління системою національної безпеки, за якого унеможливується несанкціонований або скритий вплив на свідомість і психіку людини і гарантується захист свідомості, органів і систем, що забезпечують життєдіяльність як окремих індивідів, так і соціальних груп, суспільних об'єднань від інформаційного і енергетичного впливу, що становить собою загрозу або небезпеку їх стабільному існуванню і розвитку, а також забезпечується ефективне функціонування підсистеми інформаційної безпеки; 2) процес управління загрозами та небезпеками, за якого унеможливується вплив полів різної природи, не модульованих семантичними сигналами, на процеси життєдіяльності біосистем і середовища їх життя.

Ентропія (від гр. *en* — у, і *trope* — поворот, перевтілення) — міра хаосу в системі (поняття запропонував *Р.Клаузіус*). З макроскопічної точки зору Е. виражає здатність енергії до перетворень: чим більше ентропія системи, тим менша частина енергії, яка в ній міститься, здатна до перевтілень. За допомогою поняття Е. формулюється другий початок термодинаміки, який визначає напрямок енергетичних перетворень: у замкненій системі Е. не може убувати. Досягнення максимуму Е. характеризує рівноважний стан, у якому вже неможливі подальші енергетичні перетворення: вся енергія перетворилася на теплоту і наступив стан теплової рівноваги. З погляду статистичної фізики, ентропія виражає імовірність стану системи, і збільшення ентропії означає перехід системи від менш ймовірних станів до найбільш ймовірних. Збільшення ентропії не носить абсолютного характеру, а виражає лише найбільш ймовірний напрямок руху процесів. За космологією, ентропія Всесвіту збільшується, не прагнучи до максимуму.

Епідемічна безпека — складова національної безпеки, процес управління системою національної безпеки, за якого гарантується можливість виключення або максимального обмеження виникнення або розповсюдження епідемій (епізоотій, епіфітотій).

Епіологія — наука про енергоінформаційний обмін у живій та неживій природі.

Епістемологія — розділ філософії, в якому вивчаються проблеми природи пізнання, відношення знання до реальності, досліджуються всезагальні предтечі пізнавального процесу, виявляються умови його істинності.

Ергодичні системи — глобально нестійкі системи (див.: *нестійка система*).

Етнічна безпека — складова національної безпеки, процес управління системою національної безпеки, за якого державними і недержавними інституціями гарантується прогресивний розвиток етнічних інтересів, джерел духовного і внутрішнього добробуту кожного етносу.

Етнічний інтерес — уявлення етнічної спільності про найбільшу вигоду для себе при спілкуванні з іншими суб'єктами історичного розвитку, державами, націями, етнічними групами, класами, партіями.

Етногенез — процес походження, виникнення та розвитку конкретного етносу.

Етнос — сталий колектив людей, який склався в результаті природного розвитку на основі специфічних стереотипів, що протиставляє себе іншим аналогічним колективам людей.

Ефірократія (гр. — *влада через посередство надатмосферних пластів*) — передбачає домінування космічної зброї, розвиток таласократичних і аерократичних тенденцій.

Є

Євразійство — складне геополітичне поняття; включає в себе: історично східний сектор людської цивілізації, стратегічно актуальний і потенційний блок держав і націй, які відмовляються визначати імператив ліберально-демократичної ідеології, стратегічно актуальне або потенційне об'єднання у військовий альянс східних держав, соціальна орієнтація на ідеократію, соціальну державу, некапіталістичний економічний лад.

Ж

Життєвий простір — термін Хаусхофера — мінімальний територіальний об'єм, котрий дозволяє народу досягти реалізації своїх історичних і політичних прагнень.

Життєво важливі національні інтереси — це такі національні інтереси, які пов'язані із виживанням і безпекою нації, захистом території України і території союзників, важливих елементів інфраструктури, забезпеченням безпеки громадян та їх економічного добробуту. Життєво важливі інтереси можна визначати і як усвідомлені на рівні вищих органів державної влади *потреби* народу у збереженні й розвитку *національних цінностей*, національного багатства, вдосконалення економічного й політичного устрою суспільства. Для захисту інтересів цієї категорії Україна має рішучо використовувати усі наявні засоби, включаючи, при необхідності, застосування своєї військової могутності. Без реалізації Ж.в.н.і. унеможливується забезпечення стабільного стану держави і суспільства, а також нормальний розвиток країни як незалежного вільного суб'єкта.

3

Забезпечення національних інтересів цілеспрямований, постійно здійснюваний процес просування забезпечених недоторканістю національних інтересів.

Забезпечення національної безпеки: 1) система теоретико-методологічних, нормативно-правових, інформаційно-аналітичних, організаційно-управлінських, розвідувальних, контррозвідувальних, оперативно-розшукових, кадрових, науково-технічних, ресурсних та інших заходів, спрямованих на забезпечення процесу управління загрозами та небезпеками, за якого державними і недержавними інституціями гарантується прогресивний розвиток українських національних інтересів, джерел духовного і внутрішнього добробуту народу України, ефективне функціонування самої системи забезпечення національної безпеки України; 2) практика специфічного виду діяльності суб'єктів системи забезпечення національної безпеки; 3) процес, в якому створюються, інтерпретуються і реінтерпретуються заходи забезпечення національної безпеки (політико-орієнтований метод); 4) діяльність державних і недержавних інституцій щодо управління загрозами та небезпеками, мінімізації їх негативних наслідків.

Загроза: 1) це небезпека на стадії переходу із можливості у дійсність, висловлений намір або демонстрація готовності одних суб'єктів спричинити шкоду іншим; 2) намір застосувати силу і завдати збитки національним інтересам, вимагає превентивних політико-дипломатичних дій з метою запобігання можливої шкоди; 3) результат протиріч, які є і формуються у самому суспільстві, міждержавних відносинах, і без їх виявлення ніяка безпека не може бути забезпечена. Саме тому у методологічному аспекті причини небезпеки суперечності, а не загрози набувають якості сутнісної характеристики; 4) сукупність умов, процесів та чинників, які перешкоджають реалізації національних інтересів або створюють їм небезпеку; 5) ситуація, яка характеризується імовірністю виникнення небезпеки; 6) існування або можливість виникнення ситуації, за якої формуються передумови протидії забезпеченню безпеки, вона обмежується діями, які підкріплюють її, але не переростають у діяльність, безпосередньо спрямовану на її здійснення.

Загроза національним інтересам — намір однієї держави (вербальна дія) завдати шкоду національним інтересам іншої держави.

Загроза національній безпеці: 1) явні чи потенційні дії, які ускладнюють або унеможливають реалізацію національних інтересів і створюють небезпеку для системи національної безпеки, життєзабезпечення її системостворюючих елементів; 2) існування або можливість виникнення ситуації, за якої формуються передумови протидії забезпеченню безпеки, вона обмежується діями, які підкріплюють її, але не переростають у діяльність, безпосередньо спрямовану на її здійснення; 3) сукупність причин та умов, які створюють небезпеку нереалізації інтересів об'єкта; 4) існування потенційних, наявних, реальних алгоритмів дестабілізації об'єкта; 5) потенційно небезпечні впливи природного, техногенного, антропогенного характеру на об'єкт безпеки, які можуть заподіяти шкоду його інтересам. З.б.н. носить завжди предметний характер, наповнена конкретним змістом і у випадку чітко

вираженого небезпечного стану такого змісту надто часто набуває конкретну правову характеристику.

Задача оптимізаційна — задача, мета якої полягає у знаходженні найкращого з точки зору будь-якого критерію розподілу ресурсів. Інші терміни: оптимальна задача, екстремальна задача. Розв’язується за допомогою оптимальної моделі методами математичного програмування, тобто пошуком *екстремуму* деяких функцій або функціоналів при заданих обмеженнях. Розв’язання оптимізаційної задачі називають оптимальним розв’язком, оптимальним планом, оптимальною точкою.

Закрита система — така система, до якої не надходить та з якої не виділяється рідина; враховується лише обмін енергією (див.: *відкрита система*).

Захист національних інтересів — система політичних, дипломатичних, економічних, інформаційних, воєнних та інших заходів щодо попередження або нейтралізації загроз і небезпек національним інтересам. Найбільш ефективним принципом забезпечення національних інтересів вважається принцип адекватності, за якого рівень захисту національних інтересів має відповідати реальному рівню та змісту існуючих або потенційних загроз.

Захід — синонім *таласократії, атлантизму*.

Збройна агресія — застосування іншою державою або групою держав збройної сили проти України. Збройною агресією проти України вважається будь-яка з таких дій: 1) вторгнення або напад збройних сил іншої держави або групи держав на територію України, а також окупація або анексія частини території України; 2) блокада портів, узбережжя або повітряного простору, порушення комунікацій України збройними силами іншої держави або групи держав; 3) напад збройних сил іншої держави або групи держав на військові сухопутні, морські чи повітряні сили або цивільні морські чи повітряні флоти України; 4) засилання іншою державою або від її імені озброєних груп регулярних або нерегулярних сил, що вчиняють акти застосування збройної сили проти України, у тому числі значна участь третьої держави у таких діях; 5) дії іншої держави (держав), яка дозволяє, щоб її територія, яку вона надала в розпорядження третьої держави, використовувалася цією третьою державою (державами) для вчинення зазначених вище дій; 6) застосування підрозділів збройних сил іншої держави або групи держав, які перебувають на території України відповідно до укладених з Україною міжнародних договорів, проти третьої держави або групи держав, інше порушення умов, передбачених такими договорами, або продовження перебування цих підрозділів на території України після припинення дії зазначених договорів.

Збройний конфлікт — війна (воєнний конфлікт), коли агресора визначити неможливо.

Зв’язки в системі — те, що поєднує елементи системи в єдине ціле. Найважливішими вважають такі види зв’язків: прямі, зворотні, рекурсивні, циклічні.

Зв’язок — те, що сполучає об’єкти і властивості у системному процесі в єдине ціле. Припускається, що зв’язки існують між усіма системними елементами, між системами і підсистемами. Зв’язки *першого порядку* функціонально необхідні один одному. Доповнювальні зв’язки називаються зв’язками *другого порядку*. Якщо вони

присутні, то значно поліпшують дію системи, але не є функціонально необхідними. Зайві чи суперечливі зв'язки називають зв'язками *третього порядку*.

Здоров'я (людини) – стан повного фізичного, духовного, біологічного та психічного благополуччя, за якого функції всіх органів і системи організму людини урівноважені з навколишнім середовищем, відсутні будь-які захворювання або хворобливий стан і фізичні дефекти (за визначенням ВООЗ).

Земля (або Суша) – в геополітиці спеціальний термін, котрий визначає *теллу-рокрацію*. Більш детально – теорія “*Землі*” (*das Land*) – розкрито у Карла Шмідта.

Зіткнення цивілізацій – термін Хантингтона – теорія перманентності та невід’ємності геополітичних конфліктів на цивілізаційному рівні.

Зовнішній півмісяць (або основний півмісяць) – термін Макіндера, котрий означає сукупність територій, що входять до зони таласократичного впливу. Частини континентів та острови, котрі тяжіють до “*морського існування*”. Те ж саме – *зона, стратегічно цілком підконтрольна атлантизму*.

Зовнішня безпека України – процес управління загрозами та небезпеками, що виходять ззовні України, за якого державними, недержавними і міжнародними інституціями гарантується прогресивний розвиток українських національних інтересів, джерел духовного і внутрішнього добробуту народу України, а також забезпечується ефективно функціонування підсистеми зовнішньої безпеки України. Зовнішня безпека України ґрунтується на врахуванні принципу міжнародної колективної безпеки і забезпечується активною зовнішньополітичною та іншою діяльністю, у тому числі воєнною, при необхідності забезпечення українських національних інтересів на міжнародній арені.

Зовнішньоекономічна безпека – управління загрозами та небезпеками, за якого унеможливується зовнішня залежність, дискримінація, диктат, підкорення інтересам інших країн.

Зовнішньополітична безпека – управління загрозами та небезпеками, за якого забезпечується створення сприятливих зовнішньополітичних умов для прогресивного економічного і соціального розвитку України; запобігання втручанню у внутрішні справи України і відвернення посягань на її державний суверенітет і територіальну цілісність з боку інших держав; повноправна участь України в загальноєвропейській та регіональних системах колективної безпеки, набуття членства у Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору при збереженні добросусідських відносин і стратегічного партнерства з Російською Федерацією, іншими країнами Співдружності Незалежних Держав, а також з іншими державами світу; сприяння усуненню конфліктів, насамперед у регіонах, що межують з Україною; участь у міжнародній миротворчій діяльності під егідою ООН, ОБСЄ, інших міжнародних організацій у сфері безпеки, у заходах щодо боротьби з міжнародними організованими злочинними угрупованнями та міжнародним тероризмом, протидія поширенню ядерної та іншої зброї масового ураження і засобів її доставки; адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу, а також ефективно функціонування підсистеми політичної безпеки.

Зовнішньополітична обстановка – елемент геополітичної обстановки – сукупність умов і факторів, які визначають стосунки між суб’єктами та об’єктами

зовнішньої політики (міжнародного права): країнами—членами ООН, коаліціями держав, країнами Руху неприєднання, нейтральними або невизнаними державами, які, як правило, мають конституційні або неконституційні збройні формування.

Зона (район) проведення заходів по забезпеченню національної безпеки — визначені керівником Центру недержавного забезпечення національної безпеки окремі ділянки місцевості або акваторії, транспортні засоби, будівлі, споруди, приміщення та території чи акваторії, що прилягають до них, і в межах яких проводяться зазначені заходи.

I

Івент-аналіз — аналіз явищ, заснований на спостереженні за ходом та інтенсивністю подій із метою підтвердження результатів, одержаних із застосуванням контент-аналізу.

Ідеальні і концептуальні системи — такі системи, які виражають показову дійсність або показовий світ.

Ідентифікація небезпеки — процес визначення об’єктів підвищеної небезпеки серед потенційно небезпечних об’єктів.

Ідеократія (гр. — *влада ідеї, ідеалів*) — термін російських євразійців (М.Трубецький, П.Савицький). Протиставляється “*владі матерії*”, *ринковій системі, торговельному устрою*. В ідеократії ієрархія в суспільстві та стимуляція праці виходять із неекономічних принципів.

Ідеологія національної безпеки: 1) система теоретичного інструментарію для розв’язання проблем національної безпеки, яка ґрунтується на: адекватній репрезентації національних інтересів як всередині, так і за межами держави, всебічному розвитку політичної свідомості і культури народу, створенні управлінського апарату як засобу реалізації цілей національної безпеки; 2) система ідей, теорій, понять, норм і поглядів на національну безпеку; 3) сукупність загальнозначущих і визнаних цінностей та ідеалів, які надають смисл та зміст існуванню системи національної безпеки; 4) система ідей, теорій, понять, норм, поглядів, заснованих на певних наукових і націобезпечових знаннях та уявленнях. Джерелом виникнення ідей про національну безпеку є об’єктивна дійсність, практична діяльність людей, у процесі якої ідеї забезпечення національної безпеки народжуються, збагачуються, змінюються, концентруючи в собі результати націобезпечової практики забезпечення. Головна функція І.н.б. — вплив на формування і розвиток націобезпечової, правової, управлінської і політичної і моральної свідомості, світогляду та загальної культури індивідів, на зміцнення у суспільстві націобезпечових знань, піднесення престижу та авторитету сил суб’єктів забезпечення національної безпеки, права. У практично-прикладному аспекті І.н.б. сприяє формуванню уявлень, пропозицій, принципів, рекомендацій щодо удосконалення суспільних відносин, норм та інститутів в сфері національної безпеки.

Ідея — упорядкована система людських цілей.

Ізоморфізм (від гр. *isos* — рівний, однаковий, *морф* — форма): 1) відповідність між об’єктами, яка виражає тотожність їх структури; 2) поняття, яке означає

співвідношення між двома будь-якими об'єктами тотожної структури. Між елементами ізоморфних об'єктів існує взаємно однозначне відношення: кожному елементу та відношенню між ними одного об'єкта точно відповідає один елемент та відношення іншого об'єкта і навпаки. Останнє, зокрема, означає, що при ізоморфізмі одна система може бути моделлю іншої, друга теж може розглядатися як модель першої (див.: *гомоморфізм*).

Ізоморфізм функціональний – тотожність функцій у об'єктах.

Ізосистема (від гр. *isos* – рівний, однаковий) – рівна, подібна, ідентична система.

Імовірність – математична, чисельна характеристика міри можливості появи будь-якої події у тих чи інших певних умовах, які можуть повторюватися необмежену кількість разів.

Імперія – супердержавне утворення, котре об'єднує декілька народів і держав під егідою універсальної ідеї релігійного, етичного чи ідеологічного характеру.

Інваріант – постійна величина.

Інваріантність (лат. *in* – не + *varias* – змінний) – властивість незмінюваності при тих чи інших перетвореннях.

Індекс – відносний *показник*, що виражає відношення рівня даного явища до його рівня в минулий період або до рівня аналогічного явища, прийнятого як база. Індекс – цифровий показник чого-небудь (індекс рівня безпеки, індекс промислового виробництва тощо).

Індивідуальна безпека – процес управління системою індивідуальної безпеки, за якого державними, недержавними і міжнародними інституціями гарантується прогресивний розвиток інтересів конкретної людини, джерел її духовного і внутрішнього добробуту, а також забезпечується ефективне функціонування підсистеми індивідуальної безпеки.

Індикатор – *показник*, який може бути використаний для прогнозування стану національної безпеки, тобто обставин тимчасового характеру, що склалися в сфері національної безпеки.

Інститут безпеки – державний, суспільний або міжнародний орган, покликаний забезпечити відповідний його повноваженням тип (вид) безпеки.

Інституціоналізація перетворення політичного явища або руху в організовану установу, формалізований, упорядкований процес з визначеною структурою відносин, дисципліною та ієрархією влади.

Інтеграція – в геополітиці означає різноманітні форми об'єднання декількох просторових секторів. Інтеграція може здійснюватися як на основі воєнної експансії, так і мирним шляхом. Існує декілька мирних шляхів геополітичної інтеграції – економічний, культурний, мовний, воєнно-стратегічний, політичний, релігійний тощо. Всі вони можуть призвести до однакового кінцевого результату – збільшення стратегічного і просторового обсягу блоку.

Інтелектуальна безпека – процес управління загрозами та небезпеками, за якого через створення і підтримання сприятливих умов для інтелектуального розвитку народу, прогресу науки і освіти, захист авторського, винахідницького і патентного права на наукові відкриття, промислові зразки, товарні знаки державними і

недержавними інституціями гарантується захищеність інтелектуального потенціалу особи, суспільства і держави, а також забезпечується ефективне функціонування підсистеми інтелектуальної безпеки України.

Інтенсифікація системи безпеки – розвиток цієї системи з урахуванням наявних структурних елементів як інваріанту, на основі застосування найбільш ефективних засобів і методів.

Інтенція (від лат. *intentio* – прагнення) – прагнення, намір, мета, спрямованість на щось.

Інтерналістський підхід – визнання домінанти внутрішніх факторів розвитку.

Інтротелеоація (від лат. *intro* – усередину, та від гр. *teleos* – мета) – наявність у системі безпеки внутрішньої актуальної мети, цільової причини, яка є джерелом еволюції. Відповідно до засадничих положень НБЗ, цінність національної безпеки весь час еволюціонує: нецінні СНБ стають цінними, безглузді осмисленими, і навпаки. Причому акцентується увага на тій обставині, що мета не є заданою ззовні, а може спонтанно виникати зсередини самої системи. Цей процес і було названо інтротелеоацією.

Інформаційна безпека – складова національної безпеки, процес управління загрозами та небезпеками, державними і недержавними інституціями, окремими громадянами, за якого забезпечується інформаційний суверенітет України; вдосконалення державного регулювання розвитку інформаційної сфери, впровадження новітніх технологій у цій сфері, наповнення внутрішнього та світового інформаційного простору достовірною інформацією про Україну; активне залучення засобів масової інформації до боротьби з корупцією, зловживаннями службовим становищем, іншими явищами, які загрожують національній безпеці України, неухильне дотримання конституційного права громадян на свободу слова, доступу до інформації, недопущення неправомірного втручання органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у діяльність засобів масової інформації, дискримінації в інформаційній сфері і переслідування журналістів за політичні позиції; вжиття комплексних заходів щодо захисту національного інформаційного простору та протидії монополізації інформаційної сфери України.

Інформаційно-психологічна безпека – складова інформаційної безпеки, процес управління підсистемою інформаційної безпеки, за якого державними і недержавними інституціями унеможлиблюється вплив на окремих громадян, групи, соціальні верстви, масові об’єднання людей і населення негативних інформаційно-психологічних впливів, гарантується прогресивний розвиток українських національних інтересів, джерел духовного і внутрішнього добробуту народу України, а також забезпечується ефективне функціонування системи національної безпеки України.

Інформаціологія – наука про єдине інформаційне поле Всесвіту.

Інформація – відомості, знання, повідомлення, що допомагають розв’язати певну задачу. Виділяють три аспекти вивчення проблем інформації: синтаксичний, семантичний, прагматичний. Важливого значення набувають проблеми організації переробки, збирання і зберігання інформації.

Інфраструктура національної безпеки – внутрішня будова структури національної безпеки.

Іредентизм – прагнення до об'єднання частин одного народу, розколотого між різними державами.

Ісламський фундаменталізм – вчинення актів тероризму радикальними ісламістами для ствердження ісламського порядку в країнах, де проживають мусульмани.

К

Катастрофа – велика за масштабами аварія чи інша подія, що призводить до тяжких, трагічних наслідків.

Квазідесмос – уявний зв'язок між елементами системи.

Квазізагроза – умовна загроза.

Квазісистема – сукупність взаємопов'язаних об'єктів, які за відсутності системостворюючих елементів утворюють уявну систему.

Кібернетика – наука про загальні принципи управління, яку розуміють як організацію цілеспрямованих дій шляхом переробки інформації.

Кілер – особа, яка свідомо спричинює шкоду іншій особі, що є не сумісною із подальшим продовженням її життя.

Кінець Історії – термін Фукуями – означає мондіялістський тезис щодо тотальної перемоги таласократії та ліберально-демократичної моделі на всій планеті (див. *мондіалізм*).

Класифікаційна ознака загроз – така характеристика небезпекосогенних чинників, що дає змогу віднести її до загроз або небезпек.

Класифікація загроз – система, згідно з якою загрози поділяються на класи і підкласи залежно від їх характеру.

Кластери елементів – групи функціонально споріднених елементів, які мають подібну структуру та спільне походження. Такі родини елементів виникають через дуплікації, мутації, транслокації, в результаті чого вони розташовуються у різних ділянках системому.

Коаліція – поняття у теорії ігор, що дає змогу об'єднання двох або більше гравців, які беруть участь у кооперативній грі.

Когерентність (від. лат. *cohaerens* – той, що перебуває у зв'язку): 1) узгодження темпів життя структур через дифузійні та дисипативні процеси, які є макроскопічним проявом хаосу; 2) узгоджене протікання у часі декількох коливальних чи хвильових процесів.

Коеволюція: 1) об'єднання еволюційних форм через синтез не малих, а крупних блоків, цілісних еволюційних структуроутворень; 2) зміна, трансформація усіх підсистем через механізми системного узгодження, системної кореляції між ними.

Кولاпс системи національної безпеки – тотальне, незворотне руйнування найважливіших зв'язків і цілісності системи національної безпеки.

Колективна безпека – див.: *регіональна безпека*.

Колонія – територія, підконтрольна силі, яка визначена водним простором. Розглядається як тимчасова і зовнішня база, відчужена від загального геополітичного простору метрополії. Протилежне *провінції*.

Компаративне націобезпекознавство – напрям у націобезпекознавстві, в межах якого вивчаються проблеми порівняння функціонування систем національної безпеки різних країн.

Компаративне правоохоронення – напрям націобезпекознавства, в межах якого досліджуються проблеми порівняння механізму (цілей, функцій, принципів та методів) функціонування сил забезпечення національної безпеки.

Композиція системи – побудова системи, обумовлена її змістом, характером і призначенням; організуючий елемент, який надає єдність і цілісність, підпорядковує елементи один одному і системі у цілому.

Композиція системи національної безпеки – побудова системи національної безпеки, яка обумовлена її змістом, характером і призначенням. Композиція є важливим і організуючим елементом форми системи, яка надає останній єдність і цілісність, що підпорядковує усі підсистеми одна одній і системі загалом. Композиція системи національної безпеки також становить собою мотивоване розташування підсистем національної безпеки. Компонентом композиції вважають будь-яку підсистему, в якій зберігається генеральна архітектоніка системи, механізм функціонування. Взаємна позиція і взаємодія цих підсистем утворюють композиційну єдність системи національної безпеки.

Комуналізм – самоорганізація у вигляді общини і забезпечення власного контролю за своїм життям.

Конгруентність системи (від лат. *congruens* – відповідний, співпадаючий) – перехід підсистем одна в одну при флуктуаціях.

Кондесміум (від лат. *con* – разом і грецьк. *desmos* – зв’язок) спільний зв’язок між елементами системи.

Консенсус узгодження.

Конструкція системи процес утворення системи (див.: *деструкція системи*).

Контент-аналіз метод дослідження отриманих текстових масивів із метою виявлення тенденцій і закономірностей розвитку та функціонування системи національної безпеки в контексті певної геополітичної реальності, віддзеркалених у текстових масивах інформації.

Континент – Євразія, Суша, телурократичний принцип.

Континенталізм – синонім *євразійства* у вузько стратегічному аспекті. Поняття близьке до термінів *Суша, Земля*. Континенталістський ідеологічний напрямок геополітики існує як єдина школа лише в Росії, її ідейні представники переважають у Німеччині, певна група її послідовників є також у Франції, для англосаксонських держав її ідеї неприйнятні. Протилежне поняття – *атлантизм*.

Континуум (від лат. *continuum* – безупинний) – безперервна сукупність, еквівалентна сукупності усіх елементів системи; непушта пов’язана множина.

Контррозвідувальна діяльність – спеціальний вид діяльності у сфері забезпечення державної безпеки, яка здійснюється з використанням системи розвідувальних, контррозвідувальних, пошукових, режимних, адміністративно-правових за-

ходів, спрямованих на попередження, своєчасне виявлення і запобігання зовнішнім та внутрішнім загрозам безпеці України, розвідувальним, терористичним та іншим протиправним посяганням спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на інтереси України.

Конфронтаційні національні інтереси – такі національні інтереси, які є прямо протилежними, взаємовиключаючими і є джерелом антагоністичних протиріч.

Концепція – певний спосіб розуміння, трактування будь-яких явищ, основний погляд, керівна ідея для їх висвітлення; керівний задум, конструктивний принцип різних видів діяльності.

Концепція безпеки – комплекс основних теоретичних положень, спрямованих на розкриття сутності *безпеки* у конкретних історичних умовах через наукове обґрунтування її цілей, завдань, принципів, форм, структури і забезпечуючих елементів.

Концепція національної безпеки: 1) сукупність ідей і уявлень про природу та шляхи зміни (збереження або забезпечення) національної безпеки; 2) комплекс основних теоретичних положень, спрямованих на розкриття сутності національної безпеки в конкретних історичних умовах через науково обґрунтоване визначення її цілей, завдань, принципів, методів, форм, структури і елементів, що її забезпечують; 3) система поглядів на вирішення проблем у сфері національної безпеки, сукупність понять і зв'язків між ними, яка визначає основні напрями розвитку і характеристики будь-якого явища в даній сфері; 4) політичний документ, який відображає сукупність офіційно прийнятих поглядів на цілі і державну стратегію в області забезпечення безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх та внутрішніх загроз політичного, економічного, соціального, воєнного, техногенного, екологічного, інформаційного та іншого характеру з урахуванням наявних ресурсів та можливостей; 5) система поглядів на забезпечення особи, суспільства і держави від зовнішніх та внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності.

Кордон – у геополітиці існує два види кордонів: кордон-лінія і кордон-полюса. *Кордон-лінія* репрезентує морську межу. *Кордон-полюс* – сухопутна межа. Завдання геополітичного блоку, котрий претендує на дії в планетарному масштабі, – зробити для себе кордони-лінії максимальними, а для супротивника – мінімальними та навпаки.

Космічна безпека – складова національної безпеки, процес управління загрозами та небезпеками, за якого забезпечується стійкий розвиток всесвіту, світу в цілому, включаючи Землю, Сонячну систему, нашу та усі інші галактики.

Криза – перехід від одного стану до іншого із критичним загостренням протиріч, негативних явищ і тенденцій.

Криза системи національної безпеки – повна або часткова втрата системою національної безпеки здатності виконувати покладені на неї функції, неможливість збереження гомеостазису в процесі впливу дестабілізуючих чинників як ззовні, так і зсередини.

Критерій – ознака, на основі якої виробляється оцінка (наприклад, оцінка якості функціонування системи національної безпеки), порівняння альтернатив (тобто ефективності різних рішень), класифікація об'єктів і явищ.

Критерій Лапласа — критерій прийняття рішень в умовах відсутності будь-якої інформації при відносній ймовірності можливих наслідків операції. Відповідно до цього критерію припускається надати однакові ймовірності всім наслідкам, після чого прийняти ту з них, яка дає найбільший вигравш, що очікується.

Критерій оптимальності — поняття математичного програмування щодо тієї чи іншої системи; це один із можливих показників її якості, ознака, за якою функціонування системи вважається найкращим з можливих варіантів її функціонування. Щодо конкретного рішення критерій оптимальності показник, який виражає граничну міру ефекту рішення, що приймається для порівняльної оцінки можливих рішень (альтернатив) і вибору найкращого з них. К. о. — важливий компонент будь-якої математичної моделі, носить зазвичай кількісний характер. У задачах про дослідження операцій к. о. відповідає математична форма, цільова функція, екстремальне значення якої характеризує гранично досяжну ефективність операції, що моделюється, тобто найкращу структуру, стан, траєкторію розвитку тощо.

Л

Ланцюгова система — система, яка володіє одномірною симетрією.

Ліквідація — процес знищення, унеможливлення подальшого функціонування.

Лінійна система — така система, яка має один стаціонарний стан. Характеризується теоремою про мінімум виробництва ентропії: система у процесі своєї еволюції досягає стану поточної рівноваги, в якому виробництво ентропії мінімальне, через що стаціонарний стан лінійної системи досягається автоматично (див.: *стаціонарний стан системи, нелінійна система*).

Логістика безпеки — логічне обґрунтування необхідності діяльності по забезпеченню безпеки.

Локальна безпека — процес управління системою локальної безпеки за якого органом управління безпекою гарантується прогресивний розвиток інтересів об'єкту, джерел його духовного, внутрішнього і матеріального добробуту, а також забезпечується ефективне функціонування системи локальної безпеки.

М

М'якої сили стратегія — здатність досягати бажаного результату у міжнародних відносинах через залучення на свій бік, а не через насильство.

Макрозагроза: 1) існування або можливість виникнення ситуації, за якої формуються передумови протидії забезпеченню *життєво важливих національних інтересів* окремо узятій країни, вона обмежується діями, які підкріплюють її, але не переростають у діяльність, безпосередньо спрямовану на її здійснення; 2) така загроза, реалізація якої може спричинити наслідки для всієї *макросистеми*.

Макросистема — така система, котра містить велику кількість елементів зі стохастичним типом поведінки, при якому стан самої системи як цілого є детермінованим. У макросистемі суттєвим є те, що її елементи ведуть себе не так, як система

в цілому: у ній відбувається трансформація типу поведінки елементів у тип поведінки системи. Головна особливість м. полягає у відмінності індивідуальних властивостей її елементів і колективних властивостей системи в цілому. Така неоднорідність породжує утворення квазістійких структур з великої кількості елементарних хаотичних рухів.

Макросистема національної безпеки — система національної безпеки, котра містить велику кількість елементів зі стохастичним типом поведінки.

Максимізація — процес збільшення тих чи інших параметрів або показників.

Маргінальність — сукупність особливих рис свідомості і поведінки представників соціальних верств і груп, нездатних з різних причин інтегруватися до більш еталонного суспільства і які протистоять йому.

Марковський процес — важливий спеціальний вид випадкових процесів. Прикладом М.п. може слугувати розпад радіоактивної рідини, де ймовірність розпаду даного атому за малий проміжок часу не залежить від протікання процесу за попередній період (див. також: *стаціонарний випадковий процес, випадковий процес*).

Математичне моделювання — процес прогнозування явищ чи подій за допомогою застосування спеціальних математичних формул.

Мегазагроза — існування або можливість виникнення ситуації, за якої формуються передумови протидії забезпеченню глобальної безпеки, вона обмежується діями, які підкріплюють її, але не переростають у діяльність, безпосередньо спрямовану на її здійснення.

Мезозагроза — існування або можливість виникнення ситуації, за якої формуються передумови протидії забезпеченню *важливих національних інтересів* окремо узятій країни, вона обмежується діями, які підкріплюють її, але не переростають у діяльність, безпосередньо спрямовану на її здійснення.

Мета національної безпеки: 1) забезпечення управління загрозами та небезпеками, за якого головним об'єктам національної безпеки забезпечується стабільне функціонування та стійкий розвиток; 2) обґрунтовані орієнтири діяльності в інтересах забезпечення національної безпеки. Реалізація цих цілей — необхідна умова успішного здійснення державної політики національної безпеки.

Метод націобезпекознавства: 1) спосіб дослідження генезису та еволюції національної безпеки за допомогою методології націобезпекознавства; 2) органічний синтез філософського, загального і приватного наукових методів, які забезпечують найбільш ефективно вивчення предмета націобезпекознавства.

Методика оцінки геополітичної обстановки — це сукупність процедур та прийомів щодо аналізу, оцінки і прогнозування стану воєнно-політичних і воєнно-стратегічних відносин визнаних і невизнаних суб'єктів зовнішньої і внутрішньої політики та їх воєнних організацій.

Методологія націобезпекознавства — це не просто набір методів, їх система, а певним чином сформована ідеологія науково-аналітичної роботи, що базується на певних припущеннях, ідейно-теоретичних засадах, ціннісних настановах, які загалом задають науково-пізнавальний горизонт ставлення людини до національної безпеки, суб'єктів забезпечення національної безпеки, до об'єктів національної безпеки, що вивчається та змінюється у процесі її забезпечення.

Механізм національної безпеки – сукупність цілей, функцій, принципів і методів, взаємодія яких забезпечує ефективне функціонування системи національної безпеки.

Міжнародна безпека – процес управління загрозами та небезпеками за якого державними і недержавними інституціями гарантується розвиток міжнародних інтересів, а також забезпечується ефективне функціонування самої системи міжнародної безпеки.

Мікрозагроза – еталонна загроза, що є прообразом будь-якої загрози.

Мікросистема національної безпеки – еталонна система національної безпеки, що є прообразом систем безпеки будь-якого рівня.

Мінімізація – процес зниження тих чи інших параметрів або показників.

Множина – сукупність різних об’єктів, які мають дещо спільне, що дозволяє об’єднати їх в одну сукупність.

Могутність держави – реалізована частина сукупності усіх наявних матеріальних і духовних можливостей, яка використовується для досягнення певних цілей.

Модель лінійна – модель, яка відображає стан або функціонування системи так, що усі взаємовідносини в ній беруться лінійними. Відповідно вона може формуватися у вигляді одного лінійного рівняння або системи лінійних рівнянь.

Модель нелінійна – модель, яка відображає стан або функціонування системи так, що усі або деякі взаємозв’язки в ній беруться нелінійними. Основна сфера використання нелінійних моделей – нелінійне програмування.

Модель оптимальна – містить поряд з рівняннями, що описують взаємозв’язки між змінними, також критерій для вибору *функціонал* (або те саме, що й цільова функція). Оптимальна модель основа для розв’язання оптимізаційних задач.

Мондіалізм – особлива ідеологія, яка передбачає злиття усіх держав і народів у єдине планетарне утворення із встановленням “світового уряду”, знищенням расових, релігійних, етнічних, національних і культурних кордонів.

Монізм найвншній: 1) існування в рамках СНБ лише державної підсистеми забезпечення національної безпеки; 2) нерозуміння різниці між підсистемами державного і недержавного забезпечення національної безпеки (див.: *дуалізм критичний*).

Моніторинг національної безпеки: 1) спостереження, оцінка і прогноз стану національної безпеки у зв’язку із впливом загроз та небезпек; 2) систематичне співставлення дійсного стану національної безпеки з бажаним; 3) регулярне спостереження за станом національної безпеки з метою її оцінки, контролю та прогнозування; 4) процедура комплексного збору інформації, її накопичення, аналізу, оцінки та прогнозування активізації загроз і небезпек з метою управління ними. Моніторинг національної безпеки здійснюється на трьох головних рівнях управління: національному, регіональному, локальному.

Моноплярний світ – геополітична модель, що є наслідком розпаду моделі біполярного світу.

Моносистема – система, що складається лише з однієї підсистеми. Безпосереднє оточення моносистеми становить зовнішнє середовище, яке вона не може контролювати ніяким чином. У більшості випадків цілком залежні від навколиш-

нього середовища. Наскільки це є можливим, вони прилаштовуються до умов існування і набувають толерантності до них.

Моноцентризм національної безпеки – такий підхід, за якого віддається перевага одному з відомих раніше рівнів організації при побудові системи національної безпеки (див.: *поліцентризм національної безпеки*).

Мультизагроза – такий різновид загроз, реалізація яких може викликати настання наслідків в декількох сферах життєдіяльності.

Мультистабільність – здатність системи приймати різні стани за одних і тих самих умов.

Мутасистема – система, дія якої призводить до змін у середовищі її функціонування.

Н

Навколишнє середовище це комплекс усіх об'єктів, явищ і процесів, зовнішніх стосовно даного організму, популяції або сукупності організмів. Взаємодія всередині комплексу здійснюється через круговорот речовин. Таким чином, навколишнє середовище включає речовини і організми біоти, з якими взаємодіє даний організм, а також популяція і сукупність організмів. Навколишнє середовище характеризується передусім за все концентраціями хімічних сполук, які споживають живі організми. З навколишнім середовищем взаємодіє зовнішнє середовище, тобто те середовище, в якому живі організми не функціонують. Проте, регулюючи потоки речовин в навколишньому середовищі, біота впливає і на концентрації біогенів у навколишньому середовищі.

Надзвичайна ситуація – порушення нормальних умов життя і діяльності людей на об'єкті або території, спричинене аварією, катастрофою, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, великою пожежею, застосуванням засобів ураження, що призвели або можуть призвести до людських і матеріальних втрат.

Надійність – властивість об'єкта зберігати у часі у встановлених межах значення усіх параметрів, які характеризують здатність виконувати функції в заданих режимах і умовах функціонування (див.: *гомеостазис*).

Наука – сфера дослідницької діяльності, спрямована на продукування нових знань про природу, суспільство і мислення, яка включає в себе всі умови і моменти цього виробництва.

Науково-технологічна безпека: 1) складова національної безпеки, процес управління загрозами та небезпеками, за якого гарантується, унеможлиблюється несанкціонований доступ до науково-технічної та технологічної інформації, а також забезпечується ефективне функціонування підсистеми науково-технологічної безпеки України; 2) процес управління загрозами та небезпеками, за якого забезпечується посилення державної підтримки розвитку пріоритетних напрямів науки і техніки як основи створення високих технологій та забезпечення переходу економіки на інноваційну модель розвитку, створення ефективної системи інноваційної діяльності в Україні; поетапне збільшення обсягів бюджетних видатків на розвиток освіти і науки, створення умов для широкого залучення в науково-технічну сферу позабюджетних асигнувань; створення економічних і суспільно-політич-

них умов для підвищення соціального статусу наукової та технічної інтелігенції; необхідні умови для реалізації прав інтелектуальної власності; належний рівень безпеки експлуатації промислових, сільськогосподарських і військових об’єктів, споруд та інженерних мереж.

Націобезпечувальний простір – сфера дії системи національної безпеки.

Націобезпечознавство (поняття) (від лат. *natio* – плем’я, народ; від укр. *безпека*, ...*знавство* наука, вчення, течія): 1) суспільна міждисциплінарна наука, яка досліджує загальні та специфічні об’єктивні закономірності організації та функціонування системи національної безпеки, виробляє на підставі її пізнання загальні теоретичні положення, що спрямовані на підвищення ефективності функціонування даної системи, належить до наук безпечознавчого циклу; 2) теоретична система ідей, поглядів та уявлень про шляхи реалізації націобезпечотворення з метою забезпечення гарантій національних інтересів, що відображають об’єктивний процес існування тріадичного організму: особа, суспільство, держава; 3) концепція розвитку національної безпеки на дуалістичній основі, що визначається у форматі системи національної безпеки; 4) проблема реалізації національної ідеї безпечотворення; 5) комплексна наука, що вивчає національну безпеку; 6) галузь безпечознавства, об’єктом якої є національна безпека; 7) система знань, що мають своїм предметом національну безпеку як цілісний екзистенціальний феномен; 8) сукупність чисельних концептуальних узагальнень, котрі представлені полемізуючими між собою теоретичними школами і які складають предметне поле відносно автономної дисципліни; 9) наукова система знань про теорію і практику специфічного виду діяльності суб’єктів забезпечення національної безпеки України, яка узагальнює і пояснює її, виявляє закономірності розвитку даної діяльності з метою її удосконалення, виходячи із об’єктивної потреби у забезпеченні безпеки особи, суспільства і держави як цілісного організму; 10) логічна взаємопов’язана і взаємообумовлена система категорій, понять та принципів, які інтерпретують сутність (зміст та генезис) національної безпеки в Україні; 11) система знань про найбільш загальні поняття, принципи та інститути, характерні для всіх наукових напрямів і теорій національної безпеки, вона вивчає національну безпеку на макрорівні, як систему в цілому, безвідносно до галузевих особливостей національної безпеки.

Націобезпечознавча герменевтика – наукова дисципліна в рамках націобезпечознавства, метою якої є дослідження закономірностей тлумачення змісту національної безпеки, виходячи із об’єктивних і суб’єктивних чинників. Н.г. покликана забезпечити розуміння подій, що відбуваються в сфері національної безпеки, виходячи з позицій суб’єкта управління СНБ. Оскільки розуміння є формою суспільного життя, національна безпека має бути зрозумілою. Н.г. виступає одним із засобів консолідації розвідок дослідників у сфері національної безпеки та відпрацювання *націобезпечознавчої парадигми*. Н.г. є доцільною для використання також і через те, що процес забезпечення національної безпеки має своїм елементом аналіз об’єктивованих результатів свідомої людської діяльності.

Націобезпечознавча глобалістика – науковий напрям в межах націобезпечознавства, який досліджує закономірності зміни людини при забезпеченні національної безпеки, постійне і неминуче пристосування до нових загроз та небезпек.

Н.г. є науковим напрямом про ті відповідності, той баланс інтересів особи, суспільства і держави, який в усі епохи встановлюється через дію механізмів самоорганізації в умовах різних і одночасних умов життя людини: умов духовних, технічних і матеріальних.

Націобезпекознавча парадигма: 1) консенсуальна система аксіом, принципів і методів наукової діяльності в рамках конкретної теоретичної системи на певно визначеному історичному етапі розвитку. Так, наприклад, парадигма національної безпеки у *повоєнні* роки (1945–1954) звужувалася лише безпекою воєнною, в епоху біполярного світу (1954–1991) носила оборонний характер, в епоху постбіполярного світу (1991–11 вересня 2001 р.) характеризувалася розширенням розуміння феномену безпеки, куди, окрім воєнної, були включені інформаційна, екологічна, демографічна, економічна, ноосферна та інші; 2) стиль наукового мислення та підходу до національної безпеки з позиції державницьких реалій, концепцій, стратегій, доктрин, програм і технологій, підхід до націобезпекотворення з позиції реалізації у них ідеї національної безпеки, починаючи від конкретної особи, закінчуючи державою в цілому.

Націобезпекознавча семіотика – наукова дисципліна в рамках націобезпекознавства, яка займається дослідженням закономірностей знакового виразу національної безпеки. Складовими елементами Н.с. є: *націобезпекознавча синтактика*, яка займається вивченням внутрішньої будови знакових систем націобезпекознавства; *націобезпекознавча семантика*, яка вивчає знакові системи як засіб виразу змісту національної безпеки; *націобезпекознавча прагматика*, яка вивчає відносини знакових систем із тими, хто їх використовує (суб'єкти управління СНБ, об'єкти національної безпеки, передусім людина).

Націобезпекознавчий метод – багатоальтернативний спосіб вивчення і дослідження процесів у сфері національної безпеки, система прийомів та способів пізнання націобезпекотворчих процесів, методологія організації досліджень у галузі національної безпеки, світоглядна основа царини національної безпеки.

Націобезпекознавчий нігілізм – можливість нації як створювати систему національної безпеки, так і ліквідувати її, є наслідком застосування методології позитивізму.

Націобезпекознавчий підхід – методологічний напрям в науці, основне завдання якого полягає у розробленні методів дослідження і конструювання систем безпеки різних типів, класів і рівнів. Він становить собою якісно новий етап у розвитку методів пізнання, дослідження та моделювання, способів опису і пояснення природи безпеки як особливого антропо-соціо-культурного феномен. Найбільшого розповсюдження даний підхід набуває при дослідженні складних макросистем, що характеризуються механізмами самоорганізації. Провідний лейтмотив Н. п. – вивчення та виклад реалізації забезпечення національної безпеки у практиці націобезпекотворення. Важливою складовою цього процесу є утворення функціонування державних і недержавних структур як єдиного цілого.

Націобезпекотворення – процес забезпечення національної безпеки та ефективного функціонування самої системи національної безпеки з урахуванням антропогенних, соціальних і культурних чинників.

Націобезпекотворчий процес — вершина процесу самоорганізації системи національної безпеки, система дій щодо забезпечення національної безпеки.

Націобезпекоецентризм: 1) напрям у націобезпекознавстві, який ставить на центральне місце забезпечення національної безпеки, через яке опосередковуються усі інші види і форми діяльності, а у більш абстрактному плані функціонування усієї системи (держави, суспільства, спільноти); 2) подолання крайностей у питаннях забезпечення національної безпеки в усіх її аспектах, забезпечення фактичної рівноправності у забезпеченні національної безпеки як держави та нації, так і окремої особи, консолідація та інтеграція інтересів особи, суспільства і держави, їх всебічний розвиток в якості єдиного організму, поєднання національних інтересів із всезагальними та вселюдськими інтересами.

Націобезпекоецентризму принцип: 1) національна безпека понад усе, але не будь-якою ціною; 2) безумовний пріоритет національної безпеки при вирішенні будь-яких питань.

Національна безпека: 1) безпека народу як носія суверенітету і єдиного джерела державної влади в Україні; 2) процес управління системою національної безпеки, за якого державними і недержавними інституціями гарантується прогресивний розвиток українських національних інтересів, джерел духовного і внутрішнього добробуту народу України, а також забезпечується ефективно функціонування системи національної безпеки України; 3) пронизане суб'єктивними переживаннями прагнення до задоволення потреби окремої особи у безпеці, що є невід'ємним від людського єства, управління загрозами та небезпеками; 4) постійний процес, в рамках якого представники однієї нації прагнуть виявити і забезпечити свій спільний інтерес; 5) процес боротьби особи, націй, держав, груп потреб, інтересів і цінностей, принципів, засобів та методів їх забезпечення; 6) процес прийняття рішень в галузі національної безпеки, через який різні представники нації виявляють і реалізують свої спільні інтереси відповідно до власних очікувань відповідних процесів і ефективності в управлінні загрозами та небезпеками (політико-орієнтований метод); 7) прагнення досягнути визначеності відносин у нестабільному світі, нескінченний процес створення порядку з хаосу, безпеки з небезпеки; 8) подолання ентропії, підтримання доцентрових, інтегруючих сил суспільства і боротьба із відцентровими тенденціями дезінтеграції, які призводять до дестабілізації системи національної безпеки (синергетичний підхід); 9) складний процес упорядкування соціального життя, спрямований на досягнення визначеності і справедливості суспільних відносин (онтологічний підхід); 10) інтегральна частина абсолютної безпеки; 11) певна константа інтегрованості безпеки держави і нації, опосередкована безпекою конкретної особи, органічно поєднана з дією механізмів забезпечення надійного функціонування самої системи; 12) системна властивість, яка характеризує здатність народів задовольняти (з мінімальною шкодою для базових цінностей теперішнього і майбутніх поколінь) ті потреби, котрі необхідні для їх самозбереження, самовідтворення і самовдосконалення.

Національна геопроблематика — система сучасних проблем у сфері національної безпеки: геополітичних, геоекономічних, геоінформаційних, геоісторичних.

Національна небезпека — реальна і дійсна можливість повної дисфункціоналізації СНБ або такий її стан, коли вона не здатна забезпечити збереження власних системостворюючих елементів та потреби нації у безпеці.

Національна психологія — взаємопов'язані та взаємообумовлені риси і якості національного характеру, почуттів, темпераменту, національних потреб та інтересів, ціннісних орієнтацій і національних стереотипів тощо, що формуються під впливом специфічних матеріальних умов життя, побуту, класових і етнонаціональних відносин, екологічного середовища, що оточує націю.

Національний макрокосм — система уявлень певної нації про побудову і закони космосу, а також про своє походження, місце та роль у світобудові.

Національний мікркосм — система уявлень певної нації про власну будову і закони свого розвитку, а також про своє походження, місце та роль в світобудові.

Національні інтереси, що розходяться — такі національні інтереси, які спрямовані на досягнення різних цілей, але не загрожують інтересам іншої сторони і не є взаємовиключаючими (див.: *конфронтаційні національні інтереси*).

Національного пріоритету метод — дослідження корелятивних зв'язків між будь-якими процесами, котрі відбуваються у галузі національної безпеки, з національними інтересами.

Націосистемоцентризм — розгляд власної системи національної безпеки як найдосконалішої.

Нація: 1) глибока єдність, людська цілісність різноманітних з етнічного боку індивідів, що пов'язані спільним життям та історичною долею (*Ю.І.Римаренко*); 2) специфічний об'єкт, який утворює особа, суспільство і держава (*Н.Р.Нижник*); 3) велика громада людей, здорова духом та гаряча серцем, що становить моральну свідомість (*К.Ренан*). Характеризується чинниками об'єктивного та суб'єктивного характеру. До *чинників об'єктивного характеру* належать: самостійна мова, антропологічна расовість, культура, територія, історичні традиції. *Чинники суб'єктивного характеру:* головний акцент тут робиться не на атрибутах нації, які є фактично даними, і у принципі становлять не опис нації як такої, а ототожнення нації з однаковістю її членів, а на засадах її утворення, існування та розвитку.

Небезпека: 1) процес дестабілізації управління загрозами та небезпеками, за якого унеможлиблюється гарантування розвитку національних інтересів, джерел духовного і внутрішнього добробуту народу державними і недержавними інституціями, а також ефективне функціонування самої системи національної безпеки; 2) діяльність, спрямована на реалізацію загроз, що здатна спричинити дестабілізацію системостворюючих елементів, які самі по собі загрожують функціонуванню та розвитку об'єкта безпеки у момент їх спричинення або при звичайному своєму протіканні закінчуються або можуть закінчитися його колапсом і відповідної системи безпеки; 3) завдання шкоди важливим національним інтересам і національній безпеці в обмежених (локальних) масштабах; 4) це можливі або реальні явища, події і процеси, здатні нанести шкоду людині, соціальній групі, народу, суспільству, державі, планеті або навіть знищити їх, нанести шкоду їх благополуччю, зруйнувати матеріальні, духовні або природні цінності, викликати деградацію, закрити

шляхи до розвитку; 5) попередні або безпосередні дії по завданню шкоди національним інтересам.

Небезпека національним інтересам – процес безпосереднього практичного завдання (фізичні дії) шкоди національним інтересам держави.

Невизначеність – ситуація, коли повністю або частково немає інформації про можливий стан системи та зовнішнього оточення. У дослідженні операцій прийнято розрізняти три типи невизначеностей: “невизначеність природи” (тобто зовнішнього оточення відносно системи, що розглядається); невизначеність цілей; невизначеність дій противника (у випадку конфліктних ситуацій).

Негентропія системи – ступінь організованості системи, пов’язана з інформацією. Чим вищим є ступінь організованості, тим вищою є негентропія системи і нижчою ентропія (див.: *ентропія*).

Недержавна система безпеки: 1) сукупність норм права і створених на їх основі недержавних інститутів і механізмів взаємодії з метою отримання прибутку через забезпечення національної безпеки; 2) множина інтересів особи, суспільства і держави, загроз та небезпек, внутрішніх та зовнішніх чинників, що впливають на стан національної безпеки умов їх генези, еволюції та балансу, громадські організації, посадові особи та окремі громадяни, об’єднані цілями і завданнями щодо захисту та просування національних інтересів, які взаємодіють один з одним і здійснюють відповідну діяльність у межах законодавства України і у своїй єдності утворюють феномен національної безпеки (див.: *система недержавного забезпечення національної безпеки*).

Недержавне забезпечення національної безпеки – здійснення уповноваженими на те фізичними і юридичними особами в межах їх повноважень заходів безпеки, що застосовуються з метою захисту життя та здоров’я громадян, їх майна, а також створення і забезпечення належних умов для здійснення підприємницької діяльності.

Недоторканність і цілісність території держави – основний принцип у сучасному міжнародному праві, який означає, що держави зобов’язані утримуватися від будь-якого озброєного або іншого посягання на територію іншої країни, її насильницького розчленування, захоплення і відторгнення.

Нелінійна система – така система, яка має різні стаціонарні стани, у тому числі нестійкі стаціонарні стани, які відповідають різним можливим формам і законам її поведінки (див.: *стаціонарний стан системи, лінійна система*).

Нелінійність – багатоваріантність шляхів еволюції, наявність вибору з альтернативних шляхів та певного темпу еволюції, а також незворотність еволюційних процесів.

Неоатлантизм – сучасна версія атлантизму, котра відкидає мондіалізм (навіть правого спрямування) як завчасне і нездійсненне в умовах нинішнього проекту. Вважається, що замість *Єдиного Світу* відбудеться зіткнення цивілізацій. Один із представників неоатлантизму С.Хантингтон.

Нерівноважний стан – висока початкова впорядкованість.

Нерівноважні системи – такі системи, які характеризуються структурною стійкістю, віддаленістю від рівноважного стану. Н. с. постійно прагнуть до термодинамічної рівноваги, коли збільшується ентропія системи. Чим більше нерівно-

важність системи, тим більшою є чутливість і здатність системи приймати енергію або інформацію чи рідину.

Нестійка система – певний клас систем, поведінка яких чутлива до малих збурень, хаотичних флуктуацій на мікрорівні, стан яких може різко змінюватися під їх впливом.

Новий порядок – проект масштабної геополітичної реорганізації.

Новий світовий порядок – те ж саме, що й мондіалізм і проекти щодо утворення Світового Уряду.

Номос – термін Карла Шмідта – означає базовий принцип організації будь-якого простору (географічного, соціального, політичного, економічного, культурного тощо). Синонімічний поняттю “порядок”, “закон”, “уклад”. Номос Суші – телурократія, номос Води (чи Моря) – таласократія.

Ноокосмологія: 1) наука про єдність Всесвіту; 2) наука про розвиток і шляхи еволюції духовної чистоти і морально-етичних якостей людини з урахуванням взаємозв'язку і взаємовпливу людини, природи і космосу.

Ноосферна безпека – складова національної безпеки, процес управління загрозами та небезпеками, за якого забезпечується перетворення людиною природи відповідно до власних потреб, а також ефективне функціонування підсистеми ноосферної безпеки України.

О

Об'єкт дослідження – взаємовідносини, що виникають у процесі забезпечення безпеки.

Об'єкт небезпеки – об'єкт, параметри функціонування якого дорівнюють або перевищують нормативно встановлені порогові значення.

Об'єкт підвищеної небезпеки – об'єкт, який згідно з законом вважається таким, на якому є реальна загроза виникнення аварії та/або надзвичайної ситуації техногенного, природного чи антропогенного характеру.

Об'єкти національної безпеки: 1) носії національних інтересів, природа і людина, національні і соціальні групи, суспільство і держава; 2) особа, її права та свободи, суспільство, його матеріальні та духовні цінності, держава, її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність.

Оборона України – система політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту.

Обороздатність держави – здатність держави до захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Вона складається з матеріальних і духовних елементів та є сукупністю воєнного, економічного, соціального та морально-політичного потенціалу у сфері оборони та належних умов для його реалізації.

Однополярний світ – геополітична модель, котра склалася після поразки в “холодній війні” та розвалу СРСР. Єдиним домінуючим полюсом став атлантизм і США.

Ознака — величина, що характеризується в процесі дослідження. Ознака може бути якісною або кількісною.

Онтологія націобезпекознавства — вчення про буття націобезпекознавства.

Оперативні національні інтереси — це така сукупність національних інтересів, реалізація у життя яких дозволяє негайно впливати на конкретні відхилення від досягнення тактичних і стратегічних національних інтересів.

Оптимізація — процес цілеспрямованого досягнення найбільшої ефективності функціонування системи з урахуванням конкретних умов і реальних можливостей системи забезпечення безпеки.

Органи національної безпеки — органи державної влади, в яких національним законодавством передбачена державна служба посадових осіб, які володіють повноваженнями в сфері національної безпеки.

Особиста безпека (вузьке розуміння) — репрезентант абсолютної безпеки, в якій ця безпека знаходить свій вираз і актуалізується в діях індивіда.

Особиста безпека (широке розуміння) — процес управління загрозами та небезпеками, за якого через дію державних інституцій, громадських організацій і окремих громадян забезпечується надійне збереження духовного і матеріального потенціалу, можливість реалізації конституційних прав і свобод людини і громадянина, науково обґрунтований і гарантований державою мінімум матеріальних і духовних умов існування, можливості для її саморозвитку.

Охоронна діяльність — надання на відплатній договірній основі послуг фізичним і юридичним особам підприємствами, які мають спеціальний дозвіл (ліцензію) уповноважених органів, з метою захисту законних прав та інтересів своїх клієнтів.

П

Парадигма: 1) сукупність теоретичних і методологічних передумов, які визначають конкретне наукове дослідження, що втілюється на даному етапі історичного розвитку. Парадигма є підставою вибору проблем, а також моделлю, зразком для вирішення дослідницьких завдань. Дане поняття було уведено американським вченим наукознавцем *Т. Куном*. Парадигма дозволяє вирішити виникаючі у дослідницькій роботі ускладнення, фіксувати зміни у структурі знання, які виникають в результаті наукової революції і пов’язані з асиміляцією нових емпіричних даних; 2) консенсуальна система аксіом, принципів і методів наукової діяльності в рамках конкретної теоретичної системи на певно визначеному історичному етапі розвитку.

Паралельне управління — такий вид каскадного управління, який полягає у одночасній перебудові усіх складових елементів системи.

Паралельні інтереси — інтереси без антагонізмів, при реалізації яких держави не координують свої дії. П.і. можуть еволюціонувати як в убік розходження, так і в бік співробітництва.

Параметр — величина, що характеризує певну основну властивість процесу, явища або системи, машини, приладу.

Партизан — термін Шмідта — означає символічну фігуру захисника “номосу” Суші в ситуації триумфу протилежної геополітичної сили — таласократії.

Пасіонарність – внутрішня енергетика етносу, рушійна сила культурного, політичного і геополітичного творення.

Патерн – загальний зразок.

Периферія – простір і земля, котрі не мають самостійної геополітичної орієнтації, віддалена від *стратегічної столиці*, від імені якої приймаються основні геополітичні рішення.

Пертурбатор (від лат. *perturbatio* – розлад, замішання), фактор, який миттєво порушує звичайний, нормальний хід чого-небудь.

Південь – у сакральній географії – це регіони безладдя, змішання і виродження. В сучасній геополітиці – Третій світ, слаборозвинуті держави, де не утвердилися ліберально-демократичні принципи.

Північ – у сакральній географії (та у Дойблера) символ духу та ідеального порядку. В сучасній геополітиці синонімічний поняттю *Багата Північ*, що репрезентується атлантизмом і лібералізмом.

Планування забезпечення безпеки – науково обґрунтоване визначення ситуації із безпекою, цілей, заходів і конкретних завдань, спрямованих на її забезпечення.

Пожежна безпека – процес управління загрозами та небезпеками, за якого заходи попередження пожеж і протипожежного захисту відповідають нормативним вимогам, а також забезпечується ефективне функціонування підсистеми пожежної безпеки України.

Показник – виражена числом характеристика певної властивості об'єкта безпеки, процесу або рішення. Показник дає якісно-кількісну характеристику соціально-економічних явищ, об'єктів і процесів. За допомогою показників можна завчасно виявити небезпеки, характер, джерела, спрямованість, масштаби і можливі терміни настання.

Показники національної безпеки – сукупність узагальненої інформації (якісної і кількісної), яка відображає реальні характеристики і параметри внутрішніх та зовнішніх загроз національними інтересам, ступінь ефективності функціонування системи забезпечення національної безпеки, забезпечення стійкого розвитку (об'єктивні показники), а також суб'єктивні оцінки стану національної безпеки різними групами населення.

Політика безпеки – це діяльність законодавчої, виконавчої і судової влад, соціальних, національних груп, релігійних або інших організацій по забезпеченню національної безпеки відповідно до національного законодавства і норм міжнародного права.

Політика безпеки – це діяльність законодавчої, виконавчої і судової влад, соціальних, національних груп, релігійних або інших організацій по забезпеченню національної безпеки відповідно до національного законодавства і норм міжнародного права.

Політика національної безпеки – діяльність органів державної влади і державного управління, громадських та інших організацій і об'єднань, спрямована на організацію оптимального управління загрозами та небезпеками з метою виявлення загроз та небезпек національним інтересам, визначення стратегічних завдань по забезпеченню національної безпеки, удосконалення системи забезпечення націо-

нальної безпеки, її сил та засобів, створення мобілізаційних ресурсів і визначення порядку їх розгортання.

Політична безпека — складова національної безпеки, процес управління підсистемою політичної безпеки, за якого державними, недержавними і міжнародними інституціями гарантується прогресивний розвиток політичної системи суспільства, а також забезпечується ефективне функціонування підсистеми політичної безпеки України.

Політична географія — термін Ратцеля — означає те, що після Челлена стало називатися власне “геополітикою”.

Поліцентризм національної безпеки — такий підхід, за якого не віддається перевага (ані онтологічна, ані методологічна) жодному з відомих раніше рівнів організації при побудові загальної моделі системи національної безпеки (див.: *моноцентризм національної безпеки*).

Попередження загроз / небезпек: 1) органічна система взаємозалежних і взаємообумовлених заходів для недопущення здійснення замислюваних чи підготовлюваних загроз та небезпек, виявлення, усунення (нейтралізація, блокування, обмеження сфери дії) причин і умов та інших детермінант загроз та небезпек, запобігання загрозам та небезпекам, що готуються, а також усуненню різноманітних обставин, що сприяють їх реалізації; 2) сукупність взаємозалежних, організаційно забезпечених і чітко регламентованих правових засобів, що є органічною складовою частиною єдиної системи економічного і соціального планування, спрямованих на своєчасне прогнозування, виявлення і вирішення проблемних ситуацій, які виникають у середовищі функціонування об’єкта, а також осіб, здатних до реалізації загроз та небезпек; 3) своєчасне розпізнання та усунення можливих причин виникнення загрози / небезпеки.

Поріг (порогове значення) — межа, кордон, рівень чого-небудь, перехід якого означатиме наступний етап еволюції системи; в безпекознавстві як порогові значення найчастіше використовуються *індикатори*.

Поріг національної безпеки — визнаний державою граничний рівень національної безпеки, нижче за який нація не в змозі підтримувати нормальне існування.

Порогова величина параметра стану системи національної безпеки граничне значення параметра стану системи національної безпеки, за якого починаються суттєві оборотні зміни СНБ, які не перевищують меж області її стійкості.

Порогове значення небезпеки нормативно встановлене значення окремої небезпеки або сукупності небезпек чи сумарне значення небезпек різних рівнів.

Порядок процес рівноваги системи, за якого можна прогнозувати її подальший розвиток.

Посибілізм (фр. — *possible* — можливий) — термін Віддаля де ля Бланша — покликааний нюансувати географічний детерміналізм, зокрема властивий геополітиці. Теорія посибілізму стверджує, що *простір* не визначає історію, а лише сприяє тому чи іншому плину подій.

Послідовне управління такий вид каскадного управління, який полягає у тому, що кожний наступний рівень починає перебудову лише після попереднього, тобто один за одним (див.: *паралельне управління*).

Постбіфуркаційний період – стан системи після проходження нею точки біфуркації.

Постійні національні інтереси – національні інтереси, які формуються в процесі історичного розвитку держави на основі її геополітичного положення і оточення, традицій, культури, духу народу, його моральних цінностей, економічного укладу. Ці інтереси визначають суспільне буття народу.

Потенційність – один з різновидів можливості. Основною характеристикою є цілісність і відсутність ярко виражених частин; означає наявність різних альтернативних можливостей, між якими трапляється обмін стійкістю. Визначається через такі поняття, як нестійкість, нелінійність, альтернативність, цілісність і незумовленість.

Потенційно небезпечний об'єкт – об'єкт, параметри функціонування якого за певних обставин можуть створити реальну загрозу дорівнення або перевищення порогових значень безпеки.

Правоохоронні органи – державні органи, які здійснюють правоохоронні функції.

Праксеологія – наука про принципи та методи ефективної діяльності.

Превентивна дипломатія дії дипломатичного характеру, які вживаються до початку збройного конфлікту, спрямовані на усунення передумов його виникнення або обмеження розповсюдження збройного насильства.

Предмет націобезпекознавства: 1) дослідження процесу формування системи національної безпеки в її історичній динаміці як становлення єдиної взаємопов'язаної системи безпеки через діалог цивілізацій (цивілізаційний підхід); 2) дослідження закономірностей у сфері реалізації національних інтересів на конкретному історичному етапі становлення і розвитку української нації через систему національної безпеки як органічного синтезу організаційної та самоорганізаційної структур (*націобезпекознавчий підхід*); 3) трансформаційні зміни, що відбуваються у системах безпеки різних рівнів, тобто зміни у статусі суб'єктів управління системами безпеки, міжсистемних зв'язків, завдячуючи яким вони перетворюються з об'єкта безпеки на суб'єкт; 4) явища, тенденції, та закономірності процесу забезпечення безпеки, зміст якого полягає у формуванні адекватної загрозам і небезпекам, а також середовищу функціонування системи безпеки; 5) закономірності управління самоорганізаційними системами; 6) певне коло об'єктивних закономірностей забезпечення безпеки, які стосуються соціально-правових, організаційно-управлінських, психологічних та синергетичних аспектів відносин безпеки у різних сферах суспільного буття.

Прийнятний ризик – ризик, який не перевищує гранично допустимого рівня.

Прикладна геополітика – термін Лакоста – означає використання геополітичного інструментарію щодо мікропроблем регіонального рівня без врахування основоположних принципів. Рівнозначне поняттю мондіалістська геополітика.

Прикордонна безпека – складова національної безпеки, процес управління загрозами та небезпеками, за якого забезпечується дотримання угод щодо тимчасового розташування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України; прискорення процесу делімітації та демаркації кордонів України; боротьба з організованими злочинними угрупованнями, в тому числі міжнародними, які на-

магаються діяти через державний кордон України, в пунктах пропуску та виключній (морській) економічній зоні України; поглиблення транскордонного співробітництва з суміжними державами, а також ефективне функціонування підсистеми прикордонної безпеки України.

Припинення загроз / небезпек — діяльність системи безпеки, що полягає у недопущенні доведення до кінця, реалізації загрози чи небезпеки, що вже актуалізувалися.

Природне середовище — мало змінена дією антропогенного чинника сукупність природних умов існування людського суспільства, тваринних, рослинних та інших організмів, які, проте, постійно зазнають прямого чи опосередкованого впливу людства, з яким пов’язана господарська діяльність. Природне середовище є джерелом найважливіших природних ресурсів, таких як біопродуктивні ґрунти, вода, мінерали, носії тепла (нафта, газ, вугілля, уран, торф), які забезпечують існування та розвиток біосфери.

Природні системи — такі системи, які об’єктивно існують у дійсності, у живій або неживій природі і у суспільстві. До них належать: атом, організм, суспільство, Всесвіт тощо.

Причини і джерела воєнних конфліктів — парні категорії — специфічна основа виникнення війн (воєнних конфліктів). Причинами воєнних конфліктів є територіальні, соціальні, економічні, політичні, технологічні, сировинні та інші протиріччя. Джерелами воєнних конфліктів є політична (сепаратистська), ідеологічна, етноконфесійна, кримінальна (піратська) агресивність держав, політичних лідерів, юридичних і фізичних осіб.

Пріоритетні національні інтереси — такі національні інтереси, які мають пріоритет на тому чи іншому етапі історичного розвитку країни, обумовлені об’єктивними потребами соціуму і його прогресивного розвитку і вимагають першочергових заходів щодо їх реалізації.

Провінція — периферійні території, котрі входять до складу основного геополітичного утворення і розглядаються як невід’ємна частина органічно цілого. Протилежне поняттю *колонія*.

Програма забезпечення безпеки — документ, який визначає систему заходів по забезпеченню безпеки через зазначення завдань, засобів, способів, етапів, механізму їх реалізації, а також показники очікуваних результатів.

Продовольча безпека — процес управління загрозами та небезпеками, за якого державними і недержавними інституціями гарантується збереження і розвиток відповідної виробничої бази, необхідних ресурсів і запасів, безперебійне і достатнє (за медичними критеріями) постачання жителів основними продуктами харчування, а також забезпечується ефективне функціонування підсистеми продовольчої безпеки України.

Проліферація — особливий вид системної мутації, за якої з надр однієї системи утворюється інша.

Простір — основне поняття геополітики, репрезентує не кількісну, а якісну категорію. Структура простору визначає структуру історії (насамперед політичної історії) — така основна теза геополітики як науки.

Просторове значення – термін Ратцеля – означає закладену в якісному просторі систему історично визначених наслідків (див.: *простір*).

Просторової прогресії закон – сформований Жаном Тиріаром. Він звучить наступним чином: “Від держав-міст через держави-території до держав-континентів”. Географічна динаміка політичної історії непомітно веде до збільшення масштабів мінімальних соціальних утворень (див. також “*життєвий простір*”).

Профілактика загроз / небезпек – заходи щодо виявлення, усунення (нейтралізація, блокування, обмеження сфери дії) причин і умов загроз та небезпек, інших їх детермінант.

Психологічна безпека – процес управління загрозами та небезпеками за якого державними і недержавними інституціями унеможлиблюється негативний психологічний вплив і гарантується прогресивний розвиток психологічного здоров'я народу, а також забезпечується ефективне функціонування підсистеми психологічної безпеки.

Психофізична безпека – (див.: *енергоінформаційна безпека*).

Психофізичний вплив – умисний або ненавмисний вплив психічних і фізичних чинників інформаційної або енергетичної природи на психічні, фізичні, фізіологічні і хімічні процеси у різних біосистемах у середовищі їх життя.

Р

Радіаційна безпека – процес управління загрозами та небезпеками, за якого забезпечується дотримання певних меж радіаційного впливу на персонал, об'єкти атомної енергетики, економіки та озброєної боротьби, населення та навколишнє природне середовище, визначених відповідними нормами, правилами і стандартами, а також ефективне функціонування підсистеми радіаційної безпеки.

Регіональна (колективна) безпека: 1) складова міжнародної безпеки, процес управління системою регіональної (колективної) безпеки, за якого через надання взаємної допомоги і співробітництво у воєнній сфері на державними, недержавними і міждержавними інституціями гарантується прогресивний розвиток відповідних національних інтересів в рамках певного регіону, джерел духовного і внутрішнього добробуту народів регіону, а також забезпечується ефективне функціонування системи регіональної безпеки; 2) система (процес) управління загрозами та небезпеками за якого державними і недержавними інституціями гарантується розвиток як національних, так і регіональних (колективних) інтересів, а також забезпечується ефективне функціонування самої системи регіональної (колективної) безпеки.

Регіональна система безпеки – вид системи безпеки, в якій об'єднання об'єктів здійснюється з метою зміцнення власної безпеки через створення спільних з іншими державами систем безпеки (див.: *система регіональної безпеки*).

Регіоналізм – орієнтація на автономність *периферійних просторів*. Має декілька форм – економічну, культурну, політичну і стратегічну.

Редукціоністський підхід – підхід, за якого властивості цілого зводяться до властивостей елементів (див.: *системний підхід*).

Режим безпеки — сукупність норм, прийомів і методів, орієнтованих на досягнення цілей безпеки, створення передумов для організації ефективного управління загрозами та небезпеками, а також самою системою безпеки.

Режим із загостренням — такий режим, коли одна або декілька величин, які характеризують систему, за кінцевий час зростають до нескінченності.

Режим охорони — складова режиму безпеки, встановлений порядок, який регулює знаходження і переміщення людей і транспортних засобів у зонах дії суб’єктів забезпечення безпеки осіб або об’єктів, що охороняються.

Резонанс системи (від фр. *risonanse* і від лат. *resono* — відкликатися) — різке збільшення параметрів системи, що викликано певними чинниками.

Резонансний вплив — правильний, своєчасний, доречний управляючий вплив для прискорення розвитку, вибору найкоротших шляхів еволюції системи, тобто це впливи у потрібний час і у потрібному місці (вплив правильної просторово-часової організації).

Референтна система — система, на яку система більш низького порядку орієнтує власний розвиток.

Референтна система безпеки — система безпеки, на яку інша система безпеки орієнтує власну поведінку та показники функціонування.

Рефлексія — звернення свідомості до вивчення та аналізу самої себе, прагнення не до простого відтворення, відображення у знанні реальності, а до свідомого контролю за ходом, формами, умовами і основами процесу пізнання.

Ризик: 1) можлива небезпека невдачі дій, що вживаються, або самі дії, пов’язані із такою небезпекою; 2) існування або можливість виникнення ситуації, за якої формуються передумови протидії реалізації національних цінностей, інтересів та цілей забезпечення національної безпеки; 3) ступінь імовірності загрози або небезпеки, які можуть відбутися в певний час або за певних обставин.

Рівновага — збалансованість елементів системи, тотожність протилежноспрямованих сил.

Рівноважні системи — такі системи, де елементи вільно взаємодіють між собою, хаотично і не залежать від впливу інших елементів. У таких системах відсутня впорядкована структура системи і ентропія досягає максимуму.

Розвиток — закономірна зміна, внаслідок якої виникає нова якість стану об’єкта, його складу і структури.

Розвідувальна діяльність — діяльність спеціальних органів державної влади, спрямована на захист національних інтересів України від зовнішніх загроз, сприяння формуванню і реалізації державної політики у сферах національної безпеки і оборони.

Розвідувальна інформація — добуті відомості про реальні та потенційні можливості, плани, наміри і дії іноземних держав, організацій та окремих осіб, що загрожують національним інтересам України, а також про події і обставини, що стосуються національної безпеки і оборони.

Розвідувальні органи України — спеціальні підрозділи центральних органів виконавчої влади (СБУ, МОУ, спеціально уповноважений орган з питань захисту державного кордону України), які здійснюють розвідувальну діяльність з метою захисту національних інтересів України від зовнішніх загроз.

С

Сакральна географія – сукупність уявлень про якісний простір у давнину. Сучасна геополітика керується типологічною схожістю розуміння *простору*, лише виражає це в раціональній природно – науковій формі.

Самоорганізація: 1) спонтанне виникнення різного роду упорядкованих у просторі і часі структур у первісно однорідному середовищі; 2) спосіб функціонування будь-якого організму, що має антиентропійний характер, тобто прагне до самозбереження і тому чинить активний опір усьому, що загрожує його існуванню.

Санітарний кордон – штучне геополітичне утворення, що слугує для дестабілізації двох великих сусідніх держав, які здатні створити серйозний блок, котрий, в свою чергу, стає загрозливим для третьої сторони. Класичний хід в стратегії атлантистів в їх протистоянні континентальній інтеграції Євразії, зокрема щодо тенденції зближення Німеччини та Росії.

Світовий Острів (World Island) – термін Макіндера, який назвав ним Євразію і географічною віссю історії. У Спикмена це поняття радикально змінило своє значення і стало означати сукупність таласократичних зон (зовнішнього півмісяця) У зв'язку із таким різночитанням термін краще не застосовувати у широкому розумінні, щоб уникнути двозначності.

Сепаратизм – боротьба за вихід зі складу держави й утворення власної окремої держави.

Серединна Європа – простір проміж Росією і атлантичним узбережжям Європи. Традиційно розглядається як зона переважно німецького впливу.

Серединний океан (Midland Ocean) – термін Спикмена – Атлантичний океан, якщо розглядати Північну Америку і Європу як єдиний геополітичний простір.

Синергетика: 1) галузь знання, що базується на нелінійному мисленні і міждисциплінарних дослідженнях проблем самоорганізації у природі; 2) міждисциплінарне поле досліджень, яке веде пошук загальних принципів, які керують поведінкою систем, що самоорганізуються. Такі системи можуть спонтанно породжувати макроскопічні просторові, часові і функціональні структури. С. вивчає виникнення нових властивостей. Основне питання, яке розглядається С., полягає у тому, чи існують взагалі принципи, які керують поведінкою складних систем, коли у них відбуваються якісні зміни (термін запропонував Г.Хакен); 3) це наука про буття, що стає, про сам процес становлення, його механізми і уявлення про них. До основних принципів синергетики належать: гомеостатичність, ієрархічність, нелінійність, нестійкість, незамкненість, динамічна ієрархічність, можливість бути спостереженою; 4) оптимістична спроба оволодіти нелінійною ситуацією і використовувати методи ефективного нелінійного управління складними системами, які знаходяться у стані нестійкості, спосіб досягнення бажаного і разом з тим здійснюваного, узгодженого із власними властивостями складних систем.

Синергетична парадигма національної безпеки – консенсуальна система аксіом, принципів і методів наукової діяльності на певно визначеному історичному етапі розвитку щодо вивчення загальних та специфічних об'єктивних закономірностей

організації та функціонування системи національної безпеки і вироблення на підставі їх пізнання загальних теоретичних положень, які спрямовані на підвищення ефективності їх функціонування, яка ґрунтується на аналізові феномену національної безпеки в якості складної нелінійної динамічної системи, що самоорганізується.

Синергетичний підхід – такий підхід, за якого події та явища навколишньої дійсності розглядаються з позицій синергетики.

Синергізм спільне та однорідне функціонування елементів та систем.

Синкретичність (від. гр. *synkrētismos* з’єднання): 1) нерозчленованість, яка характеризує нерозвинутий стан якого-небудь явища; 2) змішування, неорганічне злиття різнорідних елементів.

Система – множина взаємопов’язаних елементів, які у своїй органічній єдності утворюють нову якість.

Система безпеки: 1) система, що здійснює отримання вхідних даних; оброблення цих даних; зміну власного внутрішнього стану (внутрішніх зв’язків, відносин); видачу результату або зміну власного зовнішнього стану (зовнішніх зв’язків, відносин); 2) сукупність норм права і створених на їх основі інститутів (державних та недержавних, призначених забезпечувати даний тип безпеки) і механізмів взаємодії з метою забезпечення безпеки; 3) множина інтересів особи, суспільства і держави, загроз та небезпек, внутрішніх та зовнішніх чинників, що впливають на стан безпеки умов їх генези, еволюції та балансу, які у своїй єдності утворюють феномен безпеки.

Система глобальної безпеки – множина потреб, інтересів і цінностей осіб, суспільств і держав, загроз та небезпек, внутрішніх та зовнішніх, об’єктивних та суб’єктивних, природних, техногенних та антропогенних чинників, що впливають на стан глобальної безпеки, умов їх генези, еволюції та балансу, державні та недержавні інституції, об’єднані цілями і завданнями щодо захисту та просування забезпечених недоторканістю всезагальних потреб, інтересів і цінностей, які взаємодіють один з одним і здійснюють відповідну діяльність згідно з нормами міжнародного права і відповідними домовленостями.

Система державного забезпечення національної безпеки: 1) організована державою сукупність суб’єктів, об’єднаних цілями та завданнями щодо захисту національних інтересів, що здійснюють узгоджену діяльність у межах законодавства України (визначення, що міститься у КНБ); 2) механізм по виробленню, перетворенню і реалізації концепції, стратегії і політики в сфері національної безпеки за допомогою скоординованої діяльності державних структур; 3) державні органи, об’єднані цілями і завданнями щодо просування забезпечених недоторканістю національних інтересів, які взаємодіють один з одним і здійснюють відповідну діяльність у межах законодавства України.

Система дестабілізації – множина потреб, інтересів і цінностей особи, суспільства і держави, загроз та небезпек, внутрішніх і зовнішніх, об’єктивних та суб’єктивних, природних, техногенних та антропогенних чинників, що впливають на стан національної безпеки, умов їх генези, еволюції та балансу, державні та недержавні інституції, об’єднані цілями і завданнями щодо дестабілізації національ-

них інтересів, які взаємодіють один з одним і здійснюють відповідну діяльність на підставі відкритих чи таємних домовленостей.

Система забезпечення безпеки: 1) механізм по виробленню, перетворенню і реалізації концепції, стратегії і тактики в сфері безпеки за допомогою скоординованої діяльності державних і недержавних структур; 2) сукупність організаційно об'єднаних органів управління, сил та засобів, призначених для вирішення завдань щодо забезпечення національної безпеки.

Система забезпечення глобальної безпеки — державні, недержавні і міжнародні органи та організації, посадові особи та окремі громадяни, об'єднані цілями і завданнями щодо захисту та просування забезпечених недоторканістю загальнолюдських інтересів і цінностей, які взаємодіють один з одним і здійснюють відповідну діяльність у межах міжнародного законодавства.

Система забезпечення індивідуальної безпеки — державні і недержавні органи, посадові особи, а також окремі громадяни, об'єднані цілями і завданнями щодо захисту та просування забезпечених недоторканістю інтересів і цінностей окремої особи, які взаємодіють один з одним і здійснюють відповідну діяльність у межах законодавства.

Система забезпечення локальної безпеки — державні і недержавні органи, посадові особи та окремі громадяни, об'єднані цілями і завданнями щодо захисту та просування забезпечених недоторканістю інтересів і цінностей об'єкта, які взаємодіють один з одним і здійснюють відповідну діяльність у межах національного законодавства.

Система забезпечення міжнародної безпеки — міжнародні органи, міжнародні організації, посадові особи та окремі громадяни, об'єднані цілями і завданнями щодо захисту та просування забезпечених недоторканістю міжнародних інтересів і цінностей, які взаємодіють один з одним і здійснюють відповідну діяльність у межах національного і міжнародного законодавства, з наданням пріоритету останньому.

Система забезпечення національної безпеки (завдання) — створення умов для організації управління системою національної безпеки.

Система забезпечення національної безпеки (мета) — організація процесу управління загрозами та небезпеками, за якого державними і недержавними інституціями гарантується прогресивний розвиток українських національних інтересів, джерел духовного і внутрішнього добробуту народу України, а також ефективне функціонування самої системи забезпечення національної безпеки України.

Система забезпечення національної безпеки (поняття): 1) система теоретико-методологічних, нормативно-правових, інформаційно-аналітичних, організаційно-управлінських, розвідувальних, контррозвідувальних, оперативно-розшукових, кадрових, науково-технічних, ресурсних та інших заходів, спрямованих на забезпечення процесу управління загрозами та небезпеками, за якого державними і недержавними інституціями гарантується прогресивний розвиток національних інтересів України, джерел духовного і внутрішнього добробуту народу України, ефективне функціонування самої системи забезпечення національної безпеки України; 2) широкий спектр державних і недержавних інститутів, що здійснюють свою діяльність в інтересах досягнення необхідного рівня управління системою націо-

нальної безпеки; 3) це організована державою система суб'єктів: державних органів, громадських організацій, посадових осіб та окремих громадян, об'єднаних цілями та завданнями щодо просування забезпечених недоторканістю національних інтересів, які взаємодіють відповідно до чинного законодавства України; 4) інституційний регулятивний механізм, за допомогою якого підтримується стабільність суспільства, створюється необхідна сукупність умов реалізації життєво важливих інтересів та мінімізуються існуючі загрози; 5) організована державою сукупність суб'єктів: державних органів, громадських організацій, посадових осіб та окремих громадян, об'єднаних цілями та завданнями щодо захисту національних інтересів, що здійснюють узгоджену діяльність у межах законодавства України (визначення, що містилося у КНБ); 6) механізм по виробленню, перетворенню і реалізації концепції, стратегії і тактики в сфері національної безпеки за допомогою скоординованої діяльності державних і недержавних структур; 7) державні органи, громадські організації і окремі громадяни, які здійснюють діяльність, спрямовану на реалізацію національних інтересів, управління загрозами та небезпеками, досягнення стійких параметрів поступового розвитку; 8) комплекс організаційно-управлінських, правових, спеціальних, соціально-психологічних, режимних, інформаційних, технічних і профілактичних заходів, спрямованих на захист об'єкта від джерел внутрішніх і зовнішніх загроз його безпеці, запобігання правопорушень, негативних проявів і виникнення надзвичайних ситуацій.

Система забезпечення національної безпеки (функції) – здійснення суб'єктами системи забезпечення національної безпеки України діяльності зі створення умов для оптимального управління системою національної безпеки.

Система забезпечення регіональної (колективної) безпеки – органи, громадські організації, посадові особи та окремі громадяни, об'єднані цілями і завданнями щодо захисту та просування регіональних (колективних) інтересів, які взаємодіють один з одним і здійснюють відповідну діяльність у межах законодавства країн-учасниць і відповідних домовленостей.

Система індивідуальної безпеки – множина потреб, інтересів і цінностей особи, загроз та небезпек, внутрішніх та зовнішніх, об'єктивних та суб'єктивних, природних, техногенних та антропогенних чинників, що впливають на стан індивідуальної безпеки умов їх генези, еволюції та балансу, державні та недержавні інституції, об'єднані цілями і завданнями щодо просування забезпечених недоторканістю інтересів і цінностей особи, які взаємодіють один з одним і здійснюють відповідну діяльність у межах законодавства України.

Система локальної безпеки – множина потреб, інтересів і цінностей об'єкта, загроз та небезпек, внутрішніх та зовнішніх, об'єктивних та суб'єктивних, природних, техногенних та антропогенних чинників, що впливають на стан локальної безпеки умов їх генези, еволюції та балансу, державні та недержавні інституції, об'єднані цілями і завданнями щодо просування забезпечених недоторканістю інтересів і цінностей об'єкта, які взаємодіють один з одним і здійснюють відповідну діяльність у межах законодавства України.

Система міжнародної безпеки – множина потреб, інтересів і цінностей особи, суспільства і держави, загроз та небезпек, внутрішніх та зовнішніх, об'єктивних і

суб'єктивних, природних, техногенних та антропогенних чинників, що впливають на стан міжнародної безпеки умов їх генези, еволюції та балансу, державні та недержавні інституції, об'єднані цілями і завданнями щодо захисту та просування забезпечених недоторканістю міжнародних інтересів і цінностей, які взаємодіють один з одним і здійснюють відповідну діяльність згідно з нормами міжнародного права.

Система національної безпеки: 1) множина потреб, інтересів і цінностей особи, суспільства і держави, загроз та небезпек, внутрішніх та зовнішніх, об'єктивних та суб'єктивних, природних, техногенних та антропогенних чинників, що впливають на стан національної безпеки умов їх генези, еволюції та балансу, державні та недержавні інституції, об'єднані цілями і завданнями щодо просування забезпечених недоторканістю потреб нації, національних інтересів і цінностей, які взаємодіють один з одним і здійснюють відповідну діяльність у межах законодавства України; 2) система, що здійснює отримання вхідних даних; обробку цих даних; зміну власного внутрішнього стану (внутрішніх зв'язків відносин); видачу результату або зміну власного зовнішнього стану (зовнішніх зв'язків, відносин); 3) сукупність нормативно-правових актів та створені на їх основі інститути безпеки з механізмами їх взаємодії. Система національної безпеки України є складовою частиною європейської та глобальної (універсальної) системи безпеки; 4) історична система, заснована на експансії інтересів титульної нації, що структурно розчленована на систему безпеки титульного етносу та систему безпеки етнічних меншин.

Система недержавного забезпечення національної безпеки: 1) організована сукупність недержавних суб'єктів: органів місцевого самоврядування, органів самоорганізації населення, об'єднань громадян, профспілок, приватного нотаріату, адвокатури, приватних охоронних та детективних підприємств, окремих громадян, об'єднаних цілями та завданнями щодо захисту національних інтересів, які здійснюють свою діяльність, взаємодіють один з одним у межах законодавства України; 2) механізм по виробленню, перетворенню і реалізації концепції, стратегії і політики в сфері національної безпеки за допомогою скоординованої діяльності недержавних структур.

Система показників безпеки — сукупність показників (індикаторів), за якими визначені порогові значення.

Система регіональної (колективної) безпеки: 1) вид системи безпеки, в якій об'єднання її незалежних об'єктів здійснюється для забезпечення безпеки кожного з них (див.: *колективна безпека*); 2) множина потреб, інтересів і цінностей особи, суспільства і держави, загроз та небезпек, внутрішніх та зовнішніх, об'єктивних та суб'єктивних, природних, техногенних та антропогенних чинників, що впливають на стан регіональної (колективної) безпеки умов їх генези, еволюції та балансу, державні та недержавні інституції, об'єднані цілями і завданнями щодо захисту та просування забезпечених недоторканістю регіональних (колективних) інтересів і цінностей, які взаємодіють один з одним і здійснюють відповідну діяльність згідно з законодавством країн-учасниць і відповідних домовленостей.

Система управління національною безпекою: 1) система, в якій реалізуються функції управління національною безпекою; 2) система управління, об'єктом якої є національна безпека.

Система цивільної оборони – організована державою сукупність органів виконавчої влади всіх рівнів, до компетенції яких віднесено функції, пов’язані з безпекою і захистом населення, попередженням, реагуванням і діями у надзвичайних ситуаціях; органів повсякденного управління процесами захисту населення у складі міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій, керівництва підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності і підпорядкування; сил і засобів, призначених для виконання завдань цивільної оборони; фондів фінансових, медичних та матеріально-технічних ресурсів, передбачених на випадок надзвичайних ситуацій; систем зв’язку, оповіщення та інформаційного забезпечення; спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади, до повноважень якого віднесено питання цивільної оборони; курсів та навчальних закладів підготовки і перепідготовки фахівців та населення з питань цивільної оборони; служби цивільної оборони.

Систематика – наука про спадковість та змінюваність систем.

Системен – основний матеріальний елемент системності, елемент, що входить до складу будь-якої підсистеми. Контролює певну ступінь обміну інформацією у системі і справляє тим самим специфічний вплив на розвиток однієї або декількох ознак.

Системна безпека – такий стан системи, за якого уся система показників безпеки перебуває у межах допустимих порогових значень.

Системна небезпека: 1) безпосереднє спричинення шкоди життєво важливим інтересам і системній безпеці, які створюють реальну і дійсну загрозу приведення до колапсу системи безпеки; 2) реальна і дійсна можливість повної дисфункціоналізації системи або такий незворотний стан системи, коли вона не здатна забезпечити збереження системостворюючих елементів та життєво важливі інтереси; 3) реальна та дійсна загроза системостворюючим елементам.

Системна транслокація – перестановка підсистемних і системних елементів як всередині, так і ззовні самої СНБ.

Системний аналіз: 1) сукупність методів і засобів, які використовуються при дослідженні і конструюванні складних і надскладних об’єктів, передусім методів вироблення і обґрунтування рішень при проектуванні, створенні і управлінні соціальними, економічними, антропними системами; 2) певний тип науково-технічної діяльності, необхідний для досліджень і конструювання складних і надскладних об’єктів; 3) наукова дисципліна, розробляє загальні принципи дослідження складних об’єктів з урахуванням їх системного характеру; 4) методологія дослідження об’єктів представленням їх як систем та аналізу цих систем.

Системний дескриптор (від лат. *describo* – опис) – атрибутивний системний параметр, який слугує для вираження змісту системи.

Системний підхід: 1) методологічний напрям в науці, основне завдання якого полягає у розробленні методів дослідження і конструювання складноорганізованих об’єктів систем різних типів і класів; 2) підхід, за якого елементи системи детермінуються цілим і лише в його рамках дістають своє функціональне пояснення та виправдання (див.: *редукціоністський підхід*).

Системний тягар — зменшення пристосованості системи, що викликано дією шкідливих систем.

Системний цикл — послідовність стадій, через які проходять представники даного виду від системи одного покоління до системи наступного.

Системогенез — процес зародження, становлення, функціонування та розвитку систем.

Системогонія — сукупність знань про виникнення системи.

Системоінженерія — цілеспрямована зміна базових алгоритмів і системостворюючих елементів системи для надання висхідним формам нових якостей або створення принципово нових форм систем. Здійснюється через уведення до підсистеми чужорідної системної інформації, імплантації неприродного алгоритму управління із закладеним внутрішнім параметром дестабілізації, гібридизації систем та інше.

Системологія — наука про системогенез.

Системом — основний гасистемний набір ознак; сукупність якісно різних ознак, які містять повний одинарний набір системів.

Системосередовище: 1) певна атмосфера (внутрішня і зовнішня), в умовах існування якої відбувається процес генерації (зародження, розмноження), становлення, функціонування та розвитку систем; 2) середовище функціонування об'єкта системи, включає як внутрішнє, так і зовнішнє середовище.

Системотворення — трансформації різних елементів та підсистем, що забезпечують поєднання національних інтересів у єдину, інтегровану, органічну, об'єднану єдиними цілями щодо забезпечення національної безпеки сукупність систему національної безпеки.

Системотип: 1) група системно ідентичних утворень; 2) сукупність усіх системів, які визначають розвиток ознак і властивостей систем.

Системофаг (*пожирач систем*) — вірус, що паразитує на системах і викликає їх знищення.

Системофонд — сукупність системів макросистеми, яка характеризується певною їх частотою.

Системоценоз — сукупність систем, підсистем та елементів, які входять до однієї системи і характеризуються певними відносинами між собою і здатністю щодо створення внутрішньосистемних зв'язків, які є стійкими щодо зовнішнього впливу.

Системоцентризм — розгляд власної системи безпеки як найдосконалішої.

Соціальна безпека: 1) складова національної безпеки, процес управління загрозами та небезпеками, за якого гарантується захист прав і свобод людини, соціальних і національних груп, духовних і матеріальних цінностей суспільства і забезпечується стійке функціонування та розвиток ієрархічної системної організації земної цивілізації, а також ефективне функціонування підсистеми соціальної безпеки України; 2) процес управління загрозами та небезпеками, за якого забезпечується істотне посилення соціальної складової економічної політики, реальне підвищення життєвого рівня населення, передусім на основі піднесення вартості оплати праці, своєчасної виплати заробітної плати та гарантованих законом соціальних виплат, посилення цільової спрямованості матеріальної підтримки,

зниження рівня безробіття; створення умов для подолання бідності і надмірного майнового розшарування в суспільстві; збереження та зміцнення демографічного і трудових ресурсного потенціалу країни; подолання кризових демографічних процесів; створення ефективної системи соціального захисту людини, охорони та відновлення її фізичного і духовного здоров'я, ліквідації алкоголізму, наркоманії, інших негативних явищ; ліквідація бездоглядності, безпритульності та бродяжництва серед дітей і підлітків.

Соціополітика – термін Челлена – означає вивчення соціальних аспектів держави.

Спільні національні інтереси – такі національні інтереси, які виражають спільність підходів, співпадання цілей і уявлень про методи їх досягнення (див.: *паралельні інтереси*).

Спонтанність – мимовільність на рівні подій, наявність структурних, а не подійних причин; розповсюдження причинності на потенційну реальність, в якій відсутні взаємодії у просторі-часі.

Стабільна система – така система, яка допускає зміну структури без руйнування самої системи.

Стабільність: 1) здатність стійкого функціонування при тривалих внутрішніх і зовнішніх впливах; 2) стан, за якого система є стійкою (див.: *стійкість*); 3) міцний, стійкий стан, планомірний, динамічний розвиток.

Статична система – система, яка не піддається впливу зовнішніх та внутрішніх чинників, зберігаючи власну структуру і потенціал.

Стаціонарний випадковий процес випадковий процес, імовірнісні характеристики якого не змінюються з плином часу.

Стаціонарний стан системи – такий стан системи, який не змінюється з часом.

Стаціонарність – така ознака, яка характеризує незмінюваність об'єкта у часі.

Стойкість: 1) здатність системи підтримувати гомеостазис, характеризується стабільністю і стаціонарністю; 2) здатність нормального функціонування системи при короткочасних внутрішніх і зовнішніх впливах, характеризується стабільністю і стаціонарністю (див.: *стабільність, стаціонарність*).

Стохастичність (від. гр. *stochastikos* – такий, що вміє вгадувати) – випадковий імовірнісний (див.: *детермінована система*).

Стратегічна мета зовнішньої політики – створення умов і необхідного стійкого, стабільного і благополучного розвитку суспільства, його структур і державних інститутів.

Стратегічна мета політики безпеки – збереження стійкого стану об'єктів безпеки, як носіїв національних інтересів.

Стратегічна столиця – геополітичний полюс або джерело геополітичного променя, центр геополітичної інтеграції та активна рушійна сила масштабного геополітичного процесу.

Стратегічні національні інтереси – це такі національні інтереси, забезпечення яких сприяє досягненню *національного ідеалу*.

Стратегічні сили – сили та засоби, що призначені для вирішення стратегічних завдань.

Стратегічні ядерні сили – сукупність органів воєнного управління, воєнних формувань, що мають на озброєнні різні носії ядерної зброї стратегічного призначення для доставки відповідних ядерних боєприпасів, а також необхідні системи і засоби управління.

Стратегія забезпечення національної безпеки – довгострокова комплексна узгоджена за цілями, завданнями, умовами, засобами і часом програма практичних дій по забезпеченню національної безпеки.

Стратегія національної безпеки – це прийнята у державі система поглядів на характер сучасних загроз і небезпек, на цілі й завдання, форми і способи захисту та реалізації національних інтересів, а також галузь практичної діяльності вищого військово-політичного керівництва щодо управління системою забезпечення національної безпеки з метою організації управління об'єктами безпеки в умовах мирного і воєнного часу. Критерієм оцінки ефективності управління системою забезпечення національної безпеки щодо реалізації національних інтересів є величина індексу людського розвитку (якості життя населення) України. Його числове значення у світовій практиці визначається тріадою вимірювальних критеріїв: величиною ВВП на душу населення, рівнем освіти суспільства і тривалістю життя.

Стріла часу – синонім необоротності. Дане поняття було уведене у 1928 р. *Єдінгтоном* у книзі “Природа фізичного світу”.

Структура націобезпекознавства – розгалужена система знань про історичні, геополітичні, управлінські та правові процеси і механізми, елементи яких створюють цілісну систему знань щодо забезпечення національної безпеки.

Суб'єкт державного забезпечення національної безпеки – уповноважений орган державної влади, на який законом покладено обов'язок вжиття заходів по забезпеченню національної безпеки.

Суб'єкт недержавного забезпечення національної безпеки – суб'єкт забезпечення національної безпеки, який не входить до категорії державних суб'єктів забезпечення національної безпеки.

Суб'єкти забезпечення національної безпеки: 1) носії конституційних прав і обов'язків – це держава, громадяни України, громадські організації і об'єднання; 2) держава, яка здійснює функції в цій галузі через інститути законодавчої, виконавчої і судової влади, а також недержавні структури та окремі громадяни.

Сугестія – таємний вплив на систему.

Суперпозиції принцип – замкненість множини допустимих рішень відносно їх лінійних комбінацій.

Суперсистема – найвища, чільна система.

Суспільна безпека: 1) складова національної безпеки, процес управління загрозами та небезпеками, за якого забезпечується подолання конфронтаційності у суспільстві, досягнення і підтримання злагоди з найбільш важливих питань розвитку країни; розв'язання кризових ситуацій у відповідних сферах життєдіяльності; підвищення творчої активності населення; прискорення формування інститутів громадянського суспільства, чільне місце серед яких посідатимуть недержавна підсистема забезпечення національної безпеки і організації, що здійснюватимуть

цивільний контроль за суб'єктами ЗНБ; подолання економічної кризи і забезпечення поступального розвитку моделі ринкової економіки у поєднанні із плановою; формування безпекової культури населення; визнаних міжнародних правом інтересів та прав українського населення у зарубіжних країнах; економічні, інформаційні, політичні та інші умови всебічного розвитку особи; 2) певна система суспільних відносин, що забезпечують запобігання й усунення загальної небезпеки насильницького заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у цілому, гарантуючих тим самим їхню стабільність, непорушність і надійність; 3) політико-правова, духовно-моральна, соціальна захищеність життя, здоров'я і благополуччя громадян України, а також цінностей українського суспільства від можливих небезпек та загроз, які здатні нанести їм шкоду; 4) інтегрований вираз безпеки кожної особи в усьому багатстві їх взаємозв'язків, виступає всезагальним суб'єктивним буттям безпеки окремої особи; 5) гарантована, в тому числі інституціонально, здатність суспільства своєчасно розпізнавати і оцінювати всі класи загроз і вживати необхідні заходи до оптимального їх зниження і нейтралізації з урахуванням поточних можливостей країни і довгострокових інтересів її розвитку, а також співробітництво в цих цілях з іншими країнами і народами.

Суспільна система безпеки – складова частина системи національної безпеки, яка включає в себе суспільні організації та об'єднання, які беруть участь у забезпеченні реалізації політики національної безпеки (див.: *суспільні організації, недержавна система безпеки*).

Суспільні організації – добровільні об'єднання громадян, які сприяють розвитку їх активності, самодіяльності, задоволенню їх інтересів.

Суспільство – результат розпаду общинних утворень (громад). На відміну від громади принципово здатне поділитися на атомарних членів (індивідуумів).

Сфера національних інтересів – єдність динамічності і просторової визначеності національних інтересів.

Сфера національної безпеки: 1) єдність енергетичних та інформаційних процесів, утягнутих у сферу життя та подальшого функціонування антропо-соціо-культурного організму; 2) область дії, межі розповсюдження, саме середовище існування національної безпеки.

Схід – те ж саме, що й *Другий світ*.

Т

Тактичні національні інтереси – це конкретизовані стратегічні національні інтереси, які потребують впровадження у короткотерміновий період, вони є засобом впровадження стратегічних національних інтересів у життя (див.: *стратегічні національні інтереси, оперативні національні інтереси*).

Таласократія (гр. – влада через моря або морська могутність) – характеристика держав і націй з домінуванням мореплавства (див.: *атлантизм, торговельний устрій*).

Тектологія – наука про внутрішню будову самої науки.

Телеологія – наука про цілі.

Теллурократія (гр.— влада через землі або сухопутна могутність) — характеристика держав з явною сухопутною геополітичною орієнтацією.

Теорія макросистем — самостійна дисципліна, яка досліджує конкретні класи макросистем: термодинамічні, економічні (обмін ресурсами) і територіальні (міські, регіональні, глобальні). Предметом Т.м. є клас систем (макросистеми), а не клас властивостей (самоструктуризація, хаос, періодичні рухи, параметри порядку тощо).

Теорія системогенеза — теорія виникнення, існування, перетворення та розвитку систем природи, суспільства, мислення; один з варіантів формалізованої теорії систем (розробив Ю.А. Урманцев).

Територіальна оборона є системою загальнодержавних воєнних і спеціальних заходів, що здійснюються в особливий період із завданнями: 1) охорони та захисту державного кордону; 2) забезпечення умов для надійного функціонування органів державної влади, органів військового управління, стратегічного (оперативного) розгортання військ (сил); 3) охорони та оборони важливих об'єктів і комунікацій; 4) боротьби з диверсійно-розвідувальними силами, іншими озброєними формуваннями агресора та антидержавними незаконно утвореними озброєними формуваннями; 4) організації та здійснення евакуаційних заходів; 5) проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт у небезпечних районах; захисту населення від наслідків воєнних дій, аварій (руйнувань), зумовлених застосуванням засобів ураження, терористичними актами та диверсіями; 6) підтримання правового режиму воєнного стану.

Терор — акт масового фізичного, психологічного, ідеологічного насильства, здійснюваного суспільно-політичними структурами, що володіють необмеженою владою над соціальним контингентом, що знаходиться в їхньому полі діяльності.

Тероризм (*загально-правове розуміння*) — негативне соціальне явище, обумовлене соціальними, політичними й економічними факторами, що полягає у застосуванні чи погрозі застосування насильства або інших всезагально небезпечних дій особою або групою осіб, які прагнуть шляхом залякування і примусу досягти певних соціальних змін у власних інтересах.

Технетика — науковий напрям, який досліджує ізоморфізм між біологічними і технічними системами, у тому числі з погляду еволюційних аспектів; означає інтегральне дослідження комплексу основних складових техносфери: техніки, технології, матеріалів і готових виробів.

Техногенна безпека — складова національної безпеки, процес управління техногенними загрозами та небезпеками, за якого через систему дій по забезпеченню проектування, будівництва і експлуатації складних технічних пристроїв із дотриманням необхідних вимог і норм безаварійної їх роботи і виконання екологічних умов державними і недержавними інституціями гарантується прогресивний розвиток життєдіяльності населення, об'єктів економіки, систем державного управління та інших видів національного надбання, а також забезпечується ефективно функціонування підсистеми техногенної безпеки України.

Технологічна безпека (див.: *науково-технологічна безпека*).

Техносфера — частина біосфери, докорінно перетворена людьми за допомогою прямого або опосередкованого впливу технічних і техногенних об'єктів (будинки,

дороги, механізми, підприємства тощо) з метою найповнішої відповідності соціально-економічним (але не екологічним) потребам людства.

Тимчасові національні інтереси – національні інтереси, які обумовлені конкретною обстановкою, що складається (див.: *тактичні національні інтереси*).

Типи національної безпеки – складові національної безпеки, забезпечення яких обумовлене необхідністю цілеспрямованих дій у галузі економічної, соціальної, державної, інформаційної, технологічної, екологічної, епідемічної та воєнної безпеки.

Токіо – природна стратегічна столиця Тихоокеанського простору.

Топологія (від гр. *topos* – місце і ... логія) – розділ науки, яка вивчає властивості фігур, тобто властивості, які не змінюються при будь-яких деформаціях при взаємно однозначних і безперервних відображеннях. Прикладами таких властивостей є розмірність геометричної фігури.

Торговий устрій – тип суспільства, в котрому ієрархія та стимуляція праці виходить із економічних принципів; ринкова, ліберально-демократична система. Протилежне *ідеократії*.

Трансінтерація – взаємодія між системами.

Транскордонний вплив загрози / небезпеки реалізована загроза / небезпека, заподіяна національній безпеці однієї держави внаслідок реалізації загрози / небезпеки національній безпеці іншої держави.

Транслокації синергетичні: 1) чергування організаційних і самоорганізаційних структур у процесі розвитку самоорганізаційної системи; 2) процес перенесення у межах однієї системи різних елементів різних підсистем.

Транслокація структур – чергування організаційних та самоорганізаційних структур у бівалентних системах.

Трансистемні флуктуації – процес передачі флуктуацій, спричинених у одній системі, до іншої.

Третій світ – загальна назва слаборозвинених держав, переважно розташованих у регіонах геополітичного Півдня.

Туран – північно-східні області євразійського континенту, степові простори Європи.

У

Убезпечення – процес забезпечення безпеки.

Українська національна воля – концентрований вираз інтегрованого прагнення громадян, громадських і державних інститутів до розв’язання певних завдань, що стоять перед українською нацією, реалізації і забезпеченню українських національних інтересів (див.: *українські національні інтереси*).

Українська національна еліта: 1) найвищий привілейований шар української нації; 2) найвищі соціальні групи в суспільній ієрархії, науці, культурі України. Еліта будь-якої нації покликана служити нації, вона є тим прошарком, за допомогою якого аморфні уявлення набувають більш виразного характеру, прагнення і бажання втілюються у життя, національні інтереси знаходять свій вияв у дійсності, а національна ідея, як двигун нації, весь час еволюціонує. Сама така еліта здатна

генерувати нові національні ідеї, виражати думку, хотіння нації. Тому відсутність цієї еліти, відсутність людей, чия природна енергія, розумові здібності і безмежна вірність та відданість нації можуть бути використані для її творення, є згубною як для самої нації, так і для держави в цілому.

Українська національна ідеологія – заснована на національному ідеалі, національній меті та національній ідеї сукупність загальнозначущих, усвідомлених та визнаних потреб, національних цінностей та національних інтересів, які надають смисл та зміст існуванню нації.

Українська національна ідея – всеохоплююча усі прошарки української нації у всьому її різноманітті ідея, інтегруючий чинник націо- і державотворчого процесу.

Українська національна ідея (принципи). Собор об'єднання різних і різнозначних одиниць у гармонічне ціле, можливості і ресурси якого кількісно та якісно перевищують можливості і ресурси будь-якої з його частин, таке, що має спільні цілі і схожі погляди на шляхи та методи їх досягнення. **Соборність**, у свою чергу, означає сукупність якостей, притаманних такому об'єднанню і відсутніх у будь-якої з його частин. **Община** об'єднання декількох подібних або рівнозначних одиниць у гармонічне ціле заради більш ефективної реалізації спільних інтересів, більш ефективного досягнення мети або розв'язання тих чи інших проблем. **Общинність** – сукупність якостей, якими володіє таке об'єднання і не володіє будь-яка з його частин. Таким чином, *принципи української національної ідеї є проявом синергізму*, коли сума потенціалу окремих елементів є меншою за потенціал усієї системи.

Українська національна ідея (рисни). Українська національна ідея як складне утворення характеризується такими рисами: *інтегративність* полягає у тому, що національна ідея є уособленням в собі інтересів етносів, що проживають на території України, вона є проявом множинності у одиничному; *всезагальність* – національна ідея виражає інтереси не лише титульної нації, а й інших етносів, що мешкають на території країни; *варіативність* характеризує потенцію національної ідеї до змінюваності відповідно до реалій об'єктивної дійсності; кожному історичному етапу відповідає певна національна ідея; *системність* – національна ідея становить собою органічно об'єднану сукупність ідей титульної нації і етнічних меншин, які у своїй єдності утворюють нову якість; *динамічність* національна ідея, як система, розвивається і функціонує відповідно до законів розвитку динамічних систем; *демократичність* – національна ідея максимально враховує інтереси усіх етносів, що структурно входять до нації; *синергетичність*, являючись за своєю суттю об'єктивациєю національних інтересів, котрі, у свою чергу, здатні до самоорганізації, також може бути піддана дії механізмів самоорганізації; *диверсифікованість* – різнобічний розвиток національної ідеї, полягає у розвитку ідеї як титульної нації так і усіх етнічних меншин; *відкритість* – національна ідея не є догмою, вона є відображенням бажання нації бути, тому будь-які ідеї, інтереси тощо, які відповідатимуть загальному напрямку розбудови нації, обов'язково враховуватимуться і відобразатимуться у національній ідеї; *гнучкість* – забезпечення пріоритетності інтересів титульної нації на підставі оптимального співвідношення, узгодження, взаємодії та мінімізації дискримінації інтересів етнічних меншин; *світоглядна цінність* – національна ідея має враховувати не лише потреби сьогодення, а

й історичну спадщину нації, традиції її минувшини; *прогностичність* – національна ідея спрямовує поступ нації до певної моделі, тобто національна ідея є вираженим сьогодні станом майбутнього нації; *дуальність* – спорідненість як об’єктивних чинників (історичні традиції, мова, культура, територія, титульність етносу), так і суб’єктивних (національна самосвідомість, національна психологія, національний менталітет, національний характер).

Українська національна мета: 1) максимізація національної безпеки України; 2) основоположні орієнтири діяльності особи, суспільства і держави по реалізації національних інтересів.

Українська нація – відкрита політична спільнота, що історично склалася на території України і усвідомлює себе як український народ, спільноти громадян Української держави.

Українське національне багатство – складова частина національного надбання, сукупність матеріальних ресурсів і благ, як природних, так і тих, що створені працею багатьох поколінь українців (див.: *українське національне надбання*).

Українське національне надбання – сукупність матеріальних і духовних ресурсів, благ і цінностей, які належать українській нації і складають основу його стійкого функціонування та розвитку. Збереження та збільшення У.н.н. є головною умовою забезпечення національної безпеки України.

Український національний ідеал: 1) ідейна основа, найбільш загальні уявлення української нації відповідно до об’єктивних тенденцій реальної дійсності про її соціально-економічний і духовний розвиток, гармонійна єдність суб’єкта і об’єкта, окремого представника і української нації в цілому та природи, які знаходять вираз у вільному і універсальному розвитку нації і становлять собою кінцеву мету її прагнень і діяльності; 2) органічне поєднання волі представника української нації, вираженої в українській національній ідеї.

Український національний характер – сукупність соціально-психологічних, морально-етичних особливостей, традицій і звичок, норм спілкування і поведінки, яка характеризує українську націю.

Українські національні інтереси: 1) результат усвідомлення цінності потреб, свідомий вибір національних цінностей, які обумовлені національним ідеалом, метою та ідеєю і забезпечують умови та засоби їх задоволення та реалізації; 2) обумовлена національним ідеалом, національною метою та національною ідеєю система загальнозначущих, усвідомлених та визнаних потреб і національних цінностей, яка забезпечує умови та засоби їх задоволення й реалізації; 3) сукупність політичних, економічних, соціальних та інших потреб України, від реалізації яких залежить здатність держави забезпечити захист конституційних прав людини і громадянина, цінностей українського суспільства, основоположних державних інститутів; 4) усвідомлені особою і суспільством, гарантовані державою цільові настанови щодо необхідності існування та розвитку людини, нації і держави в якості цілокупного організму; 5) свідомий вибір людиною національних цінностей.

Українські національні потреби – такий стан нації, який обумовлений її незадоволеністю у нормальній життєдіяльності і спрямований на усунення цієї незадоволеності. Національна потреба реалізується у самому процесі їх задоволення. У разі

ж незадоволення потреби нації це призводить до зміни нормальної життєдіяльності або ж до неможливості її подальшого існування. До реалізації потреби вона існує як такий недолік, що постійно з'являється і посилюється. З реалізацією потреби напруження, що виникло, послаблюється. Національні потреби є специфічними за своїм змістом, тому що вони породжуються унаслідок генези самої нації потреби у розвитку, у власній національній культурі, у власній державі тощо. Чим більшого розвитку досягає нація, тим більш широкий спектр потреб у неї виникає. Слід зважати на той факт, щоб при розвитку потреб не виникало кардинальних розбіжностей у їх задоволенні серед представників різних національних меншин. Продуктивним вважається той шлях, за якого строкатість потреб буде поєднана із можливостями їх задоволення у загальних рамках національних інтересів. Для кожного представника української нації мають бути відкриті якнайширші можливості щодо освоєння усіх створених предметів, здатних задовольнити духовні, інтелектуальні та матеріальні потреби, а отже, до всебічного розвитку потреб, передусім у національному розвої, праці, творенні української нації, творчості на благо України. Всебічний розвиток національних потреб, створення предметів цих потреб і має бути національною необхідністю, потребою усіх (див.: *українські національні потреби, українські національні інтереси*).

Українські національні пріоритети: 1) конкретно-історичні суспільні відносини й переконання, матеріальні та духовні об'єкти, що мають загально важливе значення для стабільного функціонування й розвитку народу і потребують першочергових заходів забезпечення; 2) конкретно-історичні суспільні відносини й переконання, матеріальні та духовні об'єкти, визначені через усвідомлення об'єктивних історичних законів розвитку української нації, що мають конструктивне значення для стабільного функціонування й розвитку народу України і потребують першочергових заходів забезпечення.

Українські національні цінності: 1) конкретно-історичні суспільні відносини й переконання, матеріальні та духовні об'єкти, що мають загально важливе значення для стабільного функціонування й розвитку народу; 2) конкретно-історичні суспільні відносини й переконання, матеріальні та духовні об'єкти, визначені через усвідомлення об'єктивних історичних законів розвитку української нації, що мають конструктивне значення для стабільного функціонування й розвитку народу України (див.: *українські національні потреби, українські національні інтереси*).

Управління безпекою — усвідомлений, цілеспрямований організуючий вплив суб'єкта управління на об'єкт з метою досягнення цілей безпеки.

Управління загрозами та небезпеками — процес досягнення конституційно гарантованого рівня безпеки при одночасному формуванні антропо-соціо-економіко-культурних умов, необхідних для цього.

Управління ризиком — процес прийняття рішень і здійснення заходів, спрямованих на забезпечення мінімально можливого ризику.

Управління системою забезпечення національної безпеки — особливий вид діяльності державних і недержавних суб'єктів по упорядкуванню системи забезпечення національної безпеки, забезпеченню її ефективного функціонування і стійкого розвитку з метою організації управління системою національної безпеки.

Управління системою національної безпеки – свідомий цілеспрямований вплив суб’єкта управління на множини потреб, інтересів і цінностей особи, суспільства і держави, загроз та небезпек, внутрішніх та зовнішніх, об’єктивних та суб’єктивних, природних, техногенних та антропогенних чинників, що впливають на стан національної безпеки умов їх генези, еволюції та балансу, державні та недержавні інституції, об’єднані цілями і завданнями щодо просування забезпечених недоторканістю національних потреб, інтересів і цінностей, які взаємодіють один з одним і здійснюють відповідну діяльність у межах законодавства України з метою підвищення ефективності її функціонування для розв’язання завдань по забезпеченню національної безпеки.

Управлінський підхід: 1) підхід, за якого будь-які явища розглядаються крізь призму системи управління; 2) така дослідницька програма, яка виходить з того, що існування людини, суспільства і держави в якості триєдиного організму є результатом глобального процесу управління, продуктом, який виник у ході адаптації людини до світу і виживання у ньому через отримання і обмін значущою інформацією.

Ф

Фактор – числова величина (показник, коефіцієнт, множник, співмножник), що знаходиться в кількісно-конкретному взаємозв’язку з іншим показником, який називається результативним. Фактор момент, обставина в якомусь процесі, явищі.

Феноменологія націобезпекознавства – наукова методика, зміст якої полягає у тому, щоб “звертатися до самої національної безпеки”, спостерігати національну безпеку в її конкретній реальності, поза задалегідь сформованою ідеєю.

Філософія націобезпекознавства (метафізика): 1) процес мислення, спрямований на пошук змісту націобезпекознавства і його місця у світобудові як одного з важливіших аспектів соціальної дійсності; 2) прагне до осягнення сутності та змісту націобезпекознавства, його метаюридичного і метаметодологічного значення у контексті усєї світобудови. У філософії націобезпекознавства здійснюється спроба зрозуміти, що є націобезпекознавство, у чому воно розпізнається, яка його мета і підстави. Філософія націобезпекознавства включає *гносеологію націобезпекознавства, деонтологію націобезпекознавства і антропологію націобезпекознавства.*

Флуктуації (від лат. *fluctuatio* – коливання) – випадкові відхилення від середніх показників системи, яка складається з множини елементів. **Ф.** Визначає теоретично можливу межу відхилення системи від існуючих показників із збереженням її структурної цілісності. **Ф.** є характерною для будь-яких *випадкових процесів.*

Флуктугенне середовище – певна сфера, в якій відбувається процес зародження, становлення, існування та розвитку флуктуацій різної природи.

Форма діяльності по забезпеченню національної безпеки – зовнішньо виражена сукупність однорідних конкретних дій, які здійснюються з метою створення оптимальних умов для реалізації життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави та організації управління системою національної безпеки.

Фрактали: 1) такі об’єкти, які мають властивість самоподоби або масштабної інваріантності; 2) типові стохастичні структури на дивних атракторах.

Фрактальність — просторова інваріантність, як характеристика динамічності самої системи і статичності її системостворюючих елементів.

Функції системи безпеки — основні напрями діяльності системи безпеки. *Статусна функція* полягає у тому, що за її допомогою той чи інший об'єкт має забезпечувати власні інтереси. *Статусність* означає належність системи безпеки до певної категорії — розвиненої, такої, що формується, нерозвиненої. *Захисна функція* є очевидною, тому що одним з основних її завдань є захист всієї системи інтересів об'єкта. Зазначимо, що одним із чинників глобалізації є поглинення більш розвинутих компаній менш розвинутих. Так, наприклад, сучасна концепція глобалізації передбачає злиття чисельних систем безпеки, у тому числі і національної, в єдину. Якщо говорити про економічні інтереси тих чи інших об'єктів, оминаючи політичні, то таке об'єднання навряд чи доцільне. Водночас, звичайно, інтеграційні процеси не можуть оминати і царину економічну, тому принциповим є не стільки сам процес об'єднання, скільки принципи співпраці різних систем безпеки. Зазначене тісно пов'язане із питаннями їх самоорганізації. Ураховуючи вище наведене, постає необхідність в окресленні тих партнерів, система безпеки яких найбільше сприятиме розвиткові об'єкта. Для виконання цього завдання система безпеки виконує *стратегічну функцію*, зміст якої якраз і полягає у визначенні не лише пріоритетних напрямів забезпечення безпеки, а й конкретних партнерів для вирішення цього завдання. Відповідно до засадничих положень синергетики виконання даної функції має, з одного боку, сприяти функціонуванню даної системи, а з іншого — формувати джерела для її саморозвитку. Лише за цих умов може йтися про адекватність стратегічної функції власному призначенню. Якщо вона не сприятиме або функціонуванню системи, або формуванню джерел для саморозвитку, то система приречена на дестабілізацію, а отже, дана функція виявилася анемічною. Не можна не згадати і про *фільтруючу функцію*, яка тісно пов'язана із вищенаведеними функціями. Її сутність полягає у тому, щоб серед цілої гами чинників можливо було виокремлювати ті з них, які позитивно впливають на систему, сприяючи її функціонуванню та розвитку. Система безпеки виконує також і *репрезентативну функцію*, яка полягає у тому, щоб представляти інтереси об'єкта у зовнішньому середовищі. Таким чином, можна підбити підсумок: здійснюючи комплекс заходів щодо забезпечення функціонування системи, а також формування джерел для саморозвитку, система безпеки виступає в якості відкритої системи, з урахуванням стратегічної мети її функціонування.

Х

Хаос: 1) обмінні процеси різного роду; 2) повний безлад; 3) чинник розвитку системи.

Heartland (англ. — середина земля), (див.: *Географічна вісь історії* — термін Макіндера).

Hinterland (нім. — задня земля) — територія, котра пролягає углиб континенту від узбережної лінії; термін, характерний для таласократичного аналізу простору.

Холізм (від гр. *hylōs* – весь, цілий, “філософія цілісності”) – ідеалістичне вчення, яке розглядає світ як результат творчої революції, яка спрямовується нематеріальним фактором цілісності (розробив *Я. Сметс*).

Ш

Широтна інтеграція – інтеграція по паралелях, найбільш вразливий і складний момент зв’язування підконтрольних Центру геополітичних просторів. Має здійснюватися максимально мирними та дипломатичними засобами. Вона заснована на поступовому приєднанні різнорідних регіонів до центральної частини через просторову ієрархію найбільш лояльних Центру секторів.

Широтна експансія – експансія по паралелях, агресивна геополітична тенденція, невід’ємно породжує конфліктні ситуації. Геополітична стратегія наступального характеру. Майже завжди супроводжується військовими конфліктами.

Штучні (креаційні) системи – системи, створені людиною.

Ю

Юридична безпека – процес управління загрозами та небезпеками у сфері надання і реалізації фізичними та юридичними особами юридичної допомоги.

Я

Ядерне стримування – доктрина, відповідно до якої наявність ядерної зброї вважається найважливішим і вирішальним елементом стримування можливого агресора.

Якість життя – сукупність природних і соціальних умов, що забезпечують (не забезпечують) комплекс здоров’я людини – особистого та громадського. Якість життя характеризує відповідність середовища проживання людини її потребам, що інтегрально відображають середню тривалість життя, міру здоров’я людей і рівень їхньої захворюваності (фізичної та психологічної), стандартизованих для даної групи населення.

Доктринальні джерела

1. *Андреев И.С.* Системный подход к понятию экспертизы нормативного правового акта // Журнал российского права. — 2001. — № 6. — С. 51 — 55.
2. *Батюк В.* Еволюція концепцій міжнародної і національної безпеки // Спостерігач. — 1996. — № 25. — С. 2 — 13.
3. *Белов П.* Какой должна быть концепция национальной безопасности // Обозреватель. — 2000. — № 1. — С. 8 — 10.
4. *Білорус О.Г., Лук'яненко Д.Г., Гончаренко М.О., Зленко В. А., Зернецька О.В.* Глобалізація і безпека розвитку / НАН України; Інститут світової економіки і міжнародних відносин; Київський національний економічний ун-т / О.Г. Білорус (наук. ред.). — К., 2001. — 734 с.
5. *Бодрук О.С.* Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти / Рада національної безпеки і оборони України; Національний ін-т проблем міжнародної безпеки. — К.: НІПМБ, 2001. — 300 с.
6. *Ветютнев Ю.Ю.* Синергетика в праве // Государство и право. — 2002. — № 4. — С. 64 — 69.
7. *Видрін Д.* Концепція стратегії безпеки (Україна у посттоталітарний період) // Розбудова держави. — 1993. — № 5. — С. 36 — 41.
8. *Военная доктрина русского народного ополчения* // Национальная безопасность и геополитика России. — 2002. — № 10 — 11. — С. 14 — 20.
9. *Гончаренко А., Джангузин Р., Лисицын Э.* Гражданский контроль и система национальной безопасности // Зеркало недели. — № 35 от 14.09.02. — С. 12.
10. *Графский В.Г.* Юридическая антропология как проблема и учебный курс // Право и политика. — 2002. — № 9. — С. 138 — 142.
11. *Данільян О.Г., Дзьобань О.П., Панов М.І.* Національна безпека України: структура та напрямки реалізації: Навчальний посібник. — Х.: Фоліо, 2002. — 285 с.
12. *История политических и правовых учений. Учебник* / Под ред. О.Э. Лейста. — М.: ИКД “Зерцало-М”, 2001. — 688 с.
13. *Картавцев В.С.* Концепція національної безпеки України (проблеми підготовки та основні положення) // Вісник Академії правових наук України. — Харків. — 1995. — Вип. 4. — С. 25 - 34.
14. *Касьянов А.А., Ременюк А.И.* Славянская доктрина // Национальная безопасность и геополитика России. — 2003. — № 3 - 4. — С. 118 — 131.
15. *Керимов Д.А.* Система права и систематизация законодательства // Право и образование. — 2003. — № 1. — С. 7 — 28.
16. *Кондратьев Я.Ю., Ліпкан В.А.* Концепція національної безпеки України: теоретико-правові аспекти зарубіжного досвіду. — К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2003. — 20 с.
17. *Концепція національної безпеки: між тоталітаризмом і демократією* // Підтекст. — 1996. — №3 (7). — С. 13 — 18.
18. *Концепція розвитку законодавства України на 1997-2005 роки.* — К., 1997.

19. *Копейчиков В., Колодій А., Українчук О.* Про концепцію національної безпеки України // *Право України*. — 1993. — № 5 – 6. — С. 9 – 13.
20. *Костенко Г.Ф.* Теоретичні аспекти стратегії національної безпеки. Навчальний посібник. — К. : ЗАТ Видавничий дім “ДЕМІД”, 2002. — 144 с.
21. *Кравець Є.* Національна безпека України: до концепції законодавства // *Вісник АПрН України*. — 1994. — № 1. — С. 83 – 90.
22. *Кравець Є., Мельник М.* Концепція національної безпеки України. Проект // *Хрещатик*. — 23 листопада. — 1993. — С. 4.
23. *Кучма Д.Я.* Методологические основы концепции национальной безопасности Украины // *Наука і оборона: Збірник наук. матеріалів*. — Вип. 1. — К, 1995. — С. 39 – 51.
24. *Левецька М.Б.* Теоретико-правові аспекти забезпечення національної безпеки органами внутрішніх справ України: Дис...канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національна академія внутрішніх справ України. — К., 2002. — 206 с.
25. *Ліпкан В.А.* Информационный фаст-фуд — приятного аппетита // *Бизнес и безопасность*. — 2002. — № 5. — С. 4 – 5.
26. *Литягин Н.Н.* Организационные предпосылки систематизации законодательства // *Журнал российского права*. — 2002. — № 4. — С. 29 – 35.
27. *Ліпкан В.А.* Безпекознавство: Навчальний посібник. — К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2003. — 208 с.
28. *Ліпкан В.А.* Методологія формування правового поля забезпечення національної безпеки України // *Держава і право*. — 2002. — № 18. — С. 70 – 76.
29. *Ліпкан В.А.* Націобезпекознавча парадигма // *Право України*. — 2003. — № 2. — С. 120 – 123.
30. *Ліпкан В.А.* Національна безпека України: нормативно-правові аспекти забезпечення. — К.: Текст, 2003. — 180 с.
31. *Ліпкан В.А.* Неопарадигма національної безпеки // *Право України*. — 2002. — № 11. — С. 19 – 23.
32. *Ліпкан В.А.* Організація недержавної системи безпеки: Дипломна робота / Європейський університет фінансів, інформаційних систем, менеджменту та бізнесу. — К., 2003. — 110 с.
33. *Ліпкан В.А.* Правове забезпечення управління системою національної безпеки // *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. — 2002. — № 3. — С. 19 – 24.
34. *Ліпкан В.А.* Предмет націобезпекознавства // *Держава і право*. — 2003. — № 19. — С. 39 – 44.
35. *Ліпкан В.А.* Системний підхід до побудови еталонної моделі системи забезпечення національної безпеки // *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. — 2002. — № 2. — С. 19 – 24.
36. *Ліпкан В.А.* Сутність та зміст управління системою національної безпеки // *Правова держава*. — 2003. — Вип. 14. — С. 257 – 266.
37. *Ліпкан В.А.* Сучасний зміст української національної ідеї // *Держава і право*. — 2002. — № 17. — С. 463 – 466.

38. *Ліпкан В.А., Кондратьєв П.Я.* Боротьба з тероризмом: теоретико-правові аспекти зарубіжного досвіду. — К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2003. — 20 с.
39. *Ліпкан В.А., Никифорчук Д.Й., Руденко М.М.* Боротьба з тероризмом. — К.: Знання, 2002. — 254 с.
40. *Мурашин Г., Кравець Е.* О концепции национальной безопасности // Политика и время. — 1992. — № 5. — С. 10 — 19.
41. *Научные основы концепции безопасности // Информационный сборник “Безопасность”.* — 1997. — № 5 - 6. — С. 35 — 39.
42. *Національна безпека України, 1994-1996 рр.: Наук. доп. НІСД / Редколегія: О.Ф.Белов та ін.* — К.: НІСД, 1997. — 197 с.
43. *Недержавна система безпеки підприємництва як суб’єкт національної безпеки України / Збірник матеріалів науково-практичної конференції 16 - 17 травня 2001 р., Київ.* — К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2001. — 480 с.
44. *Нижник Н.Р., Ситник Г.П., Білоус В.Т.* Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку): Навч. посіб. для вищих навч. закладів. — К.: Преса України, 2000. — 304 с.
45. *Плішкін В.М.* Теорія управління органами внутрішніх справ: Підручник / За ред. Ю.Ф.Кравченка. — К.: Національна академія внутрішніх справ України, 1999. — 702 с.
46. *Про основи національної безпеки України: Закон України // Офіційний Вісник України.* — 2003. — № 29. — Ст. 1433.
47. *Рябцев В.П., Блинова А.Ю.* Ведомственные нормативные правовые акты: проблемы систематизации // Журнал российского права. — 2002. — №10. — С. 34 — 39.
48. *Саидов А.Х.* О развитии антропологии права // Право и политика. — 2002. — № 9. — С. 143 — 151.
49. *Системность законодательства как фактор повышения его качества // Государство и право.* — 2002. — № 8. — С. 5 — 15.
50. *Сіренко В.Ф., Ющик О.І.* Законодавство і закон / Методологічні підходи до визначення ефективності законодавства/ // Вісн. Акад. прав. наук України. — 1994. — № 2. — С. 13 — 22.
51. *Скороход Л.І., Скороход Ю.С.* Про концепцію національної безпеки України // Вісник міжнародних відносин. — 1993. — № 1. — С. 50 — 59.
52. *Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров. 3-е изд.* — М.: Сов. энциклопедия, 1984. — 1600 с.
53. *Соснин А.С., Прыгунов П.Я.* Менеджмент безопасности предпринимательства: Учеб. пособие. — К.: Изд-во Европ. ун-та, 2002. — 357 с.
54. *Спірін О., Паламарчук В.* Концепція національної безпеки України: регіональний аспект // Урядовий кур’єр. — 1997. — № 38 - 39 (1 бер.). — С. 8.
55. *Стахов А.* Концепция национальной безопасности России: административно-правовой аспект // Российская юстиция. — 2003. — № 3. — С. 23 — 24.
56. *Теория государства и права: Учебник для вузов / Под ред. В.М.Корельского, В.Д. Перевалова.* — 2-е изд., изм. и доп. — М.: НОРМА-ИНФРА-М, 2002. — 616 с.

Доктринальні джерела

57. *Теория права и государства. Учебник для юридических вузов / Под ред. проф. В.В. Лазарева. — М.: Право и закон, 1996. — 424 с.*
58. *Тероризм і національна безпека України: Матеріали міжнар. конф. — К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2003. — 276 с.*
59. *Тихомиров Ю.А. Глобализация: взаимовлияние внутреннего и международного права // Журнал российского права. — 2002. — № 11. — С. 3 — 12.*
60. *Шемшученко Ю.С. Концепція правова // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова, редкол.) та ін. — К.: Укр. енцикл., 2001. — Т. 3.: К. — М. — 792 с.*

Навчальне видання

В. А. ЛІПКАН

**НАЦІОНАЛЬНА
БЕЗПЕКА
УКРАЇНИ**

Навчальний посібник

Редактор *Білокурский Сергій Петрович*
Коректор *Наследова Тетяна Анатоліївна*
Комп'ютерна верстка *Петриченко Валентин Володимирович*
Дизайн обкладинки *Новіков Г.О.*

Підписано до друку 20.12.2004 р.
Формат 70x100/16. Друк офсетний.
Папір офсетний. Гарнітура Newton С.
Ум. друк. арк. 40,0; Обл.— вид. арк.— 15.96
Наклад 1000 прим.
Зам. №

Видавництво «Кондор»
Свідоцтво ДК № 1157 від 17.12.2002 р.
03057, м.Київ, пров. Польовий, 6,
тел./факс:(044) 456-60-82, 241-83-47